

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 7 OKTOBER 2022 PRIS: 99 KR

Frihetens land?

Lars Trägårdh om sin förlorade amerikanska dröm

FRIZON

BENGT JANGFELDT

om en ständigt ofri
litteratur i Ryssland.

TEMA

EVIN ISMAIL

om varför islamister
och vänstern hatar USA.

CIVILISATION

MARTINA BJÖRK

om framstående romare
och deras talekonst.

Tillsammans fortsätter vi rädda liv i Ukraina.

Några exempel på hur din gåva hjälper:

En varm filt **50 kr**

Hygienpaket till en familj **126 kr**

Tvål, filt, sovmatte och köksutrustning för en person **551 kr**

Utrustning till en första hjälpen-volontär **2 285 kr**

Filtar, sovmatte, tält, hygienartiklar och köksutrustning för en familj **9 194 kr**

Tack till alla er som är med och bidrar.

TIDNINGEN NÄRINGSLIVET

Företagsnära nyheter,
fördjupningar och
perspektiv.

Allt öppet och
utan betalväggar.

Intresserad av företagande,
ekonomi, arbetsmarknad
och näringspolitik?

I Tidningen Näringslivet får du
alla nyheter och fördjupningar.
Alltid ur näringslivets
perspektiv.

LÄS MER HÄR:

www.tn.se

eller skanna
QR-koden

 tidningen
näringslivet

Nina Solomin

”Ett tips för den som intresserar sig för konflikten är att ladda ner appen Red alert.”

Please avboka pga krig

Detta nummer av *Axess magasin* anländer till prenumeranter och butiker på årsdagen för terrorattacken på Israel den 7 oktober – så jag tänkte ta tillfället i akt att säga några ord om den.

På morgonen den 7 oktober 2023 skickade jag ett meddelande till en israelisk väninna:

”Kära M, jag kommer till Tel Aviv nästa helg med min yngste son. Vi bor på ett hotell nära stranden. Kom gärna förbi och säg hej.”

Svaret kom omedelbart: ”Krig bröt ut i morse. Var snäll och avboka.”

Det var så jag fick reda på att något hade hänt, innan det kom ut i svenska medier. Under de närmaste dygnet visade det sig att Hamas som styr Gaza hade organiserat den största massakern på judar sedan Förintelsen, med sexuellt våld och groteska grymheter riktade mot civila, inklusive spädbarn och gamla. Uppemot 1 200 människor mördades och 251 togs som gisslan och fördes till Gaza.

MAN BRUKAR SÄGA att det finns ett före och ett efter den 11 september 2001. Terrorattackerna som mördade nästan 3 000 människor i USA kan ses som startpunkten för en rad skeenden som under de senaste två decennierna lett till en förändrad världsordning.

På samma sätt finns det ett före och ett efter den 7 oktober 2023. Någon vecka efter terrorattacken gick israeliska armén in i Gaza med målet att bekämpa Hamas och få hem gisslan. Men redan den 8 oktober började terrorgruppen Hizbollah i Libanon att skicka raketer in i Israel för att stödja Hamas.

Fram till juni hade enligt israeliska försvaret 19 000 oriktade raketer skickats in mot Israel från Hizbollah i norr och Hamas i söder. I norr har 60 000 israeler som en följd av detta tvingats fly från sina hem. Den israeliska appen *Red alert* larmar när raketer är på väg. Man har då 30 sekunder på sig att söka skydd. Ett tips för den som intresserar sig för konflikten är att ladda ner appen. Den är upplysande.

Bombardemanget är också bakgrunden till den spektakulära attacken på Hizbollah i Libanon i september (även om det i skrivande stund är obekräftat att Israel låg bakom). Sprängladdningar utlöstes då i terrororganisationens personsökare. Mer precist riktad mot medlemmarna i Hizbollah än så kan en militär operation knappast bli. Motsatsen är den urskillningslösa beskjutning som Hizbollah ägnat sig åt – det blev tydligt då deras raket träffade en fotbollsplan i en drusisk by i Israel och mördade 12 barn.

Jag lyfter detta eftersom det ofta i svensk och

utländsk nyhetsförmedling finns en brist på kontext som gör att exempelvis den riktade operationen med Hizbollahs exploderande personsökare framstår som obegriplig eller ondskefull. För en vanlig nyhetskonsument kan det, baserat på de stora mediernas rapportering, ofta vara svårt att förstå konflikten annat än som en kamp mellan ont och gott. Terrorgrupperna Hamas och Hizbollah hamnar då inte sällan underförstått i det ”goda” facket, enligt föreställningen att de företräder förtryckta palestinier.

Därmed kommer vi in på det propagandakrig som förs parallellt med kriget på marken. I den immateriella striden har Hamas och dess allierade varit betydligt skickligare än Israel. Bara att streama sina egna barbariska handlingar den 7 oktober och ändå lyckas med att ses som frihetskämpar av delar av vänstern och Palestina-rörelsen är en bedrift. Att islamister som avrättar homosexuella kunnat trola så att det finns ett nätverk i väst som heter ”Queers for Palestine”, som är på Hamas sida, är närmast imponerande. Även om imponerande förstås är ett orimligt ord i sammanhanget.

Om den oheliga alliansen mellan islamistiska terrorgrupper och delar av vänstern, där hatet mot USA och Israel är vad som förenar, skriver Evin Ismail i vårt temablock om USA. Det är en knapp månad kvar till det amerikanska valet när denna tidning når er, och bevakningen av amerikansk dagspolitik kommer att vara massiv. Vi har sökt de längre linjerna, bland annat finner historikern Lars Trägårdh fröet till dagens polarisering redan i USA:s grundande.

MED ANLEDNING AV årsdagen för 7 oktober skriver Luai Ahmed, som är muslim, om sin uppväxt i Jemen, där judehat var en självklar del av tillvaron. Ahmed invandrade till Sverige i tjuugoårsåldern på grund av att han är gay (förbjudet i Jemen), men har efter några besök i Israel bestämt sig för att flytta dit. Läs om varför på sidan 17.

Varje civilperson som drabbats under detta mörka år – oavsett om det är palestinier eller judiska, drusiska, arabiska israeler – är en tragedi.

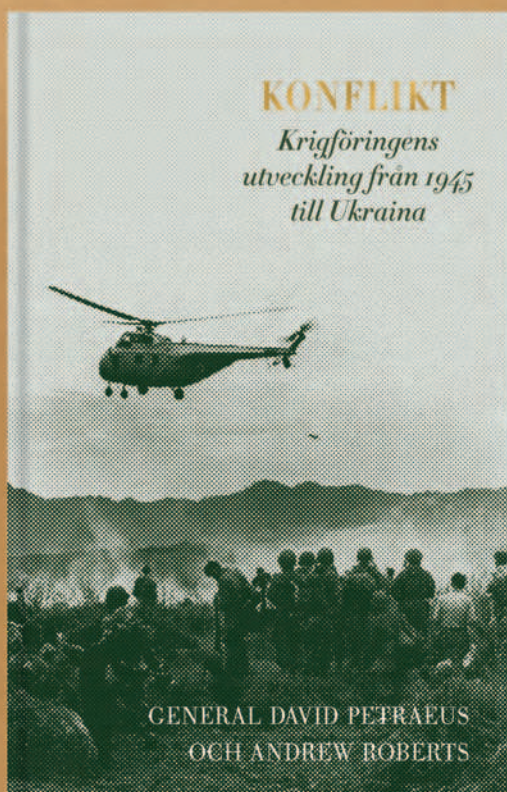
Krig är alltid vidriga. Ibland måste de utkämpas. Som Nathan Shachar skriver i sin lägesbild från Israel vet vi ännu inte hur 7 oktober kommer att påverka världen. Om två decennier har vi kanske svaret.

Nina Solomin

nina.solomin@axess.se

BOKFÖRLAGET STOLPE

Hantverk, bildning och skönhet

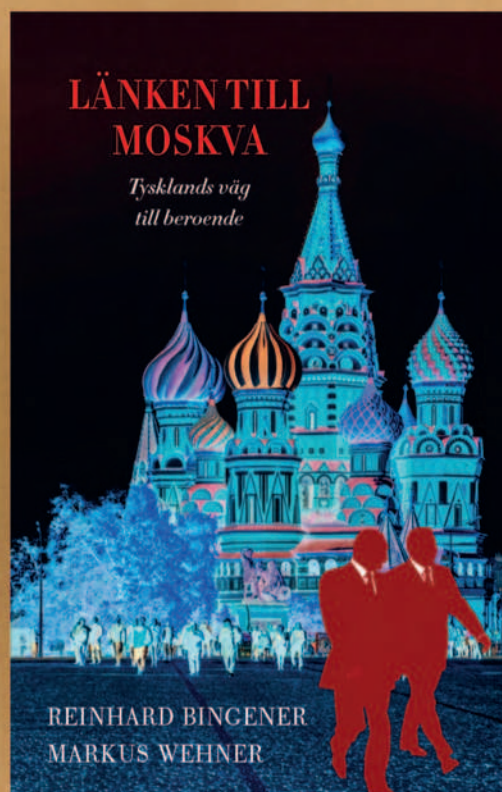

KONFLIKT

*Krigföringens utveckling från
1945 till Ukraina*

GENERAL DAVID PETRAEUS
OCH ANDREW ROBERTS

I *Konflikt* (*Conflict*, 2023) ger den amerikanske generalen David Petraeus, tidigare överbefälhavare i Afghanistan och Irak, och den brittiske historikern Andrew Roberts en sammanfattande analys av krig och väpnade konflikter sedan andra världskriget.

LÄNKEN TILL MOSKVA

Tysklands väg till beroende

REINHARD BINGENER
OCH MARKUS WEHNER

Tyskland har länge ignorerat faran med att förlita sin tillgång till olja och gas på Ryssland, vars resurser de nu är beroende av. Resultatet är en svår ekonomisk kris. Men hur kommer det sig att Tyskland blev så starkt beroende av rysk gas? I *Länken till Moskva* (*Die Moskau Connection*, 2023) undersöker journalisterna Reinhard Bingener och Markus Wehner denna utveckling och besluten som möjliggjorde ett av de största misstagen i tysk utrikespolitik sedan andra världskriget.

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg grips av skräck inför de värmländska älgflugorna **10**
Susanna Birgersson går på riddarspel och blir irriterad **10**
Israel Nathan Shachar om dagen som skapade en ny verklighet **12**
7 oktober Luai Ahmed berättar om varför han slutade att hata judar **17**
Tyskland Erik Thyselius skärskådar ett land där inget kan bli som förr **20**
I korthet Respektlösa demonstranter. Minskad läslust **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

- Bengt Jangfeldt gör ett svep över ryskt förtryck av det fria ordet **24**
Lars Gyllenhaal ser minnesmärken över vår oneutrala historia **30**
Magnus Henrekson förordar en återgång till en klassisk kunskapssyn **34**

38 TEMA: USA

40 Drömmen om Amerika

När jag kom till USA 1970 var folk optimistiska och öppna. Men fröet till dagens hätska polarisering har funnits med sedan landets grundande. **Av Lars Trägårdh**

46 USA-hatet förenar islamister och vänstern

Anti-amerikanism är en grundläggande del av islamistiska rörelsers konspirationsteorier. Västerländska radikala och postkoloniala akademiker har hakat på. **Av Evin Ismail**

50 Marknadsrevoltören

För Ronald Reagan var marknadsekonomin mycket mer än ett sätt att fördela resurser och skapa välstånd. Stödet för öppna marknader och fritt företagande var centralt för hans säkerhetsstrategi. **Av William Inboden**

54 Med Churchill och Hendrix över USA

Vad har berömda rockare gemensamt med berömda politiker? Följ med sexhundra mil över USA i jakten på svaret. **Av Niklas Ekdal**

”

Kärlek är det enda som kan lindra vår existentiella ensamhet, och det är ett misstag att tro att sanning är en förutsättning för sann kärlek.

Anders Mathlein, sid 84

58 TRADITION

Sten Wistrand läser den litterära dystopins fader Jevgenij Zamjatin.

62 CIVILISATION

- Romariket* Martina Björk läser antika tal 62
Historia Jon Arborelius om Indonesien 64
Intelligens Germund Hesslow om sjunkande IQ-resultat 66
Konst Adam Korpskog tittar på Ignacio Zuloaga 68
Litteratur Klara Klingspor läser Georges Perec 70
Kulturrådet Bengt Ohlsson om svårigheten att skildra lycka 71
I korthet Catta Neuding besöker Sergels torg 71

72 RECENSIONER

- Lena Kåreland finner ny kunskap 73
Blanche Sande svettsas 78
Göran Frankel blickar mot skyn 80
Anders Mathlein undersöker vardagens smörjmedel 82
Magnus P Ängsal minns matchernas match 85
Eddy Nehls gör det enkelt för sig 88
Mats O Svensson upptäcker en skribent 90
Patrik Lindenfors blir anti-anti 92
Karin Henriksson hör inget gnäll 96

98 MELLAN RADERNA

Katarina Barrling sörjer Uppsalapendelns fall.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och ansvarig

utgivare: Nina Solomin

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O’Nils Franke

Redaktionsråd: Katarina Barrling,

Louise Belfrage, Adam Cwejman,

Anna Victoria Hallberg & Erik Jersenius

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Bildredaktörer och layout:

Petter Carnhagen och Vendela Nylund

Vd: Kurt Almqvist

Nästa nummer: 4 november 2024

Material: Redaktionen tar inte

ansvar för insänt obeställt material.

Material insänt till Axess kan lagras

och publiceras elektroniskt.

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.

111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 00

Omslagsbild: Sean Gardner/Getty

Vinjettbilder: Johan Patricny

Porträttteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 799 kr

Kundtjänst: 08-799 6331

e-post: axess@flowyinfo.se

Typsnitt: Freight (Display,

Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala

Luai Ahmed
Journalist och krönikör

Jon Arborelius
Frilansskribent

Katarina Barrling
Docent i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Susanna Birgersson
Fri skribent

Martina Björk
Fil dr i latin vid Lunds
universitet

Edward Blom
Gastronom och kulturhistoriker

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Niklas Ekdal
Journalist och författare

Göran Frankel
Vetenskapsjournalist

Lars Gyllenhaal
Författare med modern
militärhistoria som specialitet

Magnus Henrekson
Professor i nationalekonomi
och Senior Research
Fellow vid Institutet för
Näringslivsforskning (INF)

Karin Henriksson
Journalist och författare

Germund Hesslow
Professor emeritus i
neurofysiologi

William Inboden
Professor och Director vid
Hamilton Center for Classical
and Civic Education vid
University of Florida

Evin Ismail
Fil dr i sociologi

Bengt Jangfeldt
Författare, forskare och
docent i slaviska språk

Fredrik Johansson
Konsult och skribent

Klara Klingspor
Frilansskribent

Adam Korpskog
Konsthistoriker och curator

Lena Kåreland
Professor emerita i
litteraturvetenskap

Patrik Lindenfors
Forskare i biologisk och
kulturell evolution vid
Institutet för framtidsstudier

Anders Mathlein
Frilansskribent

Eddy Nehls
Lektor i kulturvetenskap
och docent i etnologi
vid Högskolan Väst

Catta Neuding
Medarbetare på Axess TV

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Blanche Sande
Reporter och frilansskribent

Mattias Severin
Docent i teoretisk fysik

Nathan Shachar
Journalist och författare

Catarina Starfelt
Chef för ideologi och
idédebatt på Timbro och
rektor för Stureakademin

Mats O Svensson
Kritiker och översättare

Erik Thyselius
Journalist

Lars Trägårdh
Gästprofessor i historia
vid Uppsala universitet

Sten Wistrand
Docent i litteraturvetenskap

Magnus P Ängsal
Språkvetare och docent i tyska
vid Göteborgs universitet

Vi måste se världen som den faktiskt är

JOEL HALLDORF BESKRIVER i *Axess* (nr 5/24) hur tron vinner mark i det sekulära Sverige: Antalet nya kyrkomedlemmar ökar för första gången på länge, dopsiffrorna har stabiliserats och konfirmandkurvan vänder uppåt. Även trons ställning i offentligheten har stärkts, vilket ju Halldorf själv är ett exempel på. År 2040 är Svenska kyrkans mångåriga ökenvandring över, skriver han. Allt det där stämmer säkert. De två exempel som Halldorf anför visar varför det är att beklaga.

Halldorf inleder med att referera en debatt mellan ateisten Richard Dawkins och en av hans tidigare meningsfränder, Ayyan Hirsi Ali, som sedan något år är en bekännande kristen. "En andlig erfarenhet", skriver Halldorf, "har berört henne på djupet och gett henne en ny syn på världen."

Ali berättar, vilket inte framgår av Halldorfs text, att hon under en personlig kris fick rådet att vända sig till Gud, och att det hjälpte henne. En del skulle säkert säga att Gud visade sig för henne på detta sätt, och låta sig nöja med det. Som skäl att tro är det emellertid torftigt. Som Dawkins påpekar: "The idea that the universe was created by a supernatural being is a big thing! It is bigger than personal comfort. It changes everything – and it is false!"

TROR DU verkligen, frågar Dawkins, att Jesus uppstod från de döda?! "I choose to believe", "I choose to accept the story of Jesus Christ", blir svaret, liksom "I've come down on my knees". Och det är nog så långt man kommer; det finns ju ingen ingång till den religiösa världsbilden för det kritiska förnuftet. Hänvisningar till personliga val, till heliga texter eller knäfall inför auktoriteter, öppnar inte för meningsfulla samtal om den gemensamma verkligheten.

Ali upprepar det vanliga påståendet att ateistens värld är tom, att där finns *inget*. Ali, däremot, ser numera att där finns *Något*, "en märklig kraft i tillvaron. Det är den Gud som har förändrat mitt liv".

Men detta är en nidbild! Det Dawkins och vi andra ateister ser när vi ser på världen, är inte på något sätt tomhet. Vi ser en stor, vacker och underbar värld som vi förstår fantastiskt mycket av men där det också finns nog med alldeles verkliga mysterier att förundras över, i enrum eller i

rationella meningsutbyten mellan likar. Dessa mysterier uppstår inte för att vi har valt att sätta tilltro till någon kanonisk text rörande händelser för tvåtusen år sedan. De tvingar sig på när vi försöker förstå oss själva och världen.

OCH DET VACKRASTE av allt är kanske människans storhet; det är ju vi människor som formulerar problemen, som skapar magnifika och vackra teoribyggen för att beskriva det universum vi lever i. Vi, produkten av några hundra miljoner års selektion av slumpmässiga mutationer, ägnar oss inte enbart åt att plocka nötter och kopulera. Vi uppfinnar värdesystem, vi skriver symfonier och sonetter och vi utforskar kosmos. Och vi har teorier om hur det gick till när årmiljonernas naturliga urval omvandlade en kökenmödding av enkla kolväten till poeter, kompositörer, matematiker

och – för all del – ärkebiskopar. Det är inte för de stora berättelserna man bör söka sig till religionen – de är i jämförelse andefattiga och fantasilösa.

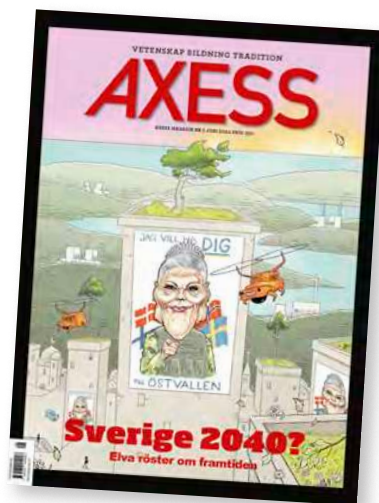
Proselyt eller ärkebiskop kvittar lika; resonemangen djupnar inte i Halldorfs andra exempel, Anders Holmbergs tv-intervju med ärkebiskop Martin Modéus i programmet "30 minuter". Modéus tror på uppståndelsen som ett historiskt faktum. "Men hur gick det till?" frågar Holmberg. "Det vet väl inte jag! Det är ett trons mysterium."

Detta klagande svar har väckt mycken beundran i kyrkliga kretsar, exempelvis i en

ledare i *Kyrkans Tidning* med rubriken "Ärkebiskop som inte lät sig grillas". Halldorf menar att uttalandet "genast vann debatten". Grillad kan emellertid endast den bli som sätter sina föreställningar på spel så ärkebiskopen lät sig förvisso inte grillas. Och om debatter år 2040 vinnas med hänvisning till det egna själslivets mysterier är vi illa ute!

VÄRLDEN ÄR STOR och underbar men också osäker och skrämmande; varje människa måste hitta sitt sätt att navigera i den. Ali väljer att stå på knä inför Gud och Modéus omfamnar undret. Att se världen sådan den är, att det inte finns någon trygghet, ingen att hålla i handen, att vi är ensamma och utlämnade åt vårt förnuft och våra passioner, att alla våra sofistikerade insikter är provisoriska – det är att vara vuxen. Det är människans utträde ur sin självförvållade omyndighet, för att nu tala med Kant. Om vi klarar att resa oss från knästående och vägrar att hålla tillgodo med obegripligheter – då kan vi se 2040 an med tillförsikt.

Mattias Severin

Axess nr 5/2024.

Krönikor

Flyg fula fluga flyg!

Den som inte har tillräckligt med spänning i tillvaron, eller som behöver utveckla sitt tålamod, kan boka en tågbiljett och bejaka det oförutsägbara i tillvaron. För regelbundna resenärer på tågspåren genom Sverige är jag övertygad om att bettskenan behöver sitta på sin plats även på dagtid.

Just den här dagen hade vi stått stilla på spåret vid ett antal tillfällen. Stressed tågpersonal ursäktade situationen i högtalarna, högtalare som antingen dånde ut eller viskade fram budskapet. Eftersom förseningen hade överskridit en tidsgräns, så bokades en taxi till mig och en annan medresenär.

Det var i taxin det hände. Jag småprata-

de med chauffören och råkade nämna alla insektsbett jag fått av älgflugor under mina svampexkursioner i de djupa, värmländska skogarna. Ja, jag vet att de egentligen heter hjortflugor, men i sydvästra Värmland – och säkert på andra platser – kallas de älgflugor. De är små parasitiska individer som limmar sig fast på huden och bits. Om man inte duschar och tvättar håret direkt när man kommer hem, så kan man räkna med att de sitter kvar tills man gör det. Jag ska inte gå in på alla fördröjda upplevelser av denna insekt och hur den vägrar att lämna huden och håret.

I TAXIN FÖRVANDLADES min tillvaro till rena rama skräckfilmen. Skälet var att taxichauffören sade, som om det vore den naturligaste sak i världen, att älgflugor-

Det öppna såret

12 Ett år efter Hamas attacker är Israel splittrat och traumatiserat. Den 7 oktober skapades en ny verklighet för överskådlig framtid.

Så slutade jag att hata judar

17 Antisemitismen var självklar under min uppväxt. Hamas attacker fick mig att flytta till Israel.

Den stora tyska oredan

20 Det tyska etablissemang förfäras över högerpopulismens frammarsch men vet inte hur den ska bekämpas.

I korthet

22 Respektlösa demonstranter. Minskad läslust.

Samtiden

23 Fredrik Johansson hyllar valberedningen.

Hysteriska krav på applåder

DET VAR EN AV de där riktigt varma septem-berdagarna, en lördag. Vår lilla ort skulle gästas av ett riddarspel. Mina tre pojkar har fått Ivanhoe med modersmjölken, så jag riktigt längtade efter att få ta med dem till tornerplatsen. Dagen kom. På det inhägnade området var näringsliv och civilsamhälle representerat. Där fanns stånd med pyttesmå burkar svindyr, närproducerad marmelad såväl som den lokala leksaks-handelns hela utbud av riddarrelaterade leksaker. Tennisklubben sålde fika. Jag tror jag betalade 25 kronor för en liten tvåfärgad muffins ur en plastask inhandlad på Ica. 40 kronor swish för hoppborgen, per barn. Det vägrade jag.

Klockan slog och själva uppvisningen kunde börja. Fast det började, som alltid i sådana här sammanhang, med att arran-

görerna ställde sig upp och i mikrofon nog-samt redogjorde för vilka som i samar-be-te med vilka gjort denna dag möjlig, vilka offentliga bidrag som delats ut, av vem, till vem. Festligt värre.

Nå, så kom mannen fram som skul-le kommendera och kommentera spe-len. Han var klädd i något slags medelti-da dräkt: tunika, tantmössa och röda sam-metsbyxor. Han var på riktigt lite festlig, men nu började min plåga och jag min-des varför jag hatar uppvisningar för barn: kraven på att man ska skrika och applåde-ra som en galning. Alla riddarna skulle pre-senteras. De hette sånt som "Riddar Kun-skap" och "Tvenne pilar". Vi applåderade och tjoade, men det var aldrig nog: "Jag hör er inte" och "Bättre kan ni".

Jag tittade mig omkring, hade redan ont

na lägger larver under huden och att det därför kommer att börja flyga ut insekter ur sårn på min rygg och från min hårbotten. Det var tur att det var hon som körde, annars hade jag varit en rejäl trafikfara.

Nu började även min medresenär intressera sig för älgflugorna och jag kän-

på morgonen och hela sovrummet i prästgården var fyllt av älgflugor, flugor som svärmat ut från min rygg. Skräckfilmskänslan hade mig helt i sitt grepp.

En halvtimme förlöpte innan jag tog mig ur tillståndet och började fungera rationellt igen. Det är sannerligen inte all-

inga sympatier på bygden när jag beklagade mig över sårn, bara blickar som tydligt signalerade: I Värmland hanterar vi skogen och dess invånare.

Är kantarellerna värda det? Möjligen. Det svampplockningen lärt mig är definitivt värt ett och annat bett. Erfarenheten är existentiell: Man måste byta perspektiv på tillvaron. Vända sig om, sätta sig ned, skärpa blicken, titta en gång till, vänta, ha tålamod. Så är de plötsligt där. Lyser så gula, lockande, gäckande – de har väntat på mig. ✨

Hur många flugor skulle flyga ut från ryggen? Varför hade ingen varnat mig? Kantarellerna var väl ändå inte värda min hälsa?

de hur det, förutom att klia och svida, kröp över hela mig och hur något sprängde under huden på ryggen. Jag undrade vådande om hon behagade skämta med mig, men taxichauffören höll fast vid sina upplysningar. Mitt tunnelseende var ett faktum. Vad gjorde jag egentligen i Värmland? Hur många flugor skulle flyga ut från ryggen? Varför hade ingen varnat mig? Kantarellerna var väl ändå inte värda min hälsa?

Minuterna gick och min medresenär delgav oss att han nog genom hörsågen fått till sig något liknande. Att få något till sig är, upplysningsvis, ett vackert och värmländskt sätt att uttrycka sig. Klådan och svedan förvärrades av denna information. Inom mig visualiserade jag hur jag vaknade

tid jag lovprisar och tackar Gud för samtidens sökmotorer, men det ögonblick då dessa började leverera ekade tackbönen inom mig. Ganska snart visade det sig nämligen att det är älgflugan som är förvirrad och tror att människan är ett hjortdjur. Hos oss kan inga larver läggas, för vi har ingen päls. Jägare jag känner vittnar däremot om älgarnas plåga, då flugorna kryllar på dem. En älgindivid i Norge hade 18 000 flugor på sig.

ÅR 2017 INITIERADES EN fristående motion i riksdagen för att bekämpa älgflugan, som en majoritet ställde sig bakom. Förekomsten hämmar friluftslivet och vad parasiten sprider vet man inte riktigt. Men jag fick

Av Annika Borg

i handflatorna. Såg ett äldre par med händerna i fickorna, de smålog. Så fruktansvärt osolidariska. Hjälp till då! Riddarna red fram och tillbaka. "Vi ger dem en applåd till, va!? Jag hör er inte."

Det var varmt och jag led med riddarna, de lade sin fritid (tänkte jag, för det finns väl liksom ingen som har som jobb att vara låtsasriddare?), sin lördag på att besöka en avkrok i nordöstra Skåne; de måste få känna hur uppskattade de är, hur fantastiskt roligt och festligt denna uppvisning är.

ÅH, HAN STACK SITT spjut i ett äpple. Applåder. Åh, han gjorde det en gång till. Applåder. "Jag hör er inte!!" Jag klappade och klappade. Ville inte att riddarna skulle bli ledsna. Nu stötte de sina lansar i varandras sköldar. Jag låtsades nästan dö av spänning och upphetsning, applåderade som om jag aldrig hade varit med om en mer storslagen upplevelse. Men det räckte inte: "Jag hör er inte."

Barnen tittade. Fina hästar. Men som Ivanhoe var det ju inte. De hjälpte till att applådera ibland, men rätt snabbt tröttnade de på de evinnerliga kraven att klappa och klappa och klappa.

Exakt likadant var det när vi tidiga-

re i somras var på en sjölejonsshow. Helfestligt hur de där ovala havsdjuren hoppade upp och ner, låtsades stå i en kateder, pussade sin tränare, klättrade upp för

Jag klappade och klappade. Ville inte att riddarna skulle bli ledsna.

trappor och allt vad det var. Men återigen dessa hysteriska krav på att publiken måste klappa och jubla hela tiden. "För annars blir sjölejonen sura..." Lögn förstås. Sjölejonen är enbart intresserad av att få obegränsat med små sillar, som är deras belöning. De struntar i applåderna.

Åh nej, nu minns jag, jag var ju med minstingen på en sångstund med Pippi Långstrump också, medan sommaren fortfarande var helt ny. Min yngste älskar Pippi. Han är Pippi. Han kan alla sångerna och han sjunger dem med förvånansvärd tonsäkerhet. Men han var helt oförstående inför peppigheten, inför uppmaningarna om att man skulle skrika och applådera

och applådera ännu högre. Han vill bara se Pippi och sjunga "Kalle Teodor".

BARN ÄR INTE hysteriska. De tittar storögt om det är något som fångar deras intresse. De vill kanske kommentera vad de ser, fråga hur det går till. Men de är helt ointresserade av att tillmötesgå vuxenvärldens förväntningar, helt ointresserade av att iscensätta arrangörernas uppfattning av vad en lyckad show är.

Låt dem vara, för katten. ✨

Av Susanna Birgersson

ISRAEL

Det öppna såret

Ett år efter Hamas attacker är Israel splittrat och traumatiserat. Händelserna den 7 oktober 2023 har skapat en ny verklighet för överskådlig framtid, skriver **Nathan Shachar**.

Det öppna såret

LÅNGT FRAM I nästa sekel kommer journalister att intervjua gamlingar om hur de slapp undan med en hårmsån den dagen, gömda i ett dike eller en garderob medan deras föräldrar slogs ihjäl. När alla som läser dessa rader är borta så kommer fortfarande böcker att skrivas om den 7 oktober 2023.

Inget liknande har inträffat i modern tid, på en och samma dag: en fullkomligt oväntad händelse, som under loppet av några timmar utlöser en omedelbar kris och skapar en ny verklighet för överskådlig framtid. Det finns inte mycket att jämföra med under efterkrigstiden: sexdagarskrigets utbrott 1967, Berlinmurens fall 1989, attackerna mot New York i september 2001.

Ett år efter händelsen är det fortfarande för tidigt att sja om hur det gick. Det vi är mest nyfikna på ligger i framtidens töcken: Räddades de bortrövade israelerna? Överlevde Hamas som politisk kraft i Gaza? Hämtade sig det israeliska samhället efter traumat och den djupa interna splittringen i krigets spår?

OAVSETT HUR DET går för Israel, och för palestinierna, så kommer 7/10-23 att associera både till en konkret händelse och till något allmänmänskligt. Först och främst kommer detta datum att stå som en arketyper för övermod och – förbluffande nog – hjälplöshet. Israels hela arsenal av teknologiska finesser störtade samman inför några metallskärare och hobbydrönare. Det hela var nästan över då Israels markstyrkor nådde skådeplatsen. I kibbutzen Nir Oz två kilometer från gränsen hann Hamas mörda eller föra bort en fjärdedel av de fyra hundra invånarna utan att se skymsen av israelisk militär. När styrkor nådde fram dit på kvällen 7/10 hade mördarna åkt hem till Gaza. På de flesta platser utmed gränsen var det nästan lika illa. Utan heroiska insatser från civila, poliser och reservister som på eget bevåg skyndade söderut så hade det gått ännu värre: Hamasförbanden hade kartor över Tel Avivs södra förstäder, över storstaden Beersheba och över atomreaktorn i Dimona. De nådde ända till staden Ofakim, trettio kilometer in i landet, något som inte förekom ens i försvarspla-

Familjer till gisslan demonstrerar i Tel Aviv.

FOTO: SAEED QAQ/GETTY IMAGES

nerarnas värstafalls-scenarier.

Fabler där musen knyter fast svansen på lejonet, där den kække gossen narrar jätten till dödsfyltan och David faller Goliat hör till alla kulturers favoriter. Men 7/10-23 var sensmoralen den omvända: den lilla, sluga-

ten – alltså Hamas vapen och intentioner – hade trollats bort. Stängslet mot Gaza; den underjordiska barriären mot tunnlar, luftballongerna med livekameror ovanför gränsen; alla spaningskamerorna utmed stängslet som sände direkt till ”skärmflick-

Först och främst kommer detta datum att stå som en arketyper för övermod och – förbluffande nog – hjälplöshet.

re parten var inte renhjärtade hjältar, utan blodtörstiga demoner, medan offren överlag hörde till Israels allra bästa. Många av dem hade vikt sitt liv åt samförstånd och organiserat sjukvård och hjälp åt Gazabor i nöd.

NÄR POLITIKER, CHEFER och ledare stöter i basun och deklarerar att nu, en gång för alla, så är problemen lösta – så bör man försätta sig i beredskap. De som hantade försvaret av sydvästra Israel intalade sig själva och andra att verklighe-

orna”, de kvinnliga värnpliktiga som bevakade varje segment av gränsen i direktsändning – hur skulle Hamas våga drömma om att forcera ett så påkostat lås? Och varför skulle Hamas göra det, när Israel skaffat det 30 miljoner dollar i månaden från Qatar som betalning för lugnet? Den speciella enhet inom utrikesspionaget Mossad, ”Harpunen”, som kartlade penningflödet till Hamas från dess gynnare Iran, Turkiet och Qatar, var mycket effektiv. Men 2018 lades den ned. Den behövdes inte. Ännu mer fantastiskt: Hösten 2022,

ett år före katastrofen, slutade Israels cyberenhet 8 200 avlyssna Hamas interna kommunikationer. Det var bortkastad tid, ansågs det.

Så komplett tycktes stängslets underverk att man tog ifrån hemvärnet i gränssamhällena deras vapen med lång räckvidd. Det räckte nu med pistoler och några lösa skott per man. Skärmmfickorna, som kunde ha gjort sitt jobb varsomhelst inne i landet, placerades intill gränsen, utan vapen. (De mördades alla, utom fem som fördes till Gaza.) Det var som när ångaren Titanic utrustades och man nöjde sig med livbåtar för bara hälften av de 2 200 passagerarna. Eftersom fartyget var osänkbart var antalet livbåtar ovidkommande.

ALLT DETTA BLEV förstas extra traumatiskt för en stat vars historiska drivkraft var visionen att garantera trygghet åt ett folk som levat utlämnat åt andras god-

Hamas. Dess verkliga motiv är ett annat: att förlänga kriget och skjuta upp de oundvikliga granskningarna, av kommissioner och riksdagsrevisorer, av förspelet till debaclet 7 oktober. Djupdykningar i källmaterialet kommer att lägga huvudansvaret på premiärminister Benjamin Netanyahu, mannen bakom den modell som störtade samman på en förmiddag.

Medan regeringen vill dra ut på tiden rinner tiden ut för de bortförda i Gaza, som dör av vanvård och undernäring, eller i israeliska bombräder, eller mördas av Hamas. Medan gisslan decimeras läggs en skam till en annan: Först skammen över att inte ha värnat om gränsen, därpå skammen över att inte ha bjudit mördarna motstånd då de väl trängt in i landet; och ovanpå detta skammen över att ha övergivit de bortrövade som försmäktar och dör i Gaza, de flesta av dem djupt under jorden som mänsklig sköld kring Hamasledaren Yahya Sinwar.

Miljoner israeler känner ett moraliskt imperativ att till varje pris lösa ut dem som rövades ur sina sängar.

tycke. Det som nu plötsligt hände tusentals israeler, att fanatiska mördare och våldtäktsmän bröt sig in i deras hem och gjorde med dem som de ville – det var just vad som hände deras förfäder på de platser där sionismen först slog rot: i Ukraina, Belarus, Moldavien, Galizien.

Såret är fortfarande öppet. Dels därför att de bortrövade israelerna hos Hamas blivit en politisk fråga som splittrar landet som inget annat sedan statens tillkomst. Dels därför att soldater i Gaza och civila utmed Libanongränsen fortsätter att dö. Dels därför att nya skräckvideor från 7 oktober hela tiden hittas i döda Hamas-mäns telefoner. Varje dag, varje timme, i radio- och tv-sändningar, så kommer någon av de överlevande, eller anhöriga till mördade och bortförda, till tals: ofta gråtande och snyftande, och med förbittrade anklagelser mot staten och regeringen. De tiotusentals som undkom på ett hår den dagen berättar sina historier. Och hela verkligheten, lyktstolpar, köpcentrum, husväggar, bilar och människors kläder, är tapetserad med appeller och bilder på de dödade och bortförda.

60 procent av alla israeler vill acceptera Hamas krav på ett vapenstillestånd och frigivning av de svårast belastade palestinska säkerhetsfångarna. Men de flesta i regeringen anser det viktigare att fortsätta kriget mot Hamas även om detta beseglar gisslans öde. Eller, rättare sagt, regeringen låtsas att dess mål är ”total seger” över

Hamas tog sig lätt in.

FOTO: SAM MCNEIL/TT

Hamas händer. Högst 101 av dessa, antagligen bara hälften så många, är vid liv när detta skrivs i september 2024. Miljoner israeler känner ett moraliskt imperativ att till varje pris lösa ut dem som rövades ur sina sängar. Om de alla dör så har det sociala kontraktet brutits, både judendomens ovillkorliga krav på utlösning av fångar och försvarsstyrkornas första budord, att aldrig lämna någon levande kvar på slagfältet.

1986 tog ett israeliskt Phantomplan eld över Libanon. Piloten Ron Arads fallskärm landade i Libanondalen där han togs till fånga av shiitiska Amal, som överlämnade honom till Hizbollahmilisen, som tros ha överlämnat honom till Iran. Israel erbjöds att lösa ut honom mot shiiter i israeliska fångelser, men det hela drog ut på tiden och Arad försvann, ovisst hur. Premiärminister Yizhak Rabin uttryckte senare ånger över hur affären skötts.

”Vi är på väg att få 140 nya Ron Arad. Det är ett svek som aldrig kan göras ogjort. Det kommer att förgifta stämningen här, vi kommer inte att kunna se oss i spegeln efteråt utan avsmak”, sade krigshistorikern Martin van Creveld nyligen i ett sam-

Netanyahu har inget principiellt mot utväxling av israeler mot palestinska säkerhetsfångar. 2011 lät han växla ut en israelisk soldat, Gilad Shalit, mot 1 027 palestinska fångar, bland dem Sinwar, hjärnan bakom attacken den 7 oktober.

105 BORTRÖVADE ISRAELER löstes ut mot palestinska säkerhetsfångar i november-december 2023. 140 israeler förblev i

Två damer ur gisslan som släpps den 28 november 2023.

FOTO: GETTY IMAGES >>

tal. Det enda jämförbara i ett svenskt sammanhang, i fråga om skam, är Raoul Wallenberg. Det går att säga att det var regeringens fel, att utrikesminister Undén och ambassadör Söderblom i Moskva svek den svenske hjälten, och lät Stalin förstå att man inte ämnade göra något buller i saken. Men det hjälper inte att stjälpas över skulden på några enskilda. Varje anständig svensk känner intensiv skam över detta ännu idag, också de som fötts långt efteråt.

NÄR HAMAS STÖRTADE spelet över ända och i ett slag skapade ett nytt Mellanöstern, så var Israel redan ett djupt splittrat samhälle. I januari 2023 lanserade den israeliska regeringen ett ambitiöst program för ett nytt styresskick. De viktigaste punkterna i det var politisk kontroll över rättsväsendet, över medierna och över ämbetsmannakåren. Målet var en auktoritär demokrati av turkisk typ, där den som vinner valet tar över hela staten, utan förbehåll. Planerna utlöste dramatiska reaktioner, inklusive elitsoldaters vägran att göra repetitionsövningar, och väldiga demonstrationer, vecka efter vecka ända fram till den 7 oktober. Projektet splittrade också regeringen, när försvarsminister Yoav Gallant från regeringspartiet Likud vände sig mot systemskiftet. Netanyahu sparkade honom, men våldsamma kravaller skrämde honom och han återinsatte Gallant i ämbetet.

Alla de upprivande tvister som nu rasar i Israel, om gisslan; om taktiken visavi USA, Iran och Hizbollah; om Gazas framtida skötsel – är kopplade till den tidigare konflikten om demokratin. I stort sett är de som vill slå vakt om demokratin samma personer som nu yrkar på ett avtal om utväxling av gisslan och ett slut på kriget. Kriget har alltså ytterligare fördjupat de djupa klyftorna mellan israeler, spätt på deras främlingskap, och inte sällan avsky,

för varandra. Sådana stämningar, i ett samhälle med målmedvetna och fanatiska yttre fiender, är farliga. Under månaderna före Hamas attack varnade säkerhetstjänsten Shabaks chef Ronen Bar flera gånger Netanyahu för att den inre striden om demokratin gav landets fiender blodad tand, och att ett angrepp från Irans ombud i regionen var att vänta.

DEN INRE SPLITTRINGEN är farlig också på andra vis. Under sina första fyra decennier var Israel en tullomgärdad ekonomi ledd av staten och fackföreningen Histadrut. Den stora exportvaran var apelsiner odlade

När Hamas störtade spelet över ända och i ett slag skapade ett nytt Mellanöstern, så var Israel redan ett djupt splittrat samhälle.

de med statssubventionerat vatten. Ekonomin kunde inte erbjuda jobb åt alla vetenskapsmän och tekniker som utexaminerades, inte heller åt kreativa företagare. Duktiga israeler lämnade landet i tiotusental. Under tjugo stormiga år, 1985 till 2005, tumlades systemet om. Israel blev ett högteknologiskt centrum, där elektroniska uppfinningar drog till sig miljardinvesteringar från främmande pensionsfonder och andra placerare. Åk på stora landsvägen Jerusalem-Tel Aviv, försök räkna myriaderna japanska bilar och betänk att trots detta har Israel positiv handelsbalans visavi Japan!

REDAN UNDER 2023 års interna kris, då det såg ut som om Israels domstolar skulle hamna under politisk kontroll, stördes den modellen. Pengar drogs ur landet, och de flesta nya israeliska uppstartsbolag 2023 registrerade sig i andra länder. Kriget i Gaza och kraven på bojkott av Israel i många länder blir nu ännu en börda för de få som drar Israels ekonomiska lass, kustlandets minoritet av entreprenörer, uppfinnare, forskare, skattebetalare och elitsoldater. Men denna minoritet kan aldrig vinna några val, och de ser dagligen hur deras preferenser och ideal körs över och ignoreras. Om sådana personer blir övertygade om att deras barn inte har någon framtid i det Israel som Netanyahu och hans justitieminister Yariv Levin planerar, och om dessutom deras försörjning hotas av ekonomisk stagnation och bojkotter, så kommer många av dem att söka sig bort. Länder som Kanada och Australien har avdelningar på sina ambassader där presumtiva elitmigranter tas om hand.

BLOTTA TANKEN att judar skulle lämna den judiska staten på jakt efter frihet i andra länder är skakande för de flesta israeler, och rätt få, än så länge, vidtar konkreta förberedelser för flyttning. Impulsen att lämna landet dämpas av de antijudiska eruptionerna i västvärldens huvudstäder och universitet. Att protestera mot Israels invasion, som började tre veckor efter Hamas attack, och kräva skydd för Gazas civilbefolkning, var ju helt legitimt. Men bara ett par dagar efter massakern 7/10 jublade tusentals i väst över "motståndet" och hyllade Hamas. Deras slagord, "från Jordanfloden till Medelhavet", är en direkt översättning av min *al-nahr ila al-bahr*, stridsropet mot PLO-ledaren Yasir Arafats beslut 1993, att erkänna Israels gränser och judarnas rätt till en stat. Plakaten i de ungas händer, i Berlin, Harvard och Sydney handlade sällan eller aldrig om fred eller tvästatlösning. De handlade ofta om fördrivning av "sionister". Några västerländska regeringar, lärosäten och medier agerade resolut mot sådana tongångar. Andra gjorde det inte. I de flesta västländer är judiska skolor och församlingshus de mest hårdbevakade platserna i landet, mer än några parlament eller bankvalv. En judisk journalistkollega i en europeisk huvudstad ger röst åt det många känner:

– Kanske det inte längre finns någon trygg plats för oss. Jag känner ett djupt främlingskap inför Israel, och ett växande främlingskap härhemma. När folk förbannar "sionister" så vet jag att det handlar om mig. ✨

I Gazas ruiner.

FOTO: MOHAMMED ABED/GETTY IMAGES

Artikelförfattaren på Pridefestival i Tel Aviv sommaren 2024.

FOTO: PRIVAT

7 OKTOBER

Så slutade jag att hata judar

Antisemitismen genomsyrade min uppväxt. Men nu flyttar jag till Israel – där känner jag mig hemma, skriver **Luai Ahmed**.

SOM JEMENITISK MUSLIM absorberade jag antisemitism från tidig ålder i Sanaa, Jemen, där jag föddes 1993 och bodde i tjugo år. Islam var min första religion, och Palestina den andra. Mot min vilja blev jag hjärntvättad att hata judar samt att förneka och förminska Förintelsen. I min lokala moské upprepade jag som barn efter imamen: "Må Gud förinta judarna. Må Gud förstöra Israel. Må Gud göra sionisterna föräldralösa." I skolan stampade vi på den israeliska flaggan och brände den regelbundet. Tron på att utplåna Israel var lika viktigt som att tro på Allah och profeten Mohammed. I ett totalitärt samhälle som Jemen, där hädelse och apostasi bestraffas med döden av staten, var tron på Israels utrotning obligatorisk.

Som tonåring bar jag den palestinska keffiyeh med stolthet. Jag minns att jag till och med ville tatuera Handala på min axel, trots att tatueringar gick emot islam.

Så starka var mina övertygelser och känslor för Palestina. Handala, för övrigt, är det lilla palestinska barnet som symboliserar den palestinska kampen.

På ett religiöst plan lärde jag mig i skolan att judarna förrådade profeten Muhammed och försökte döda honom. Under tolv år studerade jag islam och profetens liv, och en stor del av detta handlade om judarna. En av berättelserna lärde mig att dagens judar härstammar från apor. Allah hade nämligen förvandlat dem till apor på grund av deras smutsiga natur och att de försökte döda vår största ledare, profeten Muhammed.

PÅ ETT SAMHÄLLELIGT PLAN lärde jag mig att "judarna styr världen". Mina vänner och jag skulle alltid sträcktitta på den konspiratoriska 9-timmarslånga dokumentären *The Arrivals*, som påstod att musikindustrin, filmindustrin, läkemedelsindustrin och alla andra industrier styrdes av "de onda sionistiska judarna" för att kon-

trollera och underkuva muslimer och arab-er.

Terrordåden den 11 september 2001 hade enligt denna dokumentär orkestrerats av judarna, vars plan var att destabilisera världen och starta krig eftersom judar påstods njuta av att se arabiskt blod spillas.

Ordet "jude" användes nonchalant som ett skällsord i Sanaa, och idén om att använda kärnvapen mot Israel för att befria den muslimska världen var en berättigad berättelse. Detta var min barn-dom. När jag flydde från Jemen till Sverige på grund av min sexuella läggning var mitt förakt och mina fördomar mot judar och israeler orubbliga.

Det skulle dröja tio år innan de ruckades.

Året 2014, när jag var 20 år gammal, flyttade jag till mitt nya hemland Sverige. Det var så det började.

"Hej, jag heter Luai, vad heter du?" frå- >>

gade jag den mörkhåriga nyinflyttade utbytesstudenten i köket på studenthuset i Halmstad. "Tal", svarade han med ett varmt leende på läpparna. "Jag kommer från Israel." Så fort ordet Israel trillade ur hans mun gick jag in i ett fight-or-flight-läge. Plötsligt kunde jag varken se eller höra någonting. Min syn blev suddig, jag kände mig yr och hamnade i chock. Världen snurrade till när jag äntligen mötte den onde juden, som jag trodde låg bakom mitt folks misär, som törstade efter mitt blod, som ville mig illa, som organiserade 11 september och skyllde på araberna, och som aktivt förstörde världen.

Några sekunder senare, när jag vaknade ur chocken, insåg jag att Tal babblade på om hur mycket han älskade jemenitisk mat och kultur. På köksbänken hade han lagt fram sina jemenitiska kryddor som han tog med sig från Israel, "Titta! Jag kommer att laga den bästa jachnoun (ett judiskt jemenitiskt bröd) till dig! Mina jemenitiska vänner lärde mig hur man gör den bästa jachnoun!" lovade han. "Och du är jättevälkommen att använda mina kryddor!"

JEMENITISKA VÄNNER? Vad pratade den här juden om? Åh, just det. Han menade de jemenitiska judarna. I min värld var de "jemenitiska judarna" aldrig jemeniter. De var bara judar. Äckliga, smutsiga judar med "en agenda".

Och där stod jag i ett kök i Halmstad framför en jude som, trodde jag, låtsades vara trevlig och vänlig, men allting var bara en fasad för att få mig att lita på honom. Allting var en del av hans krängliga, onda plan. Jag köpte inte skådespeleriet. Jag var helt övertygad om att han hatade mig och att hans varma och inbjudande leende var falskt.

Sex månader senare blev Tal min favo-

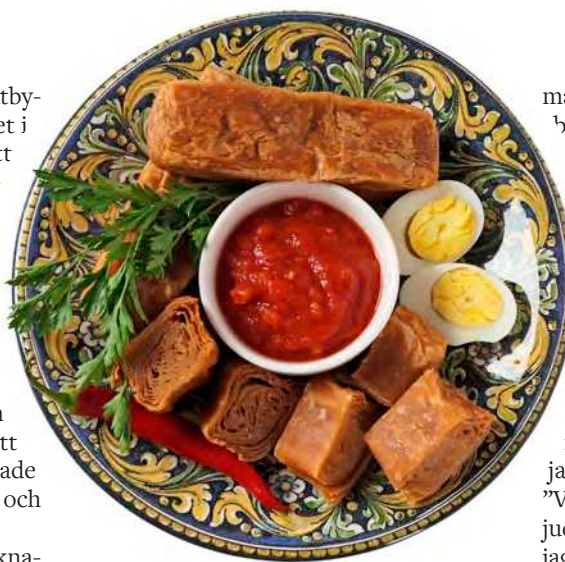

FOTO: ALAMY

ritperson i studenthuset, och hans "onda plan" visade sig vara en godhjärtad gest. Han ville bara laga jachnoun till mig och genuint lära känna en jemenitisk muslim för första gången. Den vänskapen var början på en livsförändrande resa som jag knappt kan beskriva med ord, men jag kommer att försöka.

JAG VALDE ATT besöka Israel i november 2023, ungefär en månad efter den 7 oktober. Den bittra sanningen är att trots att jag

mar kändes det som att jag färdades tillbaka till 1930-talet. Min egen familj och mina vänner twittrade "Välförtjänt".

Jag kunde inte förstå nivån av avhumanisering och hat som mitt folk hade mot judar och israeler. "Hur blev vi så kalla och apatiska inför oskyldiga judars blod?" Jag ställde frågan till mig själv, men jag visste redan svaret. Hade det inte varit för de mänskliga kopplingarna jag fått i Sverige, de otroligt härliga, roliga och underbara "few good Jews" jag träffade, då hade jag nog också twittrat "Äntligen!" eller "Välförtjänt." Men när jag såg bilderna på judarna som kallblodigt slaktade så tänkte jag på de fina judarna som jag träffat i Sverige. Det kunde ha varit de. Det kunde ha varit Tal, eller mina judiska kolleger som jag älskar, eller mina andra judiska vänner.

JAG KUNDE INTE låta bli att lägga upp filmklipp på alla mina sociala medier. Jag kunde inte hålla tyst. Många av videorna blev virala och fick miljontals visningar. En del av mina svenska judiska följare duschade mig med beröm, men socialt blev jag helt utfrysad, utskälld och hatad av majoriteten av araberna i mitt liv.

Jag sa saker som: "Att döda oskyldiga judar och israeler är inte rätt" och "Hur kommer det sig att hela världen stor-

Min jemenitiska mamma hade skrikit på mig i en hel vecka och skakade av gråt över mina klipp på sociala medier.

hade skaffat ett lite antal judiska vänner under mina nio år i Sverige, och trots att jag läst en hel del om Förintelsen, förnekade jag innerst inne dess existens. Hade du frågat mig den 6 oktober om jag trodde på Förintelsen, hade jag svarat "ja" eftersom jag trodde på den rent akademiskt men min själ gjorde inte det. Förintelsen "klickade" aldrig för mig. Antisemitismen som rotade sig i min själ var alltför stark för att helt omfatta judarnas största tragedi och berättelse.

När jag hörde om "den djupa antisemitismen" himlade jag nästan med ögonen – i smyg. Min hjärna, trots alla mina judiska vänskaper, vägrade att acceptera judarnas lidande och deras rätt till en egen stat. Dessutom blev jag vän och bekant med enbart ett fåtal judar i Sverige.

Så kom 7 oktober 2023. Jag öppnade X och såg bilderna och videorna. Jag kunde inte tro mina egna ögon. Nivån på barbariet. Tweets som löd "Äntligen!" Firandet i Gaza. Firandet i Malmö, New York, Paris, Sanaa, Iran, Beirut... På några tim-

mar gatorna och skriker hejvilt, när ingen ens nämnde mitt land Jemen då 400 000 människor mördades under de senaste tio åren?" I ett av klippen sa jag: "Israel har rätten att försvara sig" och att jag "planerar att besöka Israel för att äntligen möta mina så kallade fiender."

När min bror, som är den människa som står mig närmast i hela världen, såg klippet där jag sa att jag skulle besöka Israel, skrev han till mig: "Om du besöker Israel är du inte min bror längre." Min bästa vän från Irak blockerade mig omgående och skickade ett vasst och långt meddelande där han bokstavligen beskrev mig som "terrorist".

Min jemenitiska mamma hade skrikit på mig i en hel vecka och skakade av gråt över mina klipp på sociala medier. Hon sa att jag hade "slängt min mänsklighet i soporna". Jag vägrade att sluta publicera mina videor. Min pojkvän fick hålla om henne och lugna ner henne under de tre dagar hon var på besök i Stockholm. Jag själv klarade inte av det.

Arabisk sionistisk beduin.

FOTO: PRIVAT

TRIBALISMEN INOM min familj och bland mina arabiska vänner var chockerande för mig. Jag hade följt min mammas råd och "blivit svensk", det vill säga blivit en fristående individ och trott på "alla människors lika värde" – till och med judarnas. Men efter min "försvenskning" blev hela min familj besviken. Och nu hade jag redan bestämt mig för att "besöka mina fiender", och det fanns ingen återvändo. Jag var tvungen att åka till Israel.

Min nyfunna kärlek för mina judiska vänner och kolleger i Sverige till trots, upptäckte jag att jag fortfarande bar på djupa fördomar när jag var på väg till Israel. Allt jag kunde tänka på var: "Luai, så fort judarna upptäcker att du kommer från Jemen kommer de att vara rasistiska mot dig. Du kommer nog att bli slagen, behandlad illa och kanske till och med bespottad. Judarna är rasister och hatar araberna. Du ska förvänta dig hat... Men du måste åka dit ändå."

När jag anlände i Tel Aviv den 20 november hade jag ingen aning om vad som väntade mig. En judisk vän i Sverige hade förvarnat mig om att förhåret på flygplatsen skulle vara tufft, omfattande och intensivt, särskilt nu under ett pågående krig, och i synnerhet eftersom det står "född i Jemen" på mitt pass, samtidigt som huthierna skickar raketer mot Israel.

MEDAN JAG SATT i gränskontrollen och väntade på att aggressiva IDF-soldater skulle komma och förhöra mig, dök en söt, leende tjej plötsligt upp och sträckte ut handen.

"Hej, är du Luai?" frågade hon. "Ja", svarade jag förvirrat och skakade hennes hand. Under tio minuter ställde hon enkla frågor om vad jag gjorde i Israel. Jag var ärlig och sa att jag hade lärt mig hela mitt liv att hata Israel, men att jag nu var här för att besöka landet och se själv. Hon blev genuint chockad och ställde ytterligare nyfikna frågor.

Sedan berättade jag för henne att jag har gjort några klipp som fördömer Hamas. Hon överraskade mig genom att säga: "Wow, du är så grym! Jag hoppas att du inte får skit från din familj, och jag hoppas verkligen att du njuter av Israel. Just nu går vi igenom en tuff tid, men det är

16-årig palestinaaktivist.

FOTO:PRIVAT

"Min första dag i Tel Aviv var euforisk", skriver Luai Ahmed.

FOTO:PRIVAT

verkligen ett vackert land."

Min första dag i Tel Aviv var euforisk. Värmen, kaoset, människorna var som en blandning av Sanaa och New York. Tel Aviv kändes inte som Mellanöstern, men ändå genomsyrades staden av en vänlig och öppen Mellanöstern-känsla, något jag inte upplevt sedan jag flydde från mitt hemland 2014. Att kunna vara öppet gay i en stad i Mellanöstern kändes surrealistiskt. Jag älskade varje sekund.

Israel led av oro, terror och rädsla och

Dessa 33 dagar har varit några av de mest meningsfulla och finaste dagarna i mitt liv.

jag ville genast besöka en plats där folk samlades – dels för att visa solidaritet, dels för att dokumentera känslan av hopplöshet. Jag gick direkt till torget vid Tel Avivs konstmuseum där israeler manifesterade för den kidnappade gisslan samt för de 1 200 israeler som kallblodigt mördats en månad tidigare. Det första jag såg på torget var häpnadsväckande: en ung arabisk muslimsk beduin som stod mitt på torget och höll upp en skylt. Hennes leende var smittsamt, och skylten löd:

JAG ÄR EN ARABISK MUSLIMSK BEDUIN. ISRAEL GAV MIG LIKA RÄTTIGHETER OCH FRIHETER, SAMTIDIGT SOM HAMAS TOG AISHA'S.

BRING THEM HOME.

DENNA UNGA MUSLIMSKA KVINNA var bara början på en resa som jag fortfarande har svårt att sätta ord på. Jag har besökt Israel

tre gånger, 33 dagar sammanlagt. Dessa 33 dagar har varit några av de mest meningsfulla och finaste dagarna i mitt liv. De vänskaper jag skapat, känslan av solidaritet, och de oväntat vänliga interaktionerna jag haft har förändrat mig på djupet.

I Israel är det så lätt att lära känna och komma nära nya människor. Jag älskar Sverige av hela mitt hjärta, men min försvenskning har verkligen gjort mitt hjärta kallt. Att komma till Israel var som att komma tillbaka till Jemen, fast ett Jemen med mänskliga rättigheter där bögar respekteras istället för att mördas, där staten skyddar folket och rättsväsendet är rättvist. I Israel har jag tvättat bort den smutsiga antisemitismen som jag absorberat i min själ. Det reningsbadet kan man inte sätta ett pris på.

När jag berättade för min mamma att jag vill lämna Sverige sade hon att "det var dags". Hon vet att jag är besviken på Sverige, särskilt efter att jag berättat för henne att en nära gaykompis blivit misshandlad på gatan för några veckor sedan. "Sverige är inte Sverige längre", brukar jag säga till henne. "Vart tänker du flytta till nu?" frågade hon.

Jag blev tyst, och hon förstod direkt att jag ville flytta till Israel. Hon blev ursinnig och började gapa och skrika om "folk-mord" och "den kriminella sionistiska staten". Jag väntade tills hon var helt färdig med monologen och sa: "Mamma, snälla, kom på besök. Jag kommer att laga den bästa jachnoun till dig! Mina israeliska vänner lärde mig hur man gör världens bästa jachnoun!" 🌸

Den stora tyska oredan

Det tyska etablissemanget förfäras över högerpopulismen frammarsch men vet inte hur den ska bekämpas. En stor politisk omvälvning är på gång, skriver **Erik Thyselius**.

I DET SENASTE delstatsvalet i Brandenburg blev socialdemokratiska SPD med nöd och näppe största parti före höger-radikala Alternative für Deutschland, AfD. Det har gett förbundskansler Olaf Scholz välbehövligt andrum. De tidigare valresultaten från Sachsen och Thüringen härom månaden slog nämligen ned som en bomb i den tyska offentligheten. AfD är numera näst största parti även i Sachsen och störst i Thüringen. I den sistnämnda delstaten, tidigare mest förknippad med stora tänkare som Goethe och Schiller, tänker nog de flesta idag på Björn Höcke.

AfD-ledaren Höcke är, det går inte att vifta bort, en extrem politiker. Han har använt slagord från nazitiden och för det dömts i domstol. Mest känt är hans famösa uttalande som beskrev Förintelsemonumentet i Berlin i termer av "vanära". Han håller den västledda världsordningen för falsk, förljugen och korrupt och blickar därför mer än gärna österut i riktning mot Moskva.

Att Thüringen var den delstat i vilken nazistpartiet 1930 först kunde installera en ministerpresident har inte lugnat ned stämningarna. Public servicekanalen ZDF:s chefredaktör, Bettina Schausten, gick så långt att hon beskrev Höckes valframgångar med Hitlers invasion av Polen och allt som följde i dess spår. Sådana grova överdrifter hjälper knappast. Inte heller att en del journalister och kommentatorer delar in väljarnas röster i "demokratiska" respektive "odemokratiska". Det är exakt den typen av retorik som driver väljarna in i armarna på partier som AfD. Parallellerna till 2010-talets Sverige är uppenbara.

DEN ANDRA STORA vinnaren i delstatsvalet heter Sahra Wagenknecht. Hennes inte ens ett år gamla rörelse "Bündnis Sahra Wagenknecht" (BSW) blev tredje största parti i både Sachsen och Thüringen. Hon är knappast någon politisk duvunge, fäst i det gamla DDR och tillhörande den sista generationens unga karriärpolitiker just före murens fall.

När spillrorna av det östtyska socialistpartiet SED skulle försöka samla ihop sig på 1990-talet under det nya namnet PDS ("Partei des Demokratischen Sozialis-

Högerradikala AfD hade stora framgångar.

FOTO: SEAN GALLUP/GETTY IMAGES

mus") väckte Wagenknechts vägran att ta avstånd från stalinistiska idéer eller att fördöma muren till att hon snabbt hamnade i konflikt med partiledningen (det var inte Stalin som förstörde det fina med socialismen, ansåg hon, utan öppnandet mot väst). Ett mönster som skulle följa henne under resten av hennes karriär: grundandet av BSW var mer eller mindre spiken i kistan för PDS efterföljare Die Linke, vars partiledning Wagenknecht länge kritiserat för att vara "woke" och bara intressera sig för identitetspolitik.

Redan nu hörs tongångar från den socialdemokratiska förbundskanslern Olaf Scholz om att han vill se en fredskonferens i vilken Ryssland deltar.

Tillsammans med sin make Oscar Lafontaine, också han känd vänsterpolitiker, har de båda utgjort ett "powercouple" i tysk politik under flera år. Hennes förmåga att skapa intresse för sin person är också den omvittnad. Få politiker är lika dukiga på pr.

PR-HANTVERKET MÄRKS särskilt nu. Wagenknecht syns ofta i tv och gör intervjuer med stora tidningar. Kritiker menar att det pågår ett arbete att tona ned Wagenknechts stenhårda vänsterimage i syfte att göra henne mer apptilig i den troliga rollen som koalitionspartner till kristdemokratiska CDU. Om stabila delstatsregeringar som lyckas hålla ute AfD ska kunna bildas måste BSW ingå på ett eller annat sätt.

Till saken hör att BSW:s positioner mer ofta än sällan överlappar AfD:s. Tydligast är det i synen på Ukraina och relationerna till Ryssland. Berlin måste upphöra med allt stöd till Kiev och en förhandlad fred komma till stånd snarast möjligt. Omsorgen om Ukraina är obefintlig och när frågan vad det är som säger att man kan lita på Putin ställs viftas den bort. Båda partiernas valjarbaser i östra Tyskland, som främst (men inte bara) består av arbetar- och lägre medelklass, har drabbats särskilt hårt av de senaste årens höga inflation. Därför går AfD och BSW:s budskap om återupprättade gasleveranser från Ryssland hem med hopp om att lägre energipriser ska ge lägre livsmedelspriser.

KOMMER ETT samarbete mellan mittenpartierna och BSW på delstatsnivå att bana vägen för en ändring i utrikespolitiken på federal nivå? Risken finns. CDU och SPD kan mycket väl känna sig pressade att närma sig AfD och BSW:s positioner i säkerhets- och utrikesfrågor, om än inte lika uttalat, av rädsla för att förlora väljare till ytterkanterna. Redan nu hörs tongångar från den socialdemokratiske förbundskanslern Olaf Scholz om att han vill se en fredskonferens i vilken Ryssland deltar. Vi lär höra mer av sådan retorik framöver. Nästa år är det val till förbundsdagen.

Många är teorierna om varför det går så bra för AfD i de östra delarna av Tyskland. En är att DDR, till skillnad från Västtyskland, aldrig riktigt gjorde upp med nazismens brott (på tyska "Vergangenheitsbewältigung"). Brotten som begicks under andra världskriget, hette det, hade ingenting med det nya östtyska styret att göra (vilket så klart inte var sant). Bristen på moralisk självvrannsan sänker tröskeln för att rösta på ett högerradikalt parti som AfD. Det ligger nog en del i det. Socialismens arv i form av svagare partistrukturer och svagare civilsamhällen jämfört med västra Tyskland spelar också in.

Andra viktiga förklaringar är att miss-

nöjet med "Energiewende" är större här än i många andra delar av Tyskland. Jämte AfD är De gröna, som anses huvudansvari-

den rödgröna rörelsen. En åsikt som är lätt att hysa om man vant sig vid ett materiellt överflöd. I det relativt sett fattigare

För dem i östra Tyskland lever dock minnena kvar från tiden då staten övervakade medborgarna och visste bäst hur de skulle leva sina liv.

ga för den havererade energipolitiken, det mest polariserande partiet. För de som röstar AfD eller BSW symboliserar De gröna allt som man ogillar: en världsfrånvänd syn på ekonomi och välstånd, en moraliserande ton kring frågor som rör migration, HBTQ-rättigheter och krav på språklig anpassning ("Gendersprache").

Från ett västtyskt perspektiv blir de starka reaktionerna ofta obegripliga. Det handlar ju bara om lite symbolpolitik? Och vi var ju överens om att kärnkraften var dålig? För dem i östra Tyskland lever dock minnena kvar från tiden då staten övervakade medborgarna och visste bäst hur de

DDR i sin prydno: Trabantar parkerade vid Palast der Kultur.

FOTO: ULRICH BAUMGARTEN/GETTY IMAGES

skulle leva sina liv. Känsligheten inför vad som upplevs som statliga intrång i den privata sfären är mycket stor. Till synes oviktiga symbolfrågor fungerar därför som åskledare för ett missnöje som går djupare.

HÄR MÅSTE OCKSÅ den tyska coronapolitiken nämnas. När medborgerliga rättigheter sattes på undantag och statens befogenheter ökade kraftigt upplevde många i de östra delarna av landet att DDR-staten gjort "comeback" och reagerade därefter. Så var också förståelsen för coronaåtgärderna större i väst än i öst. Tyvärr blandades legitim kritik ihop med konspirations-teoretiker och allehanda galenpannor när debattens vågor gick som högst. Känslan av att vara missförstådd sitter idag kvar hos en hel del tyskar i öst.

Synen på välstånd är också en vattendelare. I väst har idéer som "degrowth" och annan tillväxtkritik varit på modet inom centrala delar av akademien, medier och

östra Tyskland, som ganska nyligen lämnade socialismen bakom sig och sedan dess arbetat hårt för att komma ifatt, blir sådana här idéer ytterligare ett bevis för det västtyska etablissemangets förakt inför, i brist på bättre ord, "vanligt folk". På statsvetarspråk skulle man säga att det uppstår en krock mellan västs postmateriella värderingar och östs mer materiella dito.

GRUNDLÄGGANDE PSYKOLOGI spelar också in. När västtyskar förnumstigt påpekar att BNP per capita i till exempel Sachsen (38 143 euro) är högre än i grannlandet Polen (20 426 euro), och att det därför finns anledning att vara nöjd, jämför sig sachsarna hellre med tyskarna i Bayern (57 343 euro) eller Nordrhein-Westfalen (46 194 euro). Konstruktivt? Knappast. Mänskligt? Absolut.

Ilskan över Angela Merkels migrationspolitik är också som tydligast i trakterna kring Sachsen och Thüringen. Dels förfäradas många över att staten verkade tappa kontrollen under flyktingkrisens mest intensiva skede. Dels väckte det ont blod när, så som det upplevdes, staten öppnade plånboken för helt okända personer när de själva fått kämpa och just kommit upp på benen. Från västtysk håll nämndes, inte utan bitterhet, de många miljoner D-mark och sedermera euros som östs ned i "de nya delstaterna" sedan återföreningen. Även här kan skillnaden i attityder uttryckas i postmaterialistiska kontra materialistiska termer.

DET FINNS EN TEORI som säger att ekonomiska och politiska förändringar börjar och sker snabbare i öst för att sedan förflytta sig västerut. De möjliga ändringarna i utrikes- och försvarspolitik har redan nämnts. Just nu pågår ett stort omtag i migrationspolitiken. Volymerna ska ned och kontrollen tas tillbaka. De gröna visionerna för ekonomin framlagda av näringslivs- och klimatminister Robert Habeck har inte imponerat. Rent krasst håller det tyska näringslivet på att köra i diket.

Kommer önsketänkandet att tvingas ge plats för den mer nyktra företagsfilosofi som råder i östra Tyskland? I den stora tyska orekans tid kan inget längre tas för givet. ✨

När mobben styr

Slagsmål uppstod mellan vänsterpartisten Kristofer Lundberg och journalisten Joakim Lamotte under en propalestinsk demonstration tidigare i höst. Lamotte friades för misshandel, medan Lundberg i skrivande stund kvarstår som misstänkt. Det är en skam att misshandel alls inträffar, liksom att Lundberg (lokal företrädare för ett riksdagsparti) stöder terrororganisationer som använder mord, tortyr och våldtäkt som medel. Att aktivister tillåts ropa antisemitiska slagord, bära terrororganisationers symboler och gå maskerade utan ingripande från samhället tyder på en långsam demontering av rättsstaten.

Rätten att fritt uttrycka sina politiska åsikter är central i en demokrati: i böcker, tidningar och debatter, men även offentligt genom demonstrationer och torgmöten. Men det får inte innebära att lagbrott, än mindre våld, tillåts.

Utvecklingen går tyvärr åt annat håll. Sedan Göteborgskravallerna 2001 har polisen haft som princip att inte omedelbart gripa våldsverkare, utan att försöka hitta de skyldiga efteråt. När jag var med familjen på Bokmässan i Göteborg 2017 tvingades vi sitta kvar på mässområdet i timmar efteråt, för att polisen inte kunde garantera säkerheten. Precis utanför mässlokalerna slogs Afa-aktivister mot polisen, i protest mot att det på ett annat ställe marscherade nazister. Det

Varför tillåts detta?

FOTO: JOHAN NIL/TT

var fruktansvärt att med två småbarn se på tv hur maskerade våldsverkare kastade stenar mot poliser utan att gripas. Att våldet hade ideologiska motiv borde inte ses som förmildrande, utan tvärtom försvårande: det riktas ju mot själva rättsstaten.

Överhuvudtaget har politiska möten kommit att innefatta alltmer stök. I sociala medier kan man se åtskilliga filmer där demonstrationernas svans skriker och bråkar med motdemonstranter, eller förbipasserande. Vid universitetet i Göteborg (och tidigare även i Lund) tillåts demonstranter slå upp tältläger och övernatta på allmän plats i månader. Varför? Den typen av protester är ännu en av alla de droppar som urholkar vårt demokratiska system. En enskild person kan inte utlysa nödläge: för klimatet, social rättvisa, svenskhetens överlevnad, djurens rätt, sekularise-

ringens utbredning eller vad det vara månne. En demokrati överlever bara om lagar gäller alla personer och grupper, oavsett ideologi.

Politiskt engagerade måste förstå att demokratins allmänna spelregler är ännu viktigare än sakfrågorna de driver, för utan demokratin förlorar vi allt: Ingen diktatur har hittills lyckats skapa ens ett uthärdligt samhälle.

Bland unga människor möter jag sorgligt nog allt oftare åsikten att alla viktiga demokratiska framsteg skulle ha skett genom lagbrott, massans makt eller en viss portion våld. Men det är genom fredliga protester och långtråkigt arbete man når sin idealstat.

Inte för att jag personligen uppskattar merparten av de förändringar Socialdemokraterna under ett drygt sekel genomfört i vårt land. Men det hedrar dem oerhört att de har genomfört förändringarna på ett fredligt sätt: genom möten och hårt politiskt arbete – inte genom att misshandla, hota och ockupera mark. Det hedrar självklart även den borgerliga oppositionen att den alla dessa år accepterat förändringar den ogillat; demokratins bevarande har varit ännu viktigare.

Alla partier bör tydligare ta avstånd från våld, lagbrott och våldsamma organisationer. För demokratins skull måste vi kunna kräva att demonstrationer sker på ett ordnat och fredligt sätt.

Edward Blom

HUR LÄNGE ORKAR VI LÄSA?

Det blev inte direkt några rubriker om Förläggareföreningens rapport som publicerades i slutet av sommaren. Måhända är det för att många redan hade på känn det förhållande som beskrivs i "Det digitala genombrottet. Den svenska bokbranschens utveckling mellan 2003 och 2023". Möjligen är det uteblivna intresset i sig ett tecken i tiden. Rapporten visar att allt färre svenskar läser tryckta böcker och att branschen utvecklas därefter.

För tjugo år sedan sålde medlemmarna i föreningen böcker för 1,6 miljarder kronor. Förra året sålde de för 1,9 miljarder. Det låter kanske hyfsat, men under samma period ökade Sveriges BNP med cirka 50 procent vilket innebär att bokförsäljningen som andel av ekonomin minskade med omkring 40 procent. Det beror på att allt färre svenskar läser böcker.

För femton år sedan uppgav 40 procent av den vuxna befolkningen till SCB att de läst eller lyssnat på böcker på sin fritid varje vecka det senaste året. Vid den senaste mätningen hade andelen sjunkit till 31 procent. Det är en minskning med nästan en fjärdedel. Till detta kommer att betydligt fler lyssnar än läser. Nästan två tredjedelar av böckerna som konsumerades förra året var ljudböcker som lyssnades på via en strömnings-tjänst. (Den återstående tredjedelen utgörs framförallt av tryckta böcker. E-böcker står fortfarande för en mindre del av konsumtionen.)

Det går förstås att göra en positiv läsning av utvecklingen: Ljudböcker lyckas fortfarande konkurrera med annan mediekonsumtion och sociala medier på marknaden för människors uppmärksamhet. Samtidigt är läsan-

det uppenbart en annan sorts aktivitet än att lyssna, och om den breda läsande allmänheten försvinner får det naturligtvis följdverkningar.

Förlagsbranschen har anpassat sig efter förändringar förr och lär kunna göra det igen även om strömningstjänsternas affärsmodell frestar på. Frågan är snarare vad som blir konsekvensen för litteraturen, kulturen och samhället på sikt, och därtill vad den minskade läsningen är ett tecken på. Den digitala tillvaron som förmodligen är den fysiska bokens främsta konkurrent har stora fördelar, men otvivelaktigt många nackdelar om den tillåts ta över helt. Här finns mycket att diskutera vidare – om någon orkar läsa.

Catarina Starfelt

Fredrik Johansson
är konsult och
skribent.

Leve valberedningen!

Inför det amerikanska presidentvalet 1924 fanns en stark opinion för att Henry Ford skulle kandidera. Det är inte svårt att förstå varför. Ford vara beundrad och fantastiskt framgångsrik. 1924 såldes det två miljoner Ford modell T. Ford Motor Company hade inte revolutionerat bilindustrin. Man hade skapat den.

Problemet var att Ford i grunden var olämplig. Han var en glödande antisemit och en inbiten konspirationsteoretiker. För att motverka den jazzmusik han ansåg vara ett judiskt påfund, ska han bland annat finansierat squaredancing i amerikanska skolor.

Ford blev inte presidentkandidat. Det demokratiska partiets ledning ansåg att han var på tok för oerfaren (hans vettlösa uppfattningar spelade nog mindre roll). Att en person som inte tidigare innehavt politiska ämbeten skulle bli president uppfattades som uteslutet.

DET FINNS uppenbara paralleller till vår tid. När Donald Trump 2016 blev vald till president var han minst lika obefaren som Henry Ford. Ändå kunde han i kraft av sitt kändisskap och sina pengar i princip kidnappa valprocessen i det republikanska partiet.

2020 var det ytterst nära att den demokratiska presidentkandidaten inte alls hade varit Joe Biden, utan socialisten Bernie Sanders. Sanders var bokstavligen en outsider. Under lång tid satt han som oberoende i den amerikanska kongressen. Det var först 2015 – året han fyllde 74 – som han gick med i det demokratiska partiet.

Ändå kunde senator Sanders vinna de inledande primärvalen och det var bara när Joe Biden vann primärvalet i South Carolina – efter ett rejält häv av partietablissemangen – som Sanders möjligheter att vinna nomineringen försvann.

Allt detta beskrivs i Hans Bergströms nya bok *Presidentvalet 2024 och demokratin i Amerika*. Bergström ger också den historiska bakgrunden.

IN PÅ 1960-TALET utsågs amerikanska presidentkandidater i trånga och slutna kretsar av partibossar. Partikonventen var inte dagens hårdregisserade pr- och mediejippon, utan hårda förhandlingar om vem som skulle kandidera och hur andra positioner skulle fördelas.

Det var inte bara aptitligt. Men kandidater som Henry Ford, Donald Trump och Bernie Sanders hade inte en chans.

Detta skulle komma att ändras efter demokra-

ternas konvent 1968 i Chicago, som präglades av stort politiskt och allmänt kaos. Upploppsliknande scener utspelade sig och den lokala polisen slog ner demonstrationer med betydande brutalitet.

Många ansåg att partiet inte var tillräckligt transparent och att processen var för sluten. Lösningen på ett demokratiskt problem var ”mer demokrati”.

Svaret var att flytta ut inflytandet över nomineringsprocessen till partiets supportrar. Det skulle dröja några decennier, men systemet med i princip beslutande primärval låg i korten.

Men makten flyttades inte ut till medborgarna. Istället lades den i händerna på aktivister och dem som hade störst intresse av nomineringsprocesserna. Det blev en sorts ”hyperdemokrati”. Och är det något vi vet från statsvetenskapen så är det att politiska partiaktivister tenderar att vara mer radikala än partiernas väljare.

DETTA ÄR INTE ett uteslutande amerikanskt fenomen. Tanken att flytta ut nomineringen till medlemmarna eller till dem som känner sig kallade, förekommer även i andra länder. I Storbritannien utsågs Jeremy Corbyn till partiledare på grund av stor popularitet bland partiets aktivister. Corbyn är som bekant en extremist och i praktiken helt ovalbar. Men hans stöd i partiomröstningen var 60 procent och han krossade allt motstånd.

I Sverige förs liknande diskussioner och partier har provval som har större eller mindre inflytande på valsedeln. ”Öppna”, transparenta och decentraliserade processer, där medlemmar eller ”vanligt folk” bestämmer ledarskapet eller valsedlarna möts ofta med en aningslös beundran från opinionsbildare och kommentatorer.

För vi ska nog vara glada för att de stora partierna har interna strukturer som gör det svårt för Trump, Ford, Corbyn eller Sanders att bli valda i Sverige. Partier är apparater där ledningen – i sökande efter makt – flyttar partiet och dess policyer närmare väljarna. Man utser företrädare. Men framförallt utesluter man vissa från ledande poster.

DET ÄR EN viktig demokratisk uppgift. Det är inte alltid vackert och nomineringsprocesser plockar inte bara fram människors ädlaste karaktärsdrag. Men det finns en inneboende spärr mot det extrema eller rent tokiga.

Så – länge leve valberedningen! ✨

”Det var inte bara aptitligt. Men kandidater som Henry Ford, Donald Trump och Bernie Sanders hade inte en chans.”

Av Bengt Jangfeldt

Ord och straff

Med undantag för några mycket korta perioder har det aldrig rätt yttrandefrihet i Ryssland. Strukturellt sett är landet detsamma som det varit i århundraden.

Ar 1836 publicerade den ryske filosofen Pjotr Tjaadajev i tidskriften *Teleskop* ett "Filosofiskt brev" som diskuterade Rysslands historiska väg – det vill säga frågan huruvida Ryssland tillhör, eller borde tillhöra, den västerländska civilisationen eller om landet utgör en egen civilisation med djupa rötter i den egna historien. Frågan är som vi vet lika aktuell idag, nästan 200 år senare. Skillnaden är att idag argumenterar den ena ståndpunkten inte med pennan utan med svärdet.

Tjaadajev hävdade i sin essä att Ryssland var ett land som stod utanför den universella historiska gemenskapen. Till skillnad från andra folk lever Ryssland i "ett trångt nu utan förflutet och utan framtid, i ett tillstånd av stiltje", skriver han. Landet har aldrig tillhört någon av "människlighetens stora familjer, varken till väst eller till öst": "Det är som om vi existerade utanför tiden, som om vi inte berörts av människosläktets universella fostran."

Ett resultat av detta historiska utanförskap har blivit att det som hos andra folk är "en vana, en instinkt, tvingas vi hamra in i våra huvuden med våld". Eftersom Ryssland är en kultur som bygger på lån och imitation "finns det hos oss ingen inre utveckling, inget naturligt framtidskridande; nya idéer sopar undan de gamla eftersom de inte följer på dessa utan hämtas ovisst varifrån". Enligt Tjaadajev är Ryssland ett undantag bland folken. "Vi tillhör de folk som inte tycks utgöra en integrerad del av mänskligheten utan bara finns till för att tjäna som en viktig lärdom för andra folk."

Under dessa omständigheter kan ingen god samhällsordning inrättas. En sådan kunde enligt Tjaadajev bara uppnås i det katolska Västeuropa, vars tradition av teologiska diskussioner under renässansen spillde över på andra lärodomsområden. Universitet grundades, antiken återupptäcktes och därmed den romerska rätten, filosofin utvecklades, tankar byttes och bröts, argumenten vässades.

Annat var det i Ryssland, som dominerades av den ryska ortodoxa kyrkan – den enskilda institution som enligt Tjaadajev bar största skulden till att Ryssland lämnats utanför historiens huvud-

fåra. När Kievryssland 988 antog kristendomen var det i dess östromerska, bysantinska, variant och när Bysans år 1453 föll åt turkarna och blev muslimskt övertog Moskvariket rollen som den ortodoxa kristenhetens centrum.

Teologiska diskussioner förekom förvisso också i den ortodoxa kyrkan, men dessa avhandlade huvudsakligen frågor som formulerats av de tidiga kyrkofäderna och var inte intellektuella meningsutbyten. Där katolicismen var progressiv var den ortodoxa kyrkan enligt Tjaadajev regressiv. Ett exempel på detta var livegenskapen, som band över hälften av den ryska befolkningen till jorden som slavar – en "kräftsvulst" som höll på att förgöra Ryssland och som sanktionerades av kyrkan.

Att man som Tjaadajev kunde ägna sig åt fria och kontroversiella historiska reflektioner var något nytt i Ryssland, som var en ung kultur och saknade filosofiska traditioner. Publiceringen av essän utgjorde startskottet på en debatt som kom att prägla de följande decenniernas intellektuella diskurs i Ryssland. Enligt en av hans samtida, den västerländskt inriktade filosofen och författaren Alexander Herzen, genljöd brevet som "ett skott i mörka natten" som fick hans generation att vakna till insikt om de verkliga förhållandena i landet.

Den stat som Tjaadajev utmanade var ett enväldigt kejsardöme, i dess moderna form skapat av Peter den store drygt hundra år tidigare. Peter har en särställning både i den ryska historien och i det ryska historiemedvetandet och synen på honom och hans försök att "västernisera" Ryssland var en vattendelare i de diskussioner om Rysslands nationella identitet som följde på publiceringen av Tjaadajevs brev. 1900-talsfilosofen Nikolaj Berdjajev formulerade frågeställningen sålunda:

Är Rysslands väg densamma som Västeuropas, det vill säga det universella framtidskridandets och den universella civilisationens, och Rysslands enda särdrag dess efterblivenhet, eller har Ryssland en egen väg och tillhör en annan civilisationstyp?

Tjaadajevs tankar gick stick i stäv mot den förhärskande ideologin i 1830-talets Ryssland och

Bengt Jangfeldt är författare, forskare och docent i slaviska språk.

”

Den stat som Tjaadajev utmanade var ett enväldigt kejsardöme, i dess moderna form skapat av Peter den store drygt hundra år tidigare.

FOTO:ALAMY

reaktionen lät inte vänta på sig. Polisen genomförde omedelbart en husrannsakan hos författaren och beslagtogs alla hans papper, och kejsar Nikolaj I förklarade för folkbildningsministern Sergej Uvarov att essän var ”en röra av huvudlöst strunt, värdigt en galning”. Det var första (men

långt ifrån sista) gången i Ryssland som en författare förklarats sinnessjuk av politiska skäl. Tjaadajev sattes under ”medicinsk bevakning” och fick aldrig mera publicera en rad.

Tjaadajevs straff kan förefalla hårt med tanke på att det rörde sig om en text som publice- >>

Isak Babel efter att ha gripits av säkerhetspolisen.

FOTO: ALAMY

”

De repressiva åtgärderna var under 1800-talet ändå relativt milda. Ingen avrättades ju. Annat var det under den period i rysk historia då Ryssland kallade sig Sovjetunionen.

rats i en tidskrift med 800 prenumeranter, och dessutom på franska. Rimligtvis delade flertalet läsare dessutom redan hans åsikter. Men liknande övergrepp är inte undantag utan regel i rysk historia. I skrivande stund befinner sig en stor del av den ryska intelligentsian i exil, fängelse eller läger, bortstött av en skuggrädd regim som påminner starkt om den som förklarade Tjaadajev otillräckelig.

O rdet har aldrig varit fritt i Ryssland, med undantag för några mycket korta perioder: åtta månader mellan februarirevo-

lutionen och oktoberkuppen 1917 och några år efter Sovjetunionens fall 1991. Strukturellt sett är dagens Ryssland samma land som det har varit i århundraden: en stat som kontrolleras av en politisk och ekonomisk elit stöttad av en säkerhetstjänst som inte skyr några medel när det gäller att försvara elitens ställning – och sin egen.

Ja, men Tolstoj? invänder ni. Dostojevskij! Pusjkin! Alla dessa lysande företrädare för den stora ryska litteraturen! De kunde ju publicera sig! Det stämmer. Men de undgick inte heller repressalier. I själva verket är det nästan ingen rysk författare av rang som sluppit censur, publiceringsförbud, förtal, förvisning inom eller utom landet, eller värre.

Den ryska litteraturen är mycket ung. Den föddes under andra hälften av 1700-talet, 500 år efter den italienska renässansen, 200 år efter Shakespeare. Redan de första författarna råkade illa ut så snart de vågade peka på missförhållanden i det ryska samhället: Alexander Radisjtjev, författare till den av franska upplysningsidéer inspirerade boken *Resa från Sankt Petersburg till Moskva* dömdes 1790 till döden men fick domen förvandlad till tio års förvisning. Två år senare fängslades Nikolaj Novikov, tidskriftsredaktör och frimurare, ”för förbindelser med utländska hemliga sällskap” och sattes på fästning. Märk väl, detta skedde under Katarina den stora, upplysningsmonarken på den ryska tronen.

U nder 1800- och 1900-talen fortsatte och ökade förtrycket av ryska författare. (Se faktarutan.)

Av de stora 1800-talsförfattarna är det bara en som lyckats undgå statens straffande hand:

Förföljda och fängslade

1800-talet

Alexander Pusjkin, Rysslands nationalskald och – jag försäkrar dem som inte kan ryska! – en av världshistoriens främsta diktare, förvisades två gånger inom landet, belades med utreseförbud och sattes under kejsarens personliga censur.

Michail Lermontov, Rysslands andra stora 1800-talspoet, förvisades två gånger till Kaukasus, första gången för en dikt skriven med anledning av Pusjkins död.

Ivan Turgenjev, romanförfattaren, förvisades till sitt gods för en artikel han skrivit om Nikolaj Gogol och valde att tillbringa resten av sitt liv utomlands.

Fjodor Dostojevskij dömdes 1849 till döden för deltagande i en socialistisk studiecirkel, satt tio år på tukthus i Sibirien efter att först ha skenavrättats.

Leo Tolstoj, giganten bland ryska romanförfattare och samhällsdebattörer, uteslöts ur den ryska kyrkan för kätteri och hans bok *Ma religion* (1885).

svensk titel: *Hvari min tro består*) kunde bara publiceras i utlandet.

Maxim Gorkij, blev fängslad och förvisad inom landet samt landsförvisad.

Alexander Herzen, den store liberala tänkaren, förvisades till Sibirien och lämnade sedan Ryssland och tillbringade resten av sitt liv i Västeuropa.

1900-talet

Poeterna som tillhörde den ryska poesins storhetstid under de första decennierna:

Boris Pasternak: publiceringsförbud, förföljd och förtalad i samband med Nobelpriset 1958 (som han förbjöds att ta emot).

Anna Achmatova: publiceringsförbud. Första maken avrättad, andra maken död i Gulag, sonen tolv år i läger.

Anton Tjechov. Möjligen kan till den kategorin också hänföras Nikolaj Gogol, som dock levde i Italien i tolv år i självvald exil.

De repressiva åtgärderna var under 1800-talet ändå relativt milda. Ingen avrättades ju. Annat var det under den period i rysk historia då Ryssland kallade sig Sovjetunionen.

Under det kommunistiska styret 1917–1991 mördades 464 författare medan 252 arresterades, förvisades, sattes i arbetsläger eller drevs till självmord – de flesta under en tjugoförårsperiod. Det samlade antalet är således 716. Siffran är oerhörd, i synnerhet när man betänker att den bara omfattar författare, inte andra personer med intellektuella eller konstnärliga yrken (filosofer, musiker, teatermän, ingenjörer, vetenskapsmän, lärare m m). Hösten 1922 förvisades till exempel 200 filosofer – landets intellektuella elit – in corpore från Sovjetunionen och fick aldrig återvända.

Varje gång intellektuella i Ryssland förföljs upprörs vi. ”Hur kan man göra så mot sina medborgare?” Med kunskap om den ryska historien bör vi dock inte förvånas. Om vi gör det beror det på att vi har vant oss att se på Ryssland genom den ryska kulturens förföriska prisma: böckerna, filmerna, baletten, musiken, konsten. ”Rysk kultur”, tänker vi gillande, ”den ryska intelligentian”. Ändå vet vi att kulturen och intelligentian bara är det tunna höljet på en monstruös, repressiv statsapparat som gång på gång begår övergrepp mot sina medborgare. År efter år, decennium efter decennium, århundrade efter århundrade.

Om vi istället för att betrakta Ryssland genom

kulturens prisma ser landet som den diktatur det alltid har varit framstår förbuden, censur-ingreppen, arresteringarna, landsförvisningarna och avrättningarna inte som anomalier. Snarare är det lagbundna inslag i ett land vars politiska system i grunden inte ändrats sedan det en gång förklarade sig som arvtogare till det bysantinska riket. En sådan förskjutning av fokus förtar inte vår upprördhet över de intellektuellas veder-mödor men gör det möjligt att sätta in i dem i ett vidare historiskt perspektiv av övervåld från den ryska statens sida. Den har alltid styrt sina medborgare med järnhand och alltid utövat kontroll

Pjotr Tjaadajev: utmanaren.

FOTO: ALAMY

”

Ändå vet vi att kulturen och intelligentian bara är det tunna höljet på en monstruös, repressiv statsapparat som gång på gång begår övergrepp mot sina medborgare.

Nikolaj Gumiljov (Achmatovas första man): avrättad 1921, falskeligen anklagad för konspiration mot Sovjetmakten.

Marina Tsvetajeva: publiceringsförbud, driven till självmord efter att ha återvänt till Sovjetunionen efter decennier i exil.

Osip Mandelstam: publiceringsförbud, död i sibiriskt arbetsläger 1938 efter flera inrikes förvisningar.

Alexander Blok: avled 1921 efter att förvägrats utresevisum för att kurer sin hälsa.

Vladimir Majakovskij: driven till självmord 1930.

Prosaförfattarna som utsattes för repressalier var inte färre, här några av de mest kända:

Isak Babel: fängslad 1939 anklagad för spioneri och terrorism, avrättad.

Michail Bulgakov: publiceringsförbud.

Daniil Charms: publiceringsförbud, fängslad flera gånger, död av svält på psykiatrisk fängelseklinik 1942.

Andrej Sinjavskij: publiceringsförbud, dömd till straffarbete 1966, från 1973 i emigration i Paris.

Till dem som utsattes för repressalier hörde tre Nobelpristagare:

Ivan Bunin: publiceringsförbud, flydde Sovjetunionen 1920. Nobelpris 1933.

Alexander Solzjenitsyn: publiceringsförbud, läger, landsförvisning. Nobelpris 1970.

Joseph Brodsky: publiceringsförbud, förvisning inom landet, landsförvisning. Nobelpris 1987.

”

Ordet, litteraturen, har aldrig mäktat att skapa ett anständigt politiskt system i Ryssland, vare sig 1917 eller 1991 eller något annat år.

Joseph Brodsky: idealisten.

FOTO: ALAMY

över kulturlivet. Ibland är denna kontroll mildare, ibland är den hårdare, men den har, med undantag för några få år i Rysslands 1 000-åriga historia, alltid hållit medborgarna i ett fast grepp.

Även om förföljelser och bestraffningar av intellektuella är något av en rysk specialitet är det naturligtvis inte bara i Ryssland som författare har riskerat och riskerar att få betala ett högt pris för sina ord. Exempelen är många, inte minst på landsförvisningar. Ett av de tidigaste är den romerska poeten Ovidius, som år 8 e Kr av kejsar Augustus förvisades till staden Tomis i nuvarande Rumänien där han dog tio år senare.

En av de intressantaste exilförfattarna att jäm-

föra med i vårt sammanhang är Thomas Mann, som lämnade Tyskland 1933 och från USA uppmanade det tyska folket att resa sig mot Hitler. I en motsvarande situation befinner sig dagens ryska författare: motståndet mot Putin och hans regim måste formuleras utifrån, från exilen, eftersom ingen diskussion i hemlandet är möjlig. Likheten mellan de intellektuellas situation i 1930-talets Tyskland och dagens Ryssland är slående.

Lika slående är de ideologiska likheterna mellan staterna som försatt de intellektuella i denna situation. Hitlers ”Stortyskland” liknar Putins ”Ryska värld” – den förre annekterade Sudet-tyskland och Putin gick in i Krim. Både Putins krig mot Ukraina och Hitlers expansionspolitik möjliggjordes av en naiv syn i väst på Ryssland respektive Tyskland.

Thomas Mann vände sig på 1930- och 40-talen till det tyska folket i radiotal och artiklar från exilen i Kalifornien. Orsakerna till att den tyska nationen ”förförts och skändats” sökte han i den tyska historien, framför allt i den romantiska filosofin, som gett upphov till en berusande känsla av nationell överlägsenhet. Diktaturen kan och skall bekämpas med kultur, med ord, musik, med mera – men det är inte nog.

Manns hat mot Hitlertyskland ledde honom med åren till slutsatsen att det enda verk samma sättet att bekämpa barbariet är en ”militant humanism” som inte drar sig för våld. Han välkomnade de allierades bombningar av sitt fos-

FOTO: ALAMY

terland: ”Denna gränslösa gemenhet, detta kräkfrankallande bedrägeri, detta skändande av ord och tanke, detta överdimensionerade lustmord på sanningen måste utplånas till varje pris och med alla medel.”

Samma tankar finner man hos ryska intellektuella idag. ”När man älskar sitt land måste man önska att det lider ett förintande nederlag i sitt orättfärdiga krig”, skriver Michail Sjisjkin, rysk romanförfattare bosatt i Schweiz. Sjisjkin är en av dem som under påverkan av Rysslands krig mot Ukraina har rört sig från en tro på ordets makt i riktning mot en militant humanism.

Insikten om ordets begränsade möjligheter kan tyckas självklar, men hos ryska intellektuella finns en mytologi kring Ordet som är en direkt följd av förtrycket av det. Ordet sägs vara den enda kraft som kan stå det onda emot. Det stämmer på ett sätt: mot den politiska makten i Ryssland står inte, som i demokratierna, ett civilsamhälle eller ett folk som har möjlighet att rösta bort den. ”Folket tiger”, skriver Alexander Pusjkin i en av sina pjäser.

Ordet kan leda till eftertanke och skänka tröst och mana till protest. Men duger det till att förändra ett politiskt system, att vända en diktatur? Eller tjänar talet om ordets makt bara som en besvärjelse, i första hand för författare och intellektuella som inte kan eller vill förlika sig med sin vanmakt?

För Nobelpristagaren Joseph Brodsky var ordet en närmast metafysisk entitet och ryskan det språk som är bäst lämpat för litterärt skapande. Om han skulle skapa en teologi blev det, hävdade han, ”en språkets teologi”. Det ryska språket är enligt Brodsky kapabelt inte bara till att skapa stor litteratur utan också ett bättre samhällssystem:

Med ett sådant språk, med en sådan befolkning, med så många människor, kommer [Ryssland] oundvikligen att generera både stor kultur och stor poesi och, tror jag, till sist också ett drägligt politiskt system.

Michail Sjisjkin: Kriget i Ukraina har rubbat hans tro på ordets makt.

FOTO: MATTHIAS WEHNERT/ALAMY

W.H. Auden: Hyste sina tvivel.

FOTO: GISELE FREUND/GETTY IMAGES

Prognosen är tilltalande, men är det rimligt att tro att det ryska språket, författarnas ord, skall kunna generera ”ett drägligt politiskt system”? När allt kommer omkring har Ryssland haft samma språk i hundratals år utan att detta har skett. Varför skulle det ske nu eller i framtiden, om det inte skett tidigare? Den som tydligast har uttryckt tvivel på ordets möjligheter är W.H. Auden, som paradoxalt nog var Brodskys favoritpoet. 1939, ett år som gav god anledning att begrunda saken, skrev han i dikten ”In Memory of W.B. Yeats”:

*For poetry makes nothing happen: it survives
In the valley of its making where executives
Would never want to tamper, flows on south
From ranches of isolation and the busy griefs,
Raw towns that we believe and die in; it survives,
A way of happening, a mouth.*

Brodskys förhoppning är tyvärr from, och illa förankrad i empirin. Ordet, litteraturen, har aldrig mäktat att skapa ett anständigt politiskt system i Ryssland, vare sig 1917 eller 1991 eller något annat år. Därför ser den stat som Tjaadajev utmanade i sitt ”Filosofiska brev” i grunden likadan ut idag, snart 200 år senare: reaktionär, nationalistisk, caesareopapistisk. Därför bemöts den som hävdar att Ryssland måste överge sin särartsmyt och utvecklas i västerländsk, demokratisk riktning, på samma sätt som 1800-talets Tjaadajev.

✱

Texten är en redigerad version av essän *Ord och straff. Tankar kring den ryska statens beständighet* publicerad i antologin *Människan och läsandet. Aspekter på en livsavgörande aktivitet* utgiven av Bokförlaget Stolpe (2024).

”

Insikten om ordets begränsade möjligheter kan tyckas självklar, men hos ryska intellektuella finns en mytologi kring Ordet som är en direkt följd av förtrycket av det.

Av Lars Gyllenhaal

Vår oneutrala

Historien om Sveriges många allierade under andra världskriget har närmast glömts bort. Att bättre minnas vad de gjorde får oss också att bättre uppskatta vår frihet.

Två synnerligen explosiva episoder med allierade flygplan inträffade i oktober 1944 i Västergötland. Liksom en lång rad andra allierade händelser har de hittills inte passat in i den stora bilden av Sverige under andra världskriget. Detta framgick senast av SVT:s rekordsatsning *Historien om Sverige*. I den ambitiösa och delvis mycket välgjorda serien nämndes inte med ett ord våra band till de allierade. Inte ens de tusentals svenska sjömännen i de allierades livsviktiga konvojer till sjöss. Knäpptyst var det även om baserna på svensk mark för norsk och dansk militärutbildning med start 1943, och från 1944 baser för allierade flygstyrkor och sabotageförband.

De enda avsteg från neutraliteten mellan 1939 och 1945 som skildrades i den påkostade SVT-serien var alltså de som gjordes till förmån för Finland och Tyskland.

Med anledning av minnesluckan på SVT, att så få har uppmärksammat den samt att de svenska aspekterna av en ny stor amerikansk teveserie (mer om den senare) helt missats av alla våra medier kan det tyckas som att det saknas intresse för vår oneutrala historia. Men det gör det inte. Titta till exempel på de svenska minnesmärkena över allierade flygplan och soldater. Notera sedan vilka det är som satt upp och vårdar dem. Vad menar jag? Tillåt mig exemplifiera.

En bit utanför Alingsås störtade och exploderade den 20 oktober 1944 en amerikansk B-24 Liberator med sex mans besättning, till stor del på grund av oväder. Till skillnad från en hel del andra allierade flygplan i svenskt luftrum var det inte dåligt väder eller tyska motståndare som fört planet till vårt land. Det var i högsta grad meningen att Liberatorn skulle flyga över Sverige och använda Bromma flygplats. Detta eftersom planet ingick i den allierade flygverksamhet i Sverige som våra myndigheter hade godkänt. Verksamheten var så omfattande

att inte bara Bromma var att betrakta som allierad flygbas utan också ytterligare tre i södra Sverige och från årsskiftet 1944/45 även Luleå.

När det året därpå skulle invigas ett minnesmärke över de omkomna amerikanska flygarna kom närmare tusen personer till avtäckningen. På baksidan av stenen står det inristat ”De föll för sitt fosterland, för frihet och rätt i andra världskriget”. Inte särskilt neutralt formulerat.

Tio dagar efter händelsen med Liberatorn och mindre än sex mil bort inträffade en ännu större explosiv händelse med ett allierat flygplan över Sverige. Det var den 30 oktober 1944 som en B-17 Flying Fortress turligt nog missade Trollhättan. Planet var denna gång helt obemannat. Det hade varit ett vanligt bombflygplan men konverterats inom ramen för Operation Aphrodite till att bli en enda stor flygande bomb som skulle fjärrstyras från ett annat plan mot tyska mål.

När kontrollen över det fjärrstyrda planet förlorades och det sedan exploderade över en svensk skog blev det en rejäl krater och hundratals fällda trädstammar. Som genom ett under fanns vid tillfället inga människor eller hus i den omedelbara närheten och skadorna begränsades därför i stort sett till förstörd skog och krossade fönster.

Långt, långt senare, i januari 2024, blev just detta plan, vars inte överdrivet vackra smeknamn var ”Mugwump”, uppmärksammat på ett ovanligt synligt sätt. Namnet ”Mugwump” syftade inte på figuren med det namnet i böckerna om Harry Potter, knappast heller på rockbandet Mugwumps eller datorspelet Mugwump. Ursprunget är ett ord taget från en av urbefolkningarna i Kanada. Ett rätt mystiskt ord som under 1800-talet började användas inom USA:s politiska debatt och vars innebörd skiftade men vars röda tråd är att en Mugwump är en typ av ledare.

Bombflygplanet ”Mugwump” hade varit med om mycket innan det slutade sina dagar i skogen utanför Trollhättan. Det slumpade sig så att ”Mugwump” blev ett av de mest synliga pla- >>

Lars Gyllenhaal är författare med modern militärhistoria som specialitet.

historia

Propellern satt en gång på det amerikanska Liberator-plan som störtade här, utanför Alingsås.

FOTO: PRIVAT

”

Avståndet till andra världskriget, eller till alla krig, minskar när man ser spåren ligga kvar på marken.

nen i den hittills största teveserien om allierade bombflygare, *Masters of the Air*. Teveserien, som hade premiär i början av detta år, kan ses som en uppföljare till den oerhört framgångsrika *Band of Brothers*.

I *Masters of the Air*, baserad på en bok från 2007 med samma namn, träffas ”Mugwump” inte sällan av tyska Luftwaffes eldgivning, men man lyckas alltid reparera planet och kan skicka iväg det på nya uppdrag. Teveserien skildrar dock inte dess sista mission och i detta faktum ligger nog förklaringen till att mig veterligen Sveriges alla recensenter har missat att ”Mugwump” kraschade i vårt land.

Än mindre känt är att det faktiskt ligger kvar många delar av det stora flygplanet i skogen utanför Trollhättan. Inte bara under marken – sommaren 2024 var rester fortfarande fullt synliga på marken. Alla fans av *Band of Brothers* och dess uppföljare: Var nu snälla och låt de där delarna av ”Mugwump” få ligga kvar. Det är en stark historisk upplevelse att få gå omkring i en svensk skog och både leta och hitta delar av en amerikansk flygande fästning. Avståndet till andra världskriget, eller till alla krig, minskar när man ser spåren ligga kvar på marken. Även om bara var tionde besökare tar med sig en flygplansbit hem så kommer snart inget finnas kvar att se utöver propellerdelen med explosionens datum, som monterats i närheten av dess mittpunkt. Kort sagt, *let it be*.

Bengt Jansson, anställd vid amerikanska flygvapnet på Bromma, i en av de första jeeparna på svensk mark.

FOTO: PRIVAT

Vem kan man då tacka för att minnesmärkena över *Liberatorn* och ”Mugwump” har fått informationstavlor och att det i viss mån finns skyltning från bilvägar i närheten (inte från huvudvägarna). Min slutsats efter att ha besökt platserna ifråga och skapat en reseguide över nästan alla svenska sevärdheter från andra världskriget är att vad gäller de minnesmärken vi har över allierade flygplan och baser bör vi tacka hembygdsföreningar och lokala entusiaster. Det är inte svenska myndigheter utan främst lokala frivilliga krafter, ofta ute på landsbygden, inte svenska myndigheter, som sett till att vi har minnesmärken över sådant som inte har passat in i den allmänna bilden av

FOTO: PRIVAT

I en skog utanför Trollhättan slutade "Mugwump", en av de allierades flygande fästningar (B-17 Flying Fortress). På bladet står datumet för explosionen.

FOTO: PRIVAT

Sverige under andra världskriget – banden till de allierade. Vi kanske till och med kan uppvärdera allmänhetens historiesyn något?

Och, borde inte dessa band, med tanke på omvärderingen av Nato, numera kunna få lite mer uppmärksamhet? Exempelvis i skolan och inom public service. Vanliga svenskers engagemang för Ukrainas frihet (och därmed fred) tas då och då upp i våra medier. Varför inte också mer belysa tidigare engagemang för våra närmaste grannars frihet? Nu tänker jag även på solidariteten med Baltikum, som var rätt imponerande på 1980-talet, trots moteld från Kreml och dess svenska anhängare.

Rent fysiskt kunde våra allierade minnesmärken bli mer ordentligt skyltade. När det idag finns en minnestavla är den oftast liten, enkel och helt intill platsen. Kör man på en större närbelägen väg finns oftast ingenting alls som visar

att här har allierade flygare störtat eller här har tusentals norska eller danska "polistrupper" utbildats och övats med hjälp av svenska försvaret, för att kunna återta kontrollen över sina respektive länder.

Jag vill hoppas att fler vill forska i och bevara Sveriges allierade historia, och sedan sprida kunskapen om den. Det är en förmån att få bedriva denna forskning, som gett mig många goda upplevelser och vänner i såväl Sverige som utomlands.

Vem vet, en vacker dag kanske det till och med blir naturligt att på svenska offentliga platser och i svenska medier ordentligt uppmärksamma den 8 maj? I tacksamhet både till miljoner utländska soldater som gav sina liv för vår frihet, liksom till de svenskar i allierad tjänst som riskerade allt för friheten, och i hundratals fall också gav allt. ✨

**Av Magnus
Henrekson**

3

Magnus Henrekson är professor i nationalekonomi och Senior Research Fellow vid Institutet för Näringslivsforskning (IFN).

FOTO: TT

Lär ut för livet

Kvaliteten på skolorna är avgörande för ett lands välstånd. Sverige måste återgå till den klassiska kunskapssynen.

Kulturellt, teknologiskt, ekonomiskt och militärt utmanas västvärldens hegemoni av icke-västerländska länder, särskilt Kina. Dessutom är en växande andel av befolkningen i arbetsför ålder helt inaktiv – de arbetar inte, studerar inte och söker inte heller aktivt arbete.

En återkommande förklaring till denna relativa nedgång är de skattesänkningar och avregleringar som inleddes i början av 1980-talet och vars effekter sägs ha förstärkts av den efterföljande globaliseringen.

Men varför uppstod den västerländska hegemonin överhuvudtaget? Förklaringen är mångfasetterad, men en sak är säker: det fanns en väl fungerande skola som både gav grundläggande kunskaper till alla och kunde förmedla avancerad kunskap till de intellektuellt begåvade oavsett social bakgrund.

Med tiden har mänskligheten utvecklat en omfattande förståelse för hur vårt alltmer komplexa samhälle fungerar. Barn föds in i en värld som skiljer sig mycket från den värld som vår art levt i under nästan hela sin evolutionära historia. För att överleva i och vidareutveckla denna värld som vuxna måste barnen tillägna sig omfattande kunskaper och färdigheter; varje ny generation måste därför förses med relevant kunskap om den "gamla" värld som de föds in i.

Det handlar inte bara om att tillgodogöra sig verifierbara vetenskapliga fakta och de – framförallt matematiska – metoder som utvecklats för detta ändamål. Det handlar också om gemensam kunskap, det vill säga den som krävs för att en individ ska fungera väl i sitt nationella sammanhang och bli en del av den kulturella gemenskapen genom att lära sig skriva och tillgodogöra sig litteratur, historia och geografi. De etiska begrepp som krävs för att bedöma vad som är rätt och fel är också viktig gemensam kunskap.

Beprovad erfarenhet och modern neurovetenskaplig forskning har lärt oss att sådan kunskap bäst förmedlas av skickliga lärare. Ett centralt pedagogiskt verktyg för undervisning och

förståelse är läroboken, som kombinerar fakta och sammanhang i en logisk progression. Eleverna förvärvar samtidigt viktiga ytterligare färdigheter som kreativitet, kritiskt tänkande och problemlösningsförmåga. Dessa kompetenser är inte självständiga utan utvecklas i hög grad som en bieffekt av studier på en alltmer avancerad nivå, där varje ny nivå bygger vidare på den föregående. Traditionell ämnesindelning och faktabaserat lärande är därför det bästa sättet att bygga upp nödvändig kunskap för att lösa problem, tänka kritiskt och utveckla kreativitet.

När elever och lärare arbetar systematiskt och långsiktigt med ett ämne förbättras samtidigt elevens icke-kognitiva färdigheter: självdisciplin, motivation, arbetsmoral, uthållighet, pålitlighet, ansvarstagande, punktlighet, social kompetens och emotionell stabilitet. Dessa faktorer är viktiga inte bara för att lyckas på arbetsmarknaden utan också för att leva ett gott liv i vidare bemärkelse. Flera studier visar att icke-kognitiva färdigheter väger tyngre än intelligens som förklaring till varför människor deltar i arbetslivet och undviker bidragsberoende.

Synen på vad kunskap är och hur den bäst förvärfvas har gradvis förändrats i de flesta västländer. Den klassiska uppfattningen, att det rör sig om förmågan att känna till och behärska systematiskt framtagna och verifierbara fakta blev under senare delen av 1900-talet alltmer ifrågasatt. Istället växte en postmodern socialkonstruktivistisk syn fram, enligt vilken kunskap skapas i ett socialt sammanhang. Den innebär i förlängningen att ingenting uppfattas som objektiv kunskap, vilket står helt i strid med den klassiska synen. Tendensen förstärks av den postmoderna analys som i hög grad har inspirerat läroplanerna och som ser som sin huvuduppgift att "dekonstruera" det maktanspråk som döljer sig bakom till synes neutrala resonemang.

Detta har bidragit till att undergräva skolans fostrande uppdrag. Ansvaret för elevernas utveckling har i allt högre grad förts över till eleverna själva, medan läraren degraderats till handledare. Om det inte längre anses möjligt att skaffa sig objektiv kunskap om världen får det omvälvande effekter för skolan. För att fullt ut

”

Ansvar för elevernas utveckling har i allt högre grad förts över till eleverna själva, medan läraren degraderats till handledare.

>>

”

Ungdomars attityder är en produkt av den miljö de växer upp i – en miljö som skapas av vuxna. Det är vuxenvärldens ansvar att förbereda de unga för (arbets)livet.

Sentens från Matteusskolan i Stockholm.

FOTO: ANDERS WIKLUND/TT

förstå något måste varje elev, enligt detta synsätt, konstruera sin egen kunskap. Detta anses vara mest effektivt om barnet från tidig ålder aktivt utgår från sina egna erfarenheter, använder sina egna metoder och gör sina egna undersökningar.

Denna pedagogik betonar också vikten av att diskutera och ifrågasätta studieobjektet, *samtidigt* som man tillägnar sig grunderna i ämnet. Ämnena framställs inte som att de har en kärna som eleverna förväntas lära sig. Kunskapsförmedling är heller inte en prioriterad läraruppgift. En av de sorgligaste konsekvenserna av detta synsätt är att skolorna inte längre strävar efter att erbjuda varje elev möjlighet att tillägna sig de kunskaper som de mest inflytelserika vuxna bygger sitt inflytande på: relevanta kunskaper om det egna samhället och om hur världen är uppbyggd, god analytisk förmåga, upptränad lässkicklighet och förmåga att uttrycka sig väl i tal och skrift.

Att hålla tiden: en lärdom för livet.

FOTO: MUJO KORACH/TT

Skolorna fokuserar inte heller som tidigare på icke-kognitiva färdigheter, trots att det gynnar både dem som fortsätter sin utbildning på en högre nivå och dem som börjar arbeta. Bristen på icke-kognitiva färdigheter kan delvis förklara varför ungdomar har svårt att få jobb samtidigt som arbetsgivarna inte kan rekrytera ens till jobb som inte kräver många års formell utbildning.

Det är viktigt att inte moralisera över bristen på dessa färdigheter. Ungdomars attityder är en produkt av den miljö de växer upp i – en miljö som skapas av vuxna. Det är vuxenvärldens ansvar att förbereda de unga för (arbets)livet.

Den postmoderna synen står också i vägen för att undervisa om det som Jonah Goldberg i boken *Suicide of the West* kallar ”miraklet”, nämligen detta att vi – vår biologi till trots – har socialt konstruerat en marknadsbaserad ordning byggd på avtal, objektiva regler, rättsstatsprincipen, individualism, personlig frihet och meritokrati. Detta har möjliggjort den explosion i levnadsstandard, livslängd och mänsklig blomstring som vi nu tar för given. Men eftersom detta system går stick i stäv med hur vi är genetiskt programmerade är det bräckligt och kommer oupphörligen att attackeras av kollektivistiska ideologier i olika former.

För att motstå de kollektivistiska idéernas lockelse och tribalismens krafter måste eleverna få lära sig hur vårt system fungerar och den extraordinära historiska kamp som ligger bakom dess uppkomst. Att lära sig om de enorma personliga kostnader som otaliga människor i tidigare generationer ådragit sig i denna kamp, kommer att ingjuta en känsla av tacksamhet och stolthet eller till och med vördnad. För att bevara det vi har att tacka för

vår individuella frihet och sociala välfärd måste skolorna undervisa om dess unika karaktär och bräcklighet. På så sätt väcker man hos eleverna en känsla av ansvar för att bevara och vidareutveckla detta system som vuxna.

Den postmoderna socialkonstruktivistiska kunskapssynen, som förstärks av identitetspolitikens grundsatser, står inte bara i vägen för kunskapsinhämtning, den låter också lojaliteten mot den egna gruppen trumfa individens frihet och rättigheter. Följden blir förbittring och leder till förakt och skam gentemot just det system som är oöverträffat både när det gäller dess förmåga att skapa ett brett välstånd och erbjuda möjligheter till mänsklig blomstring.

När skolan sviker sitt uppdrag får familjen allt större betydelse för att lära ut icke-kognitiva färdigheter, ofta genom att barnen deltar i strukturerade aktiviteter som sport, dans och musik. Detta är inte sällan dyrt och kräver föräldrarnas engagemang, vilket gör att det sker långt ifrån i alla familjer. Här har vi ytterligare ett skäl till att dagens skolor inte lyckas mildra – utan till och med kan förstärka – betydelsen av social bakgrund för hur barn klarar sig i vuxenlivet.

Den klassiska kunskapssynen står inte i motsättning till ett ifrågasättande förhållningssätt, eller för den delen kreativitet – tvärtom förutsätter dessa kompetenser att eleverna har tillägnat sig tillräckliga kunskaper i det ämne de ifrågasätter! Det hävdas ofta att även om svenska och andra västerländska elever inte utmärker sig i kunskapstester så är de mer kreativa än elever från länder som fortfarande har ett skolsystem som bygger på en klassisk kunskapssyn och traditionella undervisningsmetoder. Resultaten från det kreativitetstest som ingick i PISA-undersökningen 2012 talar dock emot detta antagande. Sex asiatiska samhällen (Singapore, Sydkorea, Japan, Hongkong, Kina och Taiwan) toppade listan. USA och Sverige placerade sig på plats 14 respektive 20 av 28 deltagande OECD-länder.

I båda de stora internationella undersökningarna av utbildningsresultat, PISA och TIMSS, är resultaten mycket sämre i de stora västländerna jämfört med de asiatiska samhällen som presterar bäst. Den låga andelen som når avancerad nivå i matematik jämfört med ledande asiatiska länder är särskilt anmärkningsvärd. Vid en närmare granskning är det faktum att Asien hamnar i topp inte så förvånande. Utan högkvalitativa skolor baserade på en klassisk kunskapssyn hade den snabba utvecklingen i ett antal asiatiska länder knappast varit möjlig. Inom allt fler nyckelområden har de asiatiska länderna blivit, eller är på väg att bli, teknologiska ledare.

Det långa loppet är kvaliteten på ett lands skolsystem avgörande för dess välstånd. De mest begåvade och motiverade eleverna måste kunna få en hög nivå av värdefull kunskap och samtidigt lyfta de mindre begåvade. En någorlunda rättvis inkomstfördelning kan inte upp-

nås om inte också de elever som är mindre studiebegåvade eller växer upp i socioekonomiskt utsatta familjer får del av viktiga kunskaper och färdigheter.

En skola som inte lyckas förmedla detta till sina elever kan inte kompensera detta genom att förlänga antalet år i skolan.

Även i framtiden kommer det att finnas jobb som inte kräver högre utbildning, men som kräver att den anställda är ansvarsfull, har rätt attityd, kommer i tid och behandlar kunderna väl. Något som i grunden är goda nyheter: utbildningskraven ökar inte så snabbt att alla utan högskoleexamen blir arbetslösa. Men om skolan inte längre inviger eleverna i en värld som ska delas och vidareutvecklas i samarbete med andra, måste samhället förlita sig på föräldrarnas förmåga att göra det. Skolan misslyckas då med en av sina viktigaste uppgifter: det kompensatoriska uppdraget.

Klassisk kunskapssyn: lärarledd undervisning i Kina.

FOTO: LEJEANVRE P/ALAMY

Jag har hävdat att kunskapssynen är den mest avgörande institutionen i varje skolsystem, eftersom den bestämmer innehållet i läroplaner och undervisningsmetoder.

För att bota sjukdomstillståndet i västvärldens skolsystem krävs en återgång till den klassiska kunskapssynen, uppdaterad och anpassad till rådande omständigheter, men fortfarande baserad på konkreta kursplaner och lärarledd undervisning.

De positiva konsekvenserna skulle märkas snabbt. Det vore också en "gratis lunch" – elevernas kunskaper skulle förbättras över hela linjen utan att mer resurser skulle behöva tillföras. Man skulle också komma till rätta med många av de psykosociala problem som dagens system skapar hos både elever och lärare.

Det förutsätter emellertid att vi vågar ge tillbaka ansvaret till skolan så att den kan förbereda eleverna inför uppgiften att bevara vår gemensamma värld. ✧

”

Skolan misslyckas då med en av sina viktigaste uppgifter: det kompensatoriska uppdraget.

TEMA

USA

När amerikanerna går till valurnorna i november står mycket på spel. Vi har låtit fyra skribenter följa trådarna bakåt. Hur blev den amerikanska drömmen något av en mardröm?

Drömmen om Amerika

När jag kom till USA 1970 var folk optimistiska och öppna. Men fröet till dagens hätska polarisering har funnits med sedan landets grundande.

Av Lars Trägårdh

I augusti år 1970 steg jag ombord M/S Kungsholm i Göteborg. En vecka senare, i gryningen, ankom jag till New York. På vägen upp till Sverige-Amerika Liniens terminal på Pir 97 vid West 57th Street passerade vi först Frihetsgudinnan. I morgonsolen kunde jag även fotografera World Trade Centers tvillingtorn, det ena till två tredjedelarna färdigt, det andra till hälften. De skulle invigas två år senare. Tornens levnadstid skulle nästan komma att sammanfalla med min tid i USA. Jag var även där när tornen rasade samman efter terrordåden den 11 september 2001.

Det var en magisk upplevelse för en Amerikadrömande tonåring som sedan 14-års åldern hade smidigt sina planer för flykten från det överpräktiga Småstadsverige. Och mitt mål var just frihet. Frihet och äventyr. Min första vecka bodde jag dock hemma hos korrespondenten Arne Thorén, Sveriges Radios "röst från Amerika", och hans familj i Greenwich, Connecticut. Greenwich var en sömnig sovstad befolkad av en välbesutten övre medelklass vars män pendlade till Manhattan för sina jobb medan kvinnorna skötte villorna och hemmafronten.

Thoréns hustru – som kände min mor – hade planer för mig som främst inbegrep arbete i trädgården. Jag var dock ute efter annat och lyckades övertala Arne att ta med mig till Manhattan där jag sedan kunde vandra runt ensam i staden utan andra mål än att insupa storstadens lukter och ljud innan vi tog bilen åter till den trista tryggheten. New York var vid denna tid allt annat än bara blänkande skyskrapor. Dagens hippa kvarter som East Village, the Bowery och Lower East Side var då sunkiga områden där alkoholister och narkomaner samsades med hippies och fattiga musiker och konstnärer. På dessa promenader gällde det att växa upp snabbt.

Under mitt första år i USA hann jag med att besöka 46 stater tack var mitt Greyhoundpass – visserligen var jag ganska fattig, men man kunde sova på sätet längst bak i bussen (med toaletten som granne). Detta var en tid då jag sällan funderade på om människor var Demokrater eller Republikaner. Vad som främst slog mig då var deras gästfrihet, alltifrån min första thanksgiving hos en familj i New Jersey, till all den nyfikenhet och vänlighets-

om mötte mig när jag luffade från stad till stad, ofta på besök till kompisar från den internatskola – The Lawrenceville School – där jag bodde under läsåret.

För mig var detta Amerika; ett land präglad av öppenhet, frihet, optimism, generositet. När jag ser tillbaka på denna tid funderar jag på vad som hänt. Varifrån kom dagens pessimistiska, deprimerade och polariserade USA där man inte längre gifter sig över partigränser och där kulturkriget skördar offer mellan vänner och splittrar familjer. Men när jag tänker närmare på saken inser jag att tecknen var där redan då. Tja – kanske ännu längre tillbaka. I Amerikas "manifest destiny" ingick det även ett mindre gloriöst, tragiskt och förutbestämt öde. Ett löfte som inte gällde alla; och dröm med sina inre motsättningar.

Å ena sidan har vi den berättelse om frihet, demokrati och kristen anständighet, och det ansvar inför världen som den utopiska visionen av USA utgör. Den kan härledas tillbaka till puritanen John Winthrop, en av grundarna till den koloni som senare blev delstaten Massachusetts. Redan på båten Arbella höll Winthrop sitt berömda tal som blev känt som "the city on a hill"-predikan. Han förklarade för sina trosfränder att de skulle bli tvungna att arbeta hårt, offra sitt egenintresse till förmån för samfund, gemenskap och tro: "for we must consider that we shall be as a City upon a Hill, the eyes of all people are upon us".

Men historien om det olyckligare Amerika har lika långa anor. Spänningarna mellan sekulära frihetsideal och devot religiös tro; mellan frihetsdeklarationens tal om alla människors rätt till frihet och lycka och det faktum att slaveriet redan från början delade USA i nord från syd; mellan en radikal, frihetlig individualism och kommunitära, ofta konservativa och patriarkala ideal där familj och samfund står i centrum; mellan ett frihetligt och modernistiskt marknadssamhälle som bejakar globalisering och frihandel, och en radikalt annorlunda strävan efter "community", såväl lokal som nationell, skriven i mer socialkonservativa tecken.

Dessa var spänningar som redan från första början gjorde sig gällande i de kompromisser som kännetecknade författningen »

USA

En symbol för frihet. Men historien om det olyckligare Amerika har långa anor.

FOTO: GOFFREDO IACOBINO/TT

från 1789. Med tiden slet de sönder landet i ett blodigt inbördeskrig. Det befriade visserligen slaverna juridiskt men skapade samtidigt en motreaktion som bland annat kom till uttryck i Ku Klux Klan och nya metoder att diskriminera mot de svarta. Slaveriets ofullständiga avskaffande, den brutala underkastelsen av indianerna – landets ursprungsbefolkning – och USA:s olyckliga äventyr som kolonialmakt på Filippinerna, Puerto Rico och Kuba skulle komma att fortsatt prägla den sociala och politiska splittring som än idag utmärker USA.

Det ögonblick då jag anlände till New York 1970 var inget undantag, men balansen såg annorlunda ut än idag. Utrymmet för hoppfullhet var större; splittringen var inte lika dramatisk. Bakgrunden var 1930-talets ekonomiska kris, följt av andra världskriget sammangaddande dynamik. Tillsammans skapade dessa kriser möjligheter för en politik där enhet, gemenskap, social sammanhållning och till och med en strävan efter om inte jämlikhet i en svensk tappning, så väl hyfsat lika möjligheter för alla – eller i vart fall många – att kunna förverkliga sin bit av den amerikanska drömmen.

Under Franklin D Roosevelt (1882–1945), men även efter andra världskrigets slut, genomfördes en rad reformer som idag kan uppfattas som närmast verklighetsfrämmande. Detta gällde inte minst skola och högre utbildning; den sociala rörlighetens – och därför den amerikanska drömmens – fundamentala förutsättning.

Runt om i USA, exempelvis i Kalifornien, skapades statliga universitet på olika nivåer, från enkla community colleges som till del fungerade som yrkesskolor, till berömda universitet som UC Berkeley (där jag själv studerade som doktorand). Denna tillgång till högskolor kombinerades med den berömda "GI Bill" som gav hemkomna soldater tillgång till fri utbildning och andra sociala rättigheter. Detta var också den tid då medborgarrättsrörelsen skördade en rad framgångar i kampen mot diskriminering mot svarta medborgare som var sanktionerad i lagen.

Vidare kom kalla kriget, som var en direkt fortsättning av andra världskriget, att fortsatt förena landet. En höjdpunkt var de korta åren mellan 1961 och 1963 då John F Kennedy var president. Kennedy tyckte inte minst om att citera Winthrop och stod för en uppdaterad version av dessa ideal, något som kom till uttryck i såväl hans berömda "Ich bin ein Berliner"-tal den 26 juni 1963,

John F Kennedy, 1961–63.

FOTO: ALAMY

Demonstration mot Vietnamkriget i Washington 1969.

FOTO: OWEN FRANKEN / GETTY IMAGES

som hans maxim om att medborgarna inte i första hand ska fråga om vad landet kan erbjuda dem utan vad de, som medborgare, kan göra för landet. Som en krigshjälte med skador för livet kunde han tala på detta sätt utan att ifrågasättas. Detsamma gällde hans syn på diskriminering. Han var inte svart, men som katolik och med irländskt påbrå hade han och hans familj personliga erfarenheter av fördomar och diskriminering.

Morden på Kennedy, Martin Luther King och Kennedys egen bror Robert blev brutala påminnelser om att färden mot ett mer inkluderande frihetsprojekt skulle stöta på stort motstånd.

Min egen skola, ute på New Jerseys landsbygd nära Princeton, var i all sin idylliska framtoning en skyddad verkstad som påminde starkt om en country club för unga – av hävd traditionell och tämligen konservativ. Den var ett slags anstalt för att reproducera en skötsam och lite självbelåten överklass, och tanken var att man från strikt klädkod och strängt bordsskick till språk och bildning skulle formas till en framtida elit. Men just året jag var där – två år efter 1968 – genomgick skolan förändringar som

>>

i viss mån var oskyldigt studentikosa och inte speciellt radikala. Vi klättrade upp i träd för att röka marijuana, vågrade att bära slisar och kavajer, lät håret växa fritt – ”let the freak flag fly”, som David Crosby sjöng i ”Almost Cut My Hair” (från Crosby, Stills, Nash & Youngs album *Déjà Vu* som kom ut samma år som jag landade i USA).

Men vi testade också mer allvarliga gränser. Vi begav oss olovligen till Manhattan med buss under helger. Min första rumskamrat, vars pappa var officer, blev relegerad efter att ett flertal gånger ha ertappats med droger. Jag själv blev arresterad tre gånger samma helg i samband med den stora demonstrationen mot Vietnamkriget som ägde rum helgen kring den 1 maj 1971 i Washington. Som tur var, var min kompis son till Saudiarabiens ambassadör. Diplomypass är ibland bra att ha.

Det stod emellertid tidigt klart att ett kulturkrig var på gång. I USA var protesterna inte främst politiska på ett europeiskt manér. Det handlade om frihet från ”square society”, en kamp som handlade mindre om politiska program och ekonomisk politik, och mycket mer om hårlängd, droger, sex och musik.

1968-rörelsen i Sverige kom att handla om Vietnam, anti-

amerikanism, kommunism och en bokstavsvänster som hade väldigt grumliga föreställningar om frihet. Jag minns väl livliga diskussioner med jämnåriga som var aktiva i FNL – och vänsterrörelsen. Då hävdade jag gärna att individens frihet står över socialistiska krav på in- och underordning i partiets program och Statens femårsplaner, något som ofta resulterade i kamraternas slutsats att jag borde arkebuseras dagen efter den stundande revolutionen. För visst hade Robespierre i grunden rätt...

Kombinationen av kritik mot ett Vietnamkrig som omfattade ett konkret personligt hot att bli inkallad med en mer generell utmaning av det fyrkantiga samhället gjorde att konflikten mellan generationer blev mer komplex och djupgående. Denna revolt sammanföll med de svartas medborgarrörelse och efterhand med kvinnors kamp för rättigheter, inklusive aborträtten, och med tiden även gayrörelsens framstöt. Därmed rörde splittringen i samhället inte bara hjärnan utan även kroppen, dess hudfärg och inte minst dess nedre delar.

Antitesen till de radikala kraven blev tanken om ”den tysta

majoriteten” – en förment majoritet som med tiden skulle bli alltmer högljudd. Tankefiguren fick sitt genombrott i ett tal av Richard Nixon den 3 november 1969 och Nixon själv blev en viktig aktör i den process som vi idag kallar ”politisk polarisering”. Watergateskandalen blev Nixons slut men också ett bevis för vissa politikernas beredvillighet att stå över lagen om så krävs för att skydda den egna personen och sin politiska makt.

Med detta sagt var denna dynamik från första början driven från båda hållen. Medborgarrättsrörelsen hade efter mordet på Martin Luther King två år före min ankomst till USA börjat röra sig från fredliga krav på antidiskriminering till en mer aggressiv hållning med svarta pantrar och Malcolm X i spetsen. Med tiden skulle detta leda till krav på positiv särbehandling, ekonomisk gottgörelse och en grundlig omskrivning av Amerikas historia. Berättelsen om invandrades drömmar om frihet och möjligheter kom att överskuggas av narrativ där slaveriet, och tal om vithetsmakt och mer eller mindre obotlig strukturell rasism dominerade.

En annan viktig förändring som skulle få stora konsekvenser var den stora reformen av amerikansk lagstiftning rörande invandring – 1965 års Immigration and Nationality Act. Denna lag gjorde upp med den kvotering som infördes i början på 1920-talet för att premiera invandring från norra och västra

Europa och därmed bevara USA:s demografiska sammansättning. Mot bakgrund av de anti-diskrimineringsideal som inte minst medborgarrättsrörelsen stod för, uppfattades den äldre lagstiftningen som förkastlig.

Resultatet var tämligen omedelbart synligt i form av en drastiskt ökad invandring som nu inte var begränsad till nordvästra Europa. Men över tid följde även mer subtila och problematiska konsekvenser. Som Nolan McCarty (statsvetare, Princeton University) och hans kolleger visar i sin bok *Polarized America* från 2016, medförde den nya lagstiftningen inte bara att många fler invandrade till USA efter 1970. De kom även att i lägre grad bli medborgare, blev mindre väl integrerade i samhället, med jämförbart lägre inkomster. Mellan 1920 och 1965 var dynamiken den motsatta – och dessutom under en era, som vi diskuterat ovan, då betoningen låg mer på gemenskap och social samanhållning. Och då identitetspolitik inte ännu var ett begrepp, liksom inte heller ”critical race theory” eller ”wokeness”.

Självklart har invandrare alltid tytt sig till varandra till en början. Svenskbygderna i Minnesota är bara ett av alla exempel på det. Men beteendet stod då inte i motsats till vare sig en dubbel iden-

Efter Watergateskandalen lämnar Richard Nixon Washington för gott.

FOTO: GETTY IMAGES

titet som svensk-amerikan, amerikansk patriotism, eller långsiktig blandning över generationer. Denna grupp av invandrare blev snabbt skattebetalande medborgare och därför delaktiga i det demokratiska, politiska livet.

När jag väl började på Pomona College i Kalifornien 1973 var förändringens vindar ännu starkare. I lilla Claremont, där vi skolades i en klassisk, liberal arts-tradition, med rötter i de tyska Bildungsidealen, var det intellektuellt högt i tak och fritt fram i det sociala livet. Disco, Bee Gees, *Saturday Night Fever* och en mer eller mindre renodlad hedonism dominerade över den politiska aktivismen.

Den översvallande och gränsöverskridande gaykulturen kom att handla om mer än sexuell läggning. Michel Foucault kom på besök, inbjuden av en av mina lärare, en gay idéhistoriker vid namn Simeon Wade. Simeon hade skapat sin egen invigningsritual som såväl vi studenter som Foucault fick genomgå. En lite annorlunda version av sex, drugs and rock'n'roll. En färd till Death Valley, en dos LSD, lyssna på Stockhausen i öknen, sedan avsluta med att se den banbrytande sf-filmen *The Forbidden Planet* (från 1955).

Foucault var förtjust i detta upplägg. Influerad av Georges Bataille och Jean Genet, tillhörde han den grupp som föredrog tjuvar och banditer framför skötsamma arbetsmyror. Han tyckte om vår *cabin* uppe i Mount Baldy där orgier blandades med sessioner med hallucinogena droger. Däremot var han orolig över tecken på att gayrörelsen skulle vända sig bort från det gränsöverskridande och söka plats och acceptans i det fyrkantiga samhället – med rätten att gifta sig som främsta mål. För oss studenter, oavsett sexuell läggning eller syn på hallucinogena droger, var detta kompromisslösa frihetsbudskap lockande.

Paradoxalt nog krävde denna attityd *straight society* som motpart. Utan lagar och konservativ moral: inga gränser att lustfyllt överskrida. I denna fas var gayrörelsen frihetlig och ointresserad av att läxa upp dem som inte förstod poängen i att "respektera" dem man såg som perversa. När jag efter college flyttade upp till San Francisco (1978) levde denna anda ännu kvar.

Men med åttiotalet kom detta att ändras. Först kom aids som tog luften ur den erotiska lekfullheten, sedan kom frågor om rätten att ingå äktenskap, att dela egendom, ha barn, att kunna följa sin partner till sjukhus och delta i livets avslut.

Som den välkände journalisten Thomas Edsall betonade redan 1992 i boken *Chain Reaction*, kom kulturkriget – där frågor om ras, sex, genus och droger stod i centrum – att radikaliserat politiken på ett fatalt sätt. I takt med att Demokraterna övergav sitt gamla trumfkort, en ekonomisk politik riktad mot arbetarklassen, till förmån för en kultur- och identitetspolitik som tilltalade den urbana övre medelklassen bosatt i de stora städerna på USA:s kuster, kom partiet att tappa kraft. Samtidigt bidrog det till att polarisera det offentliga samtalet.

I ett samtal den 1 februari i år med *New York Times*-krönikören Ezra Klein noterar statsvetaren Ruy Teixeira att Donald Trump, sin chockerande aura till trots, för många medlemmar av den tys-

"En slutsats vi kan dra är att Demokraterna har övergett sin gamla medborgaruniversalism och betoning på ekonomisk politik till förmån för den långt mer kontroversiella identitetspolitiken."

En amerikansk tragedi: mordet på Robert Kennedy 1968.

FOTO: GETTY IMAGES

ta majoriteten framstår som "normalitetens" försvarare. Många amerikaner tror ännu att biologiska män och kvinnor faktiskt existerar – inte bara som extremer i ett flytande kontinuum där alla former av sexuell läggning och genus är "konstruerade" och formbara. Många amerikaner tycker att säkra gränser och patriotism är något bra, och inte ett uttryck för ondska och främlingsfientlighet. Samma amerikaner anser det vara i sin ordning att älska USA och ser inte att landets historia bara skulle handla om slaveri och vit makt.

Detta är ett perspektiv som också uppmärksammades av kolumnisten Jason Willick i *Washington Post* i början av året. Han citerade en undersökning av Trent Ollerenshaw (Duke University) och Ashley Jardina (University of Virginia), som visar att när man analyserar hur Republikaners och Demokraters positioner i olika ideologiska frågor hade ändrat sig visade det sig att Republikanerna har stått stilla – i sin förment otidsenliga traditionellism – medan Demokraterna hade radikaliserats.

En slutsats vi kan dra är att Demokraterna har övergett sin gamla medborgaruniversalism och sin betoning på ekonomisk politik, till förmån för den mer kontroversiella identitetspolitiken.

Det verkar som om Demokraterna har börjat förstå sin situation – talet om patriotism och frihet stack ut på deras konvent i Chicago i augusti. Frågan är om det räcker eller om det är för sent.

Kanske står deras hopp nu till att Republikanerna har börjat apa efter Demokraterna. De har börjat ge tydliga bevis på en för många motbjudande villighet att använda statens makt för att begränsa folkets frihet att läsa vad de vill, älska vem de vill och att bestämma över sina egna kroppar.

Möjligen är Republikanerna på väg att ge upp sitt eget frihetliga arv – den libertarianska ådra som var en del av det som gjorde Amerika till en frihetsdröm.

Lars Trägårdh är gästprofessor i historia vid Uppsala universitet.

USA-hatet förenar islamister och vänstern

Anti-amerikanism är en grundläggande del av islamistiska rörelsernas konspirationsteorier. Västerländska radikala och postkoloniala akademiker har hakat på.

Av Evin Ismail

Hur kommer det sig att anti-amerikanism, som saknar stöd inom islam, har kommit att bli ett centralt tankegods inom islamistiska rörelser? En viktig person i sökandet av svaret på frågan är Muslimska brödrskapets ideolog Sayyid Qutb (1906–1966). Qutbs böcker inspirerar än idag den islamiska regimen i Iran och terrororganisationen Islamiska staten. Mellan 1948 och 1950 befann sig Qutb, som var egyptier, i USA och skrev därefter ett känt anti-amerikanskt verk *Det Amerika jag har sett*. I boken beskrev han USA som ett land som är präglad av förföriska kvinnor och amoralisk jazzmusik. Han förfasades även över landets frihet.

Qutb utvecklade en konspirationsteori som har kommit att bli betydelsefull för islamistisk terrorism, nämligen kriget-mot-islam-konspirationen. Den återfinns i hans korantolkning *I skuggan av Koranen*. Där använde sig Qutb av korancitat kombinerat med konspirationsteorier såsom *Sions vise protokoll* för att hävda att det pågår ett krig mot islam som amerikaner deltar i men som huvudsakligen leds av judar.

Sayyid Qutbs fokus har främst varit att sprida idén om att revolutioner är nödvändiga för att kunna upprätta en islamisk stat och att detta innebär störtandet av regimerna i Mellanöstern. Dessa idéer användes för att få till stånd och för att rättfärdiga den islamiska revolutionen i Iran 1979. Sayyid Qutb inspirerade även Sahwarörelsen som växte fram i Saudiarabien på 1960-talet och som Sayyid Qutbs bror, Mohammed Qutb, blev en framträdande del av. Sahwarörelsen bestod främst av det syriska Muslimska brödrskapet i exil, och de fick ett väldigt stort inflytande över utbildningsväsendet i Saudiarabien.

Mohammed Qutb kom senare att bli Usama bin Ladins mentor och Sahwarörelsen inspirerade al-Qaidas framväxt. Det var under kriget mot Sovjet i Afghanistan som al-Qaida växte fram och det var även där som bin Ladin övertalade al-Qaidaledaren Zawahiri att överge Sayyid Qutbs fokus på de inhemska regimerna och istället attackera "ormens huvud", nämligen USA. Två inflytelserika Sahwaledare som även var bin Ladins lärare var Salman al-Awdah och Safar al-Hawali. al-Hawali uppskattades av bin Ladin eftersom han förmedlade en polariserad bild av världen där islam stod för den rätta tron och USA stod för styret av en bredare västerländsk sekularism. Detta ledde även till att al-Hawali blev

omnämnd av Samuel Huntington i hans berömda tes om civilisationernas krig. bin Ladin blev med tiden alltmer militant och började propagandera att våld mot amerikaner är legitimt då USA motsatte sig Sahwarörelsen; Sahwaföreträdare blev i perioder fängslade i Saudiarabien och detta sågs som något USA låg bakom.

Islamister hävdar ofta att judar styr över USA; denna föreställning kan härledas till Qutb som i sin kända korantolkning utvecklade konspirationsteorin om kriget mot islam. På så sätt försökte han ge antisemitismen en religiös legitimitet. Men det är de mer samtida islamisterna som al-Hawali som har bidragit till utvecklandet och spridandet av USA-hat bland islamister.

al-Hawali hävdade bland annat att judar styr USA:s regering, ekonomi, medier och politik. Han menade även att judar använder kristna amerikanska presidenter såsom Bush som marionetter för att kontrollera USA och för att verka utan att synas. Här har islamister utvecklat en antisemitisk föreställning om att kristna och USA är ombud åt judar i kriget mot islam. Detta är en föreställning som senare antagits av Islamiska staten. Men det är främst två historiska skeenden som har kommit att bli centrala för utvecklingen och intensifieringen av anti-amerikanismen inom sunnitska islamistiska rörelser, nämligen Kuwaitkriget och Irakkriget.

När Saddam Hussein invaderade Kuwait år 1990 innebar det att irakiska trupper stationerades vid Saudiarabiens gräns. Detta ledde till att Saudiarabien fick hjälp av amerikanska trupper som skyddade den saudiska gränsen för att förhindra Saddams aggression. Valet att ha amerikanska trupper i Saudiarabien gjorde att Sahwarörelsen blev rasande och anti-amerikanismen kom att allt tydligare bli en stark politisk ståndpunkt inom rörelsen. Det var främst religiösa skäl som angavs för den islamistiska rörelsens anti-amerikanism; nämligen att det går emot islam att ha amerikanska trupper i Saudiarabien eftersom landet är heligt för muslimer, och amerikaner anses vara otrogna.

Detta innebar att al-Awdah bad den saudiska kungafamiljen att återvända till "det sanna islam". Mellan 1994 och 1999 fängslades al-Hawali och al-Awdah och bin Ladin deklarerade att detta var ett brott som kung Fahd hade verkställt å USA:s regerings vägnar som en del av "en judisk kampanj för att förnedra det muslimska

»

Demonstranter i Pakistan efter 11 september-attackerna 2001.

FOTO: TT

folket”. Detta uttalande visar hur tätt sammankopplat USA-hatet är med antisemitismen.

Den 23 augusti 1996 publicerade bin Ladin en deklARATION om jihad mot ”amerikanerna som ockuperar de två heliga platsernas land”. Efter att ha betonat muslimernas lidanden på grund av ”sionist-korsfararnas” allians, beskrivs ”ockupationen av de två heliga platsernas land” som ”den största av alla dessa aggressioner” av bin Ladin. I februari 1998 utropade han den internationella islamiska fronten mot judar och korsfarare och utfärdade en fatwa som sade att ”varje muslim som är kapabel att göra det har den personliga plikten att döda amerikaner och deras allierade, oavsett om det är civila eller militär personal, i varje land där detta är möjligt”.

Terrordåden den 11 september 2001 var en konsekvens av USA-hatet bland islamister. Attackerna organiserades av bin Ladin och med tiden erkände han sin delaktighet i dem. Sahwarörelsens ideologi påverkade bin Ladins anti-amerikanism men även hans dagliga liv. Han levde ett asketiskt liv som uppmuntrades av Muslimska brödraskapet; han hade bland annat inget kylskåp eller luftkonditionering hemma och uppmanade sin familj att dricka så lite vatten som möjligt. Denna asketism baserade sig på en antisemitisk uppfattning om att konsumtion skulle gynna den ”globala judisk-kontrollerade ekonomin”. Vidare uppmanade bin Ladin muslimer att inte köpa amerikanska produkter eftersom dess intäkter skulle gå direkt till ”judar som slaktar våra bröder”.

I samband med Irakkriget 2003 utfärdade Sahwarörelsen en deklARATION där de hävdade att USA:s mål med Irakkriget var att förstöra den muslimska identiteten i regionen och ersätta den med amerikansk kultur, liksom att ”ockupera regionen med mer krig och oro för att skydda Israels säkerhet och krossa det palestinska upproret”. Kriget kallades en ”kristen-sionistisk imperialistisk komplott” och ett ”nytt korståg”.

Sahwarörelsen islamiserade motståndet mot USA genom att hävda att de amerikanska trupperna inte kunde befinna sig i muslimska länder under Kuwaitkriget. Denna antiamerikanska upp-

fattning om att amerikaner inte får vistas på muslimsk mark ledde i sin tur även till terrorism efter USA:s invasion av Irak och terroristattacker mot amerikanska trupper. Det var IS-grundare Zarqawi som ville, och lyckades med, att starta ett inbördeskrig i Irak genom att rikta självmordsbombningar mot shiamuslimer som ansågs samarbeta med amerikaner och amerikanska trupper.

Irakkriget tydliggjorde affiniteten mellan islamistiska terrorister och vänsterkretsar på ett flertal sätt. Den terrorism som islamister utsatte amerikanska styrkor och den irakiska civilbefolkningen för beskrevs ofta som ett ”motstånd” mot USA:s ”imperialism” i Mellanöstern, snarare än som ett urskillningslöst dödande som hade en ideologisk historia och ett totalitärt ideologiskt mål: en islamisk stat.

Det är denna idé om det legitima våldsamma motståndet mot USA som än idag präglar vissa vänsterkretsar och flertalet fors-

kare som följer den postkoloniala skolan och kritiska studier såsom kritiska terrorismstudier. Detta synsätt kunde även noteras efter Hamas 7 oktober-attack då förklaringsmodellen bland dem som stötar islamism och i vissa vänsterkretsar var att det var en motståndshandling mot Israel, och där man i vissa fall även har beskyllt Israel för att ha stått för dödandet. Det är en övertygelse där människolivet värderas eller ses som värdelöst baserat på vilka som är offren och var de kan placeras i ett ideologiskt tankegods. Denna politisering av identiteter som drivs på av islamister och vissa vänsterkretsar innebär en farlig utveckling där distinktionen mellan civi-

la och förövare suddas ut och där acceptansen för politiskt våld blivit alltmer vanlig.

Författaren John Rosenthal menar att det finns en ideologisk koppling här. För det första konstaterar han att de islamistiska rörelsernas starka antiamerikanska idéer inte har någon grund i traditionell islam. Istället är det samma antiamerikanism som hos de socialistiska rörelserna i Europa. Vidare betonar Rosenthal att framträdande personer inom de islamistiska rörelserna, såsom Said Ramadan och Hassan al-Turabi, har studerat på europeiska universitet. John Calvert menar även att Sayyid Qutb inspirerades av europeiska revolutionärer som Lenin, bland annat i sin övertygelse om att det behövs en elitkader av revolutionärer för att ideal-samhället ska kunna växa fram. Socialistiska rörelser har alltså även inspirerat islamistisk ideologi och terrorism. Delar av vänstern och delar av islamismen förenas i sin tro på revolution och tron om att politiskt våld bör ses som ett legitimt motståndsmiddel mot USA och dem som man anser är förtryckarna.

Vissa idéer som liknar kriget-mot-islam-konspirationen återfinns även hos delar av vänstern när de mot-sätter sig ”amerikansk imperialism”, som de menar är en krigsföring mot civilbefolkningar för kapitalistiska intressen. Synsättet kan även få extrema konsekvenser som sympati för diktaturer såsom Saddam Husseins. Det är en form av USA-hat som inte kan medge några positiva aspekter av att Irak blev av med en brutal diktator. Även efter Irakkriget och IS fall så har ett flertal vänsterintellektuella valt att föra fram tesen att det var USA:s fel att IS växte fram i Irak. Det visar på en stark antiamerikansk världsbild och en syn på muslimer där

”Det är en övertygelse där människolivet värderas eller ses som värdelöst baserat på vilka som är offren och var de kan placeras i ett ideologiskt tankegods.”

Irakkriget 2003: Amerikansk soldat med krigsfångar.

FOTO: ALAMY

Propalestinska aktivister firar examen på Yaleuniversitetet.

FOTO: MICHELLE MCLOUGHLIN/TT

de endast är offer för USA:s politik och inte anses ha en egen drivkraft. Man bortser också från den islamistiska ideologins betydelse för terrorismens framväxt.

I denna vänster som förenas med islamister finns idag en totalitarism, ett våldsstöd och ett förakt för mångfalden av perspektiv som även återspeglas i USA-hatet. Det är ett hat som i grunden är riktat mot landets frihet och mångfald av människor och perspektiv.

Professorn Edward Said har haft en stor roll i förmedlandet av postkoloniala perspektiv inom universitetsvärlden. Han hävdade bland annat att palestiniernas situation är orsaken till deras och andra muslimers antisemitism. I detta synsätt betraktas antisemitism mot judar och det våld som följer av det som en form av politiskt motstånd, vilket berövar det alla andra former av social, ideologisk och historisk betydelse.

Den underliggande idén om det skyldiga USA (och Israel) och det "goda motståndet" är inte bara förenklad utan riskerar också att ge legitimitet åt islamistisk ideologi, eftersom denna dikotomi är mycket lik den som islamisterna utgår ifrån i konspirationsteorin om kriget mot islam. Genom att betrakta islam, Mellanöstern och USA på samma sätt som islamisterna förnekar de postkoloniala teoretikerna dessutom Mellanösterns och USA:s heterogenitet.

De två regionerna har på så sätt kommit att bli en nubb i bilden av den egna revolutionsromantiska världsbilden. Den franske filosofen Daniel Sibony hävdar att motståndsteorin i själva verket är

ett tecken på en paternalistisk och nedlåtande inställning till muslimer. Sibony spårar detta till den koloniala mentaliteten om att inte förvänta sig att folken i Mellanöstern och andra delar av världen ska leva upp till samma förväntningar på mänskliga rättigheter och civillkurage som det civiliserade väst.

Postkolonialismen har på så sätt, i vissa avseenden, kommit att bli en fortsättning på orientalismen genom sitt stereotypiserande av USA, dess likgiltighet för judars liv och dess syn på muslimer som enbart offer för USA och västerländsk kolonialism. Den postkoloniala och den islamistiska identitetskonstruktionen är därför slående lika, eftersom de båda konstruerar muslimer som antingen offer eller våldsamma "försvarare", där USA alltid ges rollen som förövre.

Att ett flertal av dem som delar denna världsbild verkar inom universitetsvärlden är ett problem som aktualiserades efter den 7 oktober 2023 då vissa universitetslärare och studenter i USA visade en öppen antisemitism och där vissa av toppuniversitetet inte verkade veta hur problemen ska hanteras. En positiv utveckling är dock att medvetenheten har ökat och man har öppnat nya antisemitismforskningsinstitut på några av dessa amerikanska toppuniversitet. Det visar på en vilja om att ta frågan på allvar, något som antisemitismforskare länge har bett om. Men det kommer ändå att ta lång tid och det kommer att kräva mycket arbete att göra upp med de förenklade förklaringsmodeller som länge har lärts ut och tagits för givna inom vissa universitetskretsar och att på riktigt börja utmana den antisemitism som allt tydligare har blottlagts under det senaste året.

Marknadsrevoltören

För Ronald Reagan var marknadsekonomin mycket mer än ett sätt att fördela resurser och skapa välstånd. Stödet för öppna marknader och fritt företagande var centralt för hans säkerhetsstrategi.

Av William Inboden

Marknaden var grunden i Ronald Reagans omvärldsuppfattning. Han började intressera sig för fri företagsamhet på 1950-talet då han var talesman för General Electric (GE) och reste runt och besökte GE:s fabriker i USA för att lära känna de komplicerade tillverkningsmetoderna och distributionsystemen på det som på den tiden var ett av USA:s legendariska företag. Eftersom han var flygrädd färdades han med tåg. Under de långa tågresorna hade han tid att läsa många böcker och artiklar om fri företagsamhet och utrikespolitik. Under varje besök hade Reagan till uppgift att informera de anställda. Han brukade då tala sig varm för fördelarna med fri företagsamhet, dess centrala plats i det amerikanska samhället och hur mycket bättre det var än de kommunistiska systemens centraliserade planekonomi.

Efter att ha gett sig in i politiken utvecklade Reagan dessa tankar i en rad rikstäckande radioutsändningar han skrev och spelade in under 1970-talet. Idag är "världen uppdelad mellan dem som tror på den fria marknaden och dem som tror på att ekonomin ska styras av staten", menade han. Han tog som exempel USA:s välfungerande och väl utbyggda telefonnät, som tillkommit tack vare konkurrens och "marknadens magi", till skillnad från de illa utbyggda och dåligt fungerande telenäten som kännetecknade ekonomier med statligt ägda företag.

I Reagans ögon var marknaden mycket mer än ett sätt att fördela resurser på ett effektivt sätt och skapa välstånd. Det handlade delvis om det, men han ansåg även att marknadsekonomin utgick från ett djupare mänskligt behov och det fria samhället. För Reagan byggde marknaden på och använde sig av mänsklig kreativitet, innovation och strävan, vilket var grundläggande förutsättningar för att ge människor värde och välstånd.

Reagan var övertygad om att friheten att arbeta, köpa, sälja och äga egendom var förenligt med mötesfrihet, åsiktsfrihet, yttrandefrihet och religionsfrihet. De förstärkte varandra och utgjorde basen för ett fritt samhälle grundat på ekonomisk frihet, politisk frihet och religionsfrihet. Kommunismen avvisade naturligtvis alla tre. All ekonomisk verksamhet kontrollerades av staten. Istället för politisk frihet samlade man utan undantag makten inom Partiet, och alltid i form av diktatur. Istället för religionsfrihet krävde man ateism och förtryckte alla former av fristående religiös tro eller utövande.

Därför uppfattade Reagan kalla kriget i grunden som ett åsiktskrig mellan den fria världen och sovjetisk kommunism. Han insåg

att konflikten även var en bipolär geopolitisk tävling mellan rivaliserande stormakter, men tyckte att den uppfattningen var för snäv och att den saknade konfliktens grundläggande ideologiska aspekt. Hans ekonomiska politik under presidentperioden, framförallt hans stöd för öppna marknader och fritt företagande utomlands, var därmed central för hans säkerhetsstrategi under kalla kriget. Genom att föra ett åsiktskrig försökte han inte bara avfärda kommunism som en dålig idé, han framhöll den fria världen som ett bra alternativ – det vill säga en god idé.

Reagan utgick från ideologin. Mot bakgrund av Marx idéer om hur motsättningarna mellan marknadskapitalismens politiska och ekonomiska system skulle komma att öka och sluta i revolution, menade Reagan att sådana politiska och ekonomiska spänningar i själva verket drabbade det sovjetiska systemet. Sedan angrep han den sovjetiska kommunismens ekonomiska verklighet och betonade det enorma misslyckandet med en planekonomi som förvanskade incitament, förslappade humankapitalet, stöttade en parasiterande militär ekonomiskt på bekostnad av den allmänna tillväxten och som inte ens kunde fördela tillräckligt med resurser för att föda den egna befolkningen. Detta ledde i sin tur till politisk marknadskollaps: i det sovjetiska politiska systemet ställdes ledarna sällan till svars, och därmed röstade många människor som levde i östblocket bokstavligen med fötterna, och riskerade sitt liv genom att fly till väst.

Reagan fortsatte under hela sin presidentperiod att anklaga kommunismen för dess marknadsmässiga och moraliska skövling. Hans dom kulminerade i det tal han höll 1987 framför Berlinmuren vid Brandenburger Tor. I talet uttalade han det mest minnesvärda budskapet under kalla kriget: "Herr Gorbatsjov, riv denna mur!"

Reagan uppfattade muren inte bara som ett avskyvärt, fysiskt bevis på sovjetisk kolonisation och i överförd mening vittne till kommunismens ekonomiska förfall. Den mur som Kremlin hade tvingat på staden 1961 hade i över ett kvarts sekel uppnått sitt perversa syfte genom att hindra det fria utbytet av varor, kapital, människor och tankar inom Berlin och ett delat Tyskland.

När Reagan krävde att Sovjetledaren Michail Gorbatsjov skulle riva muren uttryckte han essensen i det som stod på spel under kalla kriget. Sovjetunionen var ett imperium som härskade genom förtryck och uppdelning av sina lydstaten, framförallt ett delat Tyskland. Den sovjetiska kommunismen försvagade människo- »

USA

Ronald Reagan säger de berömda orden "Herr Gorbatsjov, riv denna mur!", Berlin 1987.

FOTO: DIETER KLAR/ALAMY

själen genom att upprätta hinder som hämmade, eller till och med straffade, all meningsfull mänsklig samverkan i form av till exempel handel, kreativitet, familj och religionsutövning.

Trots att många av hans föregångare hade förordat öppen handel blev Reagan den förste presidenten någonsin som använde begreppet frihandel. Han var övertygad om nyttan av frihandel av historiska och strategiska skäl. Han talade ofta om att protektionismen under 1930-talet hade bidragit till depressionen och andra världskriget, samtidigt som han ansåg att den ekonomiska nyordning med öppen handel USA hade lett under efterkrigstiden bidragit till välstånd och sammanhållning i den fria världen. Från 1950-talet och framåt uppfattade han tullar som en skatt på konsumtion och en förvrängning av den fria marknaden, medan frihandel ledde till innovation, global ekonomisk tillväxt och välstånd i Amerika.

Men Reagans frihandelsidéer utsattes obönhörligen för protektionistiska motvindar. När han tillträdde som president kämpade USA med lågkonjunktur, tio år av minskande arbetstillfällen inom tillverkningsindustrin och ny konkurrens från de "asiatiska tigrarna": Taiwan, Sydkorea, och framförallt Japan, som alla tillsammans exporterade till USA samtidigt som de satte upp stränga importhinder. Sammantaget ledde detta till ett starkt handelsmotstånd över partigränserna.

Men Reagan såg till att inte tillgodose kraven på protektionism och fortsatte engagera sig i arbetet för öppna marknader. I kongressen och inför det amerikanska folket talade han sig ofta varm

om fördelarna med frihandel. I en radiosändning från Asien läxade han upp lyssnarna:

"Låt oss ta japansk och koreansk effektivitet för vad det är. Om deras produkter är bättre och billigare får amerikaner kvalitet och värde. Det är just det som är marknadens magi. Det bästa vi kan göra är att vara proaktiva och skapa nya jobb genom handel, fasta jobb knutna till produkterna och morgondagens teknik."

Det fanns tillfällen då sådana politiska realiteter tvingade Reagan att införa temporära straffåtgärder. Men han uppfattade alltid dessa som kortsiktiga taktiska justeringar av sin bredare strategiska vision om frihandel och öppna marknader. Reaganadministrationens ekonomiska rådgivare William Niskanen mindes senare att Vita husets strategi under Reagan vid sådana tillfällen handlade om att bygga en "en och en halv meter hög handelsmur i syfte att hindra en tre meter hög mur som [skulle ha] införts av kongressen".

Tidigt under sin presidentperiod införde Reagan till exempel importtullar på japanska motorcyklar för att skydda den ikoniska amerikanska motorcykeltillverkaren Harley-Davidson. Några år senare hade Harley-Davidson avsevärt förbättrat kvaliteten och effektiviteten, och behövde inte längre några skyddsåtgärder, och Reagan tog bort restriktionerna. Han besökte Harley-Davidsons fabrik i York, Pennsylvania, 1987 för att berömma arbetarna och upprepa sitt engagemang för öppen handel. I sitt tal till arbetarna tog Reagan upp ett historiskt exempel:

"Ni har kanske hört att jag är lite upprörd på grund av en viss handelslagstiftning som just nu ligger hos kongressen. På teve härnäst sa man att det var århundradets svåraste motion. Jag minns när vi senast hade en så kallad svår motion. Den fick nam-

Amerikansk ikon skyddad av Reagan: Harley-Davidson.

FOTO: ANDRIY BLOKHIN/ALAMY

>>

Drev en sofistikerad diplomati mot ryssarna.

FOTO: ALAMY

net Smoot-Hawley; man påstod att den skulle skydda amerikanska arbetstillfällen. Istället, efter att andra nationer hade gått till motangrepp, bidrog den till – eller den bidrog i alla fall till att ge oss, den förvärrade i alla fall – den stora depressionen 1930. Jag är förmodligen den ende här som är gammal nog att minnas det. Jag var arbetsökande på den tiden. Tjugofem procent var arbetslösa, och jag med [...] Det var meningen att våra handelslagar skulle främja tillväxt och handel, inte stänga ner dem. Det är själva kärnan i vår rättvisa handelspolitik: öppna upp utländska marknader, inte stänga våra egna.”

Reagan och hans team använde sig också av Vita husets kanaler för att predika ytterligare handelsfördelar som en del av en mer omfattande strategi med målet att utvidga gränserna för den fria världen och visa dess fördelar över det kommunistiska blocket. I ett tal på Princetonuniversitetet menade utrikesminister George Schultz till exempel att: ”Handel gynnar inte bara flödet av varor och tjänster, utan även idéer [...] En stark, växande global ekonomi kommer att bidra till uppfyllandet av Amerikas mest grundläggande mål: en värld som kännetecknas av samverkan, fred, stabilitet och framsteg, en värld där mänskliga rättigheter respekteras och friheten blomstrar.”

Reagan tog sitt marknadsbudskap till Moskva i maj 1988. Han hade bjudits in av Michail Gorbatsjov till det som skulle bli deras fjärde toppmöte; det var Reagans första chans att sätta sin fot i Sovjetunionen. Dagordningen var innehållsrik, bland annat med en segerförklaring i slaget om ideologier, en hyllning av Gorbatsjovs mod och reformer, ett informellt fredsfördrag som skulle avsluta kalla kriget och en varm återförening mellan två motståndare som nu blivit vänner.

En kombination av faktorer sammanföll vid detta tillfälle. Geopolitiska strukturer, en teknik- och kommunikationsrevolution, ekonomisk globalisering, energikriser, återuppväckta religiösa och

nationalistiska rörelser samt det förstockade sovjetiska systemet hade urholkat det sovjetiska imperiet under tio års tid. På bara tre år hade Gorbatsjov genomfört en nära nog otänkbar rad ekonomiska, politiska och militära reformer från Kreml. Från Washington hade Reagan under sju års tid lett en sofistikerad strategi, en kombination av styrka och diplomati med avsikt att samtidigt sätta press på det sovjetiska systemet och öppna upp för förhandlingar.

Detta hade redan lett till att USA och Sovjetunionen hade ratificerat INF-avtalet (Intermediate Nuclear Forces Treaty) genom vilket en hel klass kärnvapen avskaffades. Det ledde till Sovjets beslut att dra tillbaka trupper från Afghanistan, till att Kreml släppte ett stort antal politiska och religiösa fångar – samt till en ny nivå av öppenhet bakom järnridån.

Reagan försökte nu uttrycka sig som en vän av det ryska folket. Han föreslog en bättre väg framåt för deras land i takt med att det började ta avstånd från kommunismen. Han valde att besöka landets främsta universitet. I ett tal till studenter och lärare på Moskvas statliga universitet som sändes över hela Sovjetunionen berömde Reagan det fria samhället och den fria marknaden. Han beskrev senare i sina memoarer hur han på bara några minuter försökte sammanfatta den ideologi han varit anhängare av under nästan hela sitt liv.

Från sin plats framför en skräckinjagande byst av Vladimir Lenin började Reagan med att be publiken att föreställa sig ”det lilla chippet, inte större än ett fingeravtryck. Ett av dessa chip

kan lagra mer data än ett helt rum med gamla datorer”. (Datachip var små även 1988; nu är många så oändligt små att de inte ens går att se med blotta ögat.) Det var så Reagan talade sig varm för teknik- och informationsrevolutionen:

”Föreställ er det där lilla datachippen. Värdet ligger inte i sanden det har tillverkat av, utan i den mikroskopiska arkitekturen som byggts av skarpa mänskliga hjärnor.”

Han förklarade att chippen inte bara var resultatet av vetenskaplig forskning, utan av den fria marknad som belönade innovation, risktagande, entreprenörskap och utforskande.

Reagans tal var hoppfullt, men inte utopiskt. ”Framsteg är inte förutbestämt”, varnade han. ”Nyckeln är frihet – åsiktsfrihet, yttrandefrihet, kommunikationsfrihet [...] Frihet är rätten att ifrågasätta och ändra inarbetade arbetssätt. Det är marknadens pågående revolution.”

Reagan hoppades att denna marknadsrevolution skulle göra livet bättre för ryssarna. Han hoppades dessutom att marknaden och det fria samhället skulle riva de murar som delade USA och Sovjetunionen – riva själva kommunismen och bidra till ett fredligt slut på kalla kriget.

William Inboden är professor och Director vid Hamilton Center for Classical and Civic Education vid University of Florida.

Översättning: **Katarina Trodden**

Artikeln är ett utdrag ur en text från antologin *The Market. Money, States and Ideas for a Free World* som ges ut av Bokförlaget Stolpe våren 2025.

Med Churchill och Hendrix över USA

Vad har berömda rockare gemensamt med berömda politiker?
Följ med sexhundra mil över USA i jakten på svaret.

Av Niklas Ekdal

Hösten 1992 flög jag från Little Rock, Arkansas, till Seattle på amerikanska västkusten. Ett märkvärdigt ögonblick i den politiska historien.

Berlinmuren och Sovjetunionen hade kollapsat under sin egen tyngd. Europa var rusigt av frihet. För första gången fungerade FN som det var tänkt, när en koalition under amerikansk ledning befriade Kuwait från irakisk ockupation.

En lagstyrd världsordning verkade möjlig. USA tycktes ha drivit ut demonerna från Vietnam. Den republikanska presidenten George H W Bush verkade vara rätt man för sin tid. Som före detta CIA-chef och ambassadör i Peking förstod han att inte strö salt i förlorarnas sår efter kalla kriget. Det behövdes inga triumfatoriska gester. Facit talade för sig självt, med underverk som Tysklands återförening.

Året före valet 1992 låg presidentens förtroendesiffra på 90 procent. Det var unikt, och avskräckte tunga namn bland Demokraterna från att ställa upp. Entré istället för en okänd, ung guvernör från bakvattnet Arkansas.

När jag följde Bill Clinton till valmötet i Seattle hade vinden vänt. Bush tappade osannolika 50 procentenheter i väljarstöd. Förklaringen stod skriven på väggen i uppstickarnas högkvarter i Little Rock:

"IT'S THE ECONOMY, STUPID"

Amerikanerna struntade i utrikespolitiska segrar och fingrade på plånboken. Den var tunn efter en svidande lågkonjunktur. Men framtidstron bara väntade på att förlösas, med magi som "internet" och "globalisering".

När solen gick upp över det kaffedoftande hipstermeckat Pike Place i Seattle hade Clinton redan charmat USA med sin saxofon, sin släpiga sydstatsdialekt och inkännande mittenpolitik. Det liknade mera en rockkonsert eller ett väckelsemöte än ett politiskt rally.

Alla dansade, också på pressläktaren. Låtlistan toppades av "Here Comes the Sun" med Beatles och "Young Americans" med David Bowie. En ny generation tog över USA, men varför var då musiken ... brittisk?

Jag funderade inte på den detaljen då, men desto mer när jag landar vid Stilla havet valåret 2024. Min plan är att köra sex hund-

ra mil kust till kust för att pejla stämningen, som mörknat betänkligt sedan det svängiga 90-talet.

Seattle är en annan stad. Å ena sidan frustande ekonomi med högkvarter för företagsjättar som Amazon, Microsoft, Boeing, Starbucks. Å andra sidan hemlösa, trasiga människor i varje gathörn.

Kvarteren kring Pike Place är sig lika, men ändå inte. En turistkuliss där man köper sin t-tröja och drar vidare. Det vanligaste motivet är stadens store son, gitarrvirtuosen Jimi Hendrix.

Min Spotify-lista för bilresan börjar med Hendrix ikoniska version av amerikanska nationalsången från 1969. Ett patriotiskt helgerån vibrerande av dissonans. Samtidigt som han spelade den i Woodstock demonstrerade en 22-årig Bill Clinton mot Vietnamkriget i Oxford, England.

Likt den tidigare rockhjälten Eddie Cochran och den senare Bruce Springsteen var Jimi Hendrix mer älskad i Europa än i hemlandet. Både Cochran och Hendrix dog unga i Storbritannien. Beatlarna John Lennon och George Harrison från Liverpool dog tvärtom i USA.

Musikaliskt går det inte att säga var det ena landet slutar och det andra börjar. Kan motsvarande perspektiv på politiken hjälpa oss att förstå detta outgrundliga Amerika 2024?

Musik har alltid spelat viktig roll i amerikanska val. Den första kampanjsången av betydelse lär ha varit "Hunters of Kentucky" 1824. Jag lyssnar på vägen mot Klippiga bergen:

Jackson led us down by Cypress swamp

The ground was low and mucky

There stood John Bull in martial pomp

And here was old Kentucky

En banjo-trudelutt som framställde generalen Andrew Jackson i folklig dager, och gjorde honom till USA:s sjunde president. Visans "John Bull" är förstas de engelsmän som Jackson besegrade i slaget vid New Orleans 1815, sedan de ett par år tidigare bränt ner Washingtons regeringsbyggnader.

Det intressanta med karikatyren John Bull är hans fryntliga, folkliga och frihetliga sida, i kontrast till USA:s mer auktoritära Uncle Sam. Man anar hatkärleken mellan den forna kolonialmakten och dess upproriska kolonier.

»

USA

Jimi Hendrix på Woodstockfestivalen, 1969.

FOTO: BARRY Z LEVINE/GETTY IMAGES

Mytbygge är USA:s specialitet. Ingenstans blir det tydligare än när det gäller grundlagsfäderna och republikens första turbulenta sekel. Vad som i efterhand verkar hugget i sten – den briljanta, framsynta författningen – var en produkt av improvisation och kompromisser.

Om 1700-talets revolt mot London tagit en annan vändning skulle nationens hjältar med George Washington i spetsen ha blivit brutalt avrättade som landsförrädare. Från det vågspelet och framtåt var inget givet.

Konstitutionen formades av spänningen mellan till synes oförenliga delstater. Vissa små eller glesbefolkade, andra stora och urbaniserade. Vissa inriktade på jordbruk och slaveri, andra på handel eller industri. Kolonialstyret höll ihop dem, hur skulle de klara det utan John Bull?

Avvägningen mellan majoriteter och minoriteter återspeglas i dagens politiska karta. På vägen från Jimi Hendrix Seattle till Eddie Cochrans Albert Lea, Minnesota, passerar jag tre hundra mil av country-musik och Trumpskyltar. Majestätisk prärie, glest med folk men desto tyngre politiskt inflytande. En väljare i Wyoming har sjuttio gånger mer makt över senaten än en i Kalifornien.

I teorin kunde det finnas en poäng med obalansen: statiska landsändar som korrektiv till urbana överdrifter. Men Republikanerna under Donald Trump är mer revolutionära än konservativa. I synnerhet gäller det republiken som sådan, när partiet backar upp den stora lögnen om ett stulet presidentval 2020.

På bron över Mississippi till Wisconsin spelar jag Hillary Clintons kampanjlåt "Fight Song" från 2016. Trump hade bara en doakör av Ted Nugent, Loretta Lynn och Gene Simmons från Kiss. Artisteliten lutar liksom Hollywood och traditionella medier tungt åt Demokraterna.

Hillary vann valet nationellt med tre miljoner röster men förlorade på målfoto i avgörande stater. En arg minoritet tog över Vita huset, tappade det fyra år senare och valde – på grund av den säregna politiska geografi – förnekelse och subversion istället för förnyelse.

Starka i sin tro.

FOTO: MARK WALLHEISER/GETTY IMAGES

"Trump pumpade ut sin hårdföra retorik från scenen, men de av hans anhängare som jag talade med var vänliga och ödmjuka."

Hillary Clinton hade missat sin makes andra budord från valet 1992: "CHANGE VERSUS MORE OF THE SAME". Alltför många arbetarväljare såg henne som det gamla och Trump som nyheten.

Det avgörande momentet kom dock inte i november 2016, utan i primärvalen ett halvår tidigare. Republikanernas kronprins Jeb Bush – före detta guvernör i Florida, son och bror till två tidigare presidenter – var chanslös mot fastighetsmagnaten från New York.

Bush var liksom Clinton den ultimata insidern, men representerade både kontinuitet och förnyelse i sitt parti. Han talade flytande spanska, var gift med en mexikanska, inställd på att fänga nya väljargrupper utan bittra kampanjbudskap.

Trump läste situationen bättre. Nu var det inte "ekonomin, dumbom" som gällde, utan "demografin, dumbom". I en attityd-

undersökning 2015 sade en överväldigande majoritet av väljare från etniska minoriteter att USA blivit bättre det senaste halvsekle. Bland vita väljare tyckte 57 procent att landet blivit sämre, bland vita evangeliska kristna 72 procent.

Sedan dess har alternativen ställts på sin spets. En multietnisk demokrati eller ingen demokrati alls? Det är så Kamala Harris framställer valet 2024, och de flesta klarsynta observatörer instämmer – till exempel brittiska publikationer som

Financial Times och *Economist*, eller amerikanska statsvetare som Steven Levitsky och Daniel Ziblatt i boken *Tyranny of the Minority*.

På den åttafiliga motorvägen in till Chicago, där Demokraterna ska hålla ett välregisserat konvent, spelar jag artisterna som lagt in veto mot att Trump använder deras musik: Rolling Stones, Animals, Elton John, Adele, Neil Young, Guns N'Roses. Fler briter än amerikaner.

Kamala Harris har många politiska svagheter men inte detta musikaliska problem, och definitivt inte denna misstro från den gamla världen.

Konventet liknar en kröning. Scenförändringen är total sedan Republikanernas ärevarv en månad tidigare, då motståndaren var en sluddrande Joe Biden. Trump har lyckats med det omöjliga, att ena ett splittrat och radikaliserat Demokratisk parti.

Bill Clinton och Barack Obama håller tal som illustrerar hur USA hamnade här. Clinton vars frihandelsavtal, socialförsäkringsreform och konservativa finanspolitik gav ett unikt ögonblick av balanserad federal budget. Obama som blev en levande påminnelse om USA:s skiftande etniska maktordning.

Deras sexton år av medelvägar drev partivänner ut i identitetspolitikens återvändsgränder, och oppositionen ut i populismens vildmark. Angreppspunkten mot Clinton blev ett riksriktssåtal för oralsex. Angreppspunkten mot Obama blev konspirationsteorin att han inte var född i USA.

I den atmosfären är Kamala Harris både en provokation och ett löfte om normalisering. Hennes föräldrar kom från Indien respektive Jamaica. Som av en händelse två gamla brittiska kolonier.

På lyxhotellet Pendry i Chicago flockas delegaterna från konventet. Euforiska, eleganta, och aningen arroganta. Musiken är sofistikerad, jazz och blues. Ljusår från vad jag hörde på Donald Trumps rally i Bozeman, Montana.

Den psykologiska paradoxen är svår att greppa. Trump pum- >>

Kamala Harris på Demokraternas konvent i Chicago.

FOTO: HANNAH BEIER/GETTY IMAGES

pade ut sin hårdföra retorik från scenen, men de av hans anhängare som jag talade med var vänliga och ödmjuka. Hos Demokraterna i Chicago är det kärlek och jämlikhet i kongresshallen – men omisskännlig distans till vanligt folk. Bartendern viskar i mitt öra: ”Dom ringer tjugo gånger om dan och vill ha mitt stöd nu. Efter valet kommer ingen att ringa.”

Jag kör vidare mot Detroit, där Trump är på ingång för sjunde gången i år. Staden i rostbältet har återuppstått från de döda. Förra året ökade befolkningen i centrala Detroit för första gången sedan 1957. Ford och General Motors investerar miljarder i glittrande ny arkitektur.

Spotify spelar ”Things Have Changed” med Bob Dylan, soundtrack till hans episka bilreklam från Super Bowl:

”Yeah, Detroit made cars and cars made America. And when it’s made here, it’s made with the one thing you can’t import from anywhere else: American pride.”

Till skillnad från Hillary Clinton lär Kamala Harris vinna Michigan. Desto svårare blir det i presidentvalets Ground Zero: Pennsylvania.

På vägen till Gettysburg hör jag ”Battle Hymn of the Republic”, mera känd som ”Glory Hallelujah”. Här stod det avgörande slaget i amerikanska inbördeskriget 1863, när frågan om slaveriet sprängde unionen. Idag visar opinionsmätningar dött lopp i Pennsylvania, och olyckskorpar varnar för nytt inbördeskrig.

Det tror jag inte på, men ”Battle Hymn of the Republic” har

en annan symbolisk innebörd. Marschen spelades vid Winston Churchills begravning 1965, på hans egen begäran. Sir Winstons mor var amerikanska. Den moderna historiens avgörande vägval hängde på hans transatlantiska instinkter.

Ingen annan utländsk regeringschef har tillbringat lika mycket tid i Vita huset. När det såg som mörkast ut för den fria världen, i december 1941, knackade Franklin Roosevelt på dörren till Churchills gästrum, och mötte premiärministern naken med en drink i ena handen och en cigarr i den andra:

”Ni ser, herr president, jag har inget att dölja.”

Sedan samtalade de i timmar. Storbritannien blev det osänkbara hangarfartyg från vilket USA kunde besegra nazismen och kommunismen.

Samtidigt var Churchill, ironiskt nog, en imperialist av den gamla stammen. Mera Uncle Sam än John Bull. Men hans sejourer i den amerikanska presidentbostaden – som britterna alltså brände ner 1812 – påminner om två läxor detta ödesdigra valår:

Europa behöver USA minst lika mycket som förr. Men för att behålla den rollen måste USA klara demokratiska maktskiften. Helst under lika jovialiska former som de vi just sett i ... Storbritannien.

Jag byter från ”Downbound Train” till ”The Promised Land” med Bruce Springsteen, och tar sikte på Asbury Park, New Jersey, vid Atlantkusten.

Niklas Ekdal är journalist och författare.

Utopin som mardröm

För 100 år sedan utkom Jevgenij Zamjatin's *Vi*, en roman som föregrep senare dystopier av bland andra Aldous Huxley, Karin Boye och George Orwell.

Av Sten Wistrand

Det är i år inte bara hundra år sedan Vladimir Lenin dog utan också sedan Jevgenij Zamjatin's framtidsroman *Vi* kom ut. När den äntligen kunde lämna tryckeriet var det i engelsk översättning på ett amerikanskt förlag.

I Sovjetunionen hade boken, som sades skildra "ett kommunistiskt samhälle 800 år framåt i tiden", visat sig alltför kontroversiell. Litteraturkritikern Aleksandr Voronskij, som läst manuskriptet, hävdade att författaren var rädd för socialismen och ljög om kommunismen. Samtidigt gav han själv bränsle åt Zamjatin's farhågor genom att hävda att "vi kommunister" måste agera som fanatiker i den sociala kampen för att skoningslöst krossa allt som står i vägen för den slutliga segern. Voronskij varnade Zamjatin för att befinna sig på "en mycket farlig och ärelös väg" där han spelade en "skadlig, inskränkt och reaktionär roll".

Men det var först när *Vi* publicerades i en rysk emigranttidskrift 1927 som den verkliga hetskampanjen drog igång. Roma-

nen avfärdades som "simpla smädeskrift om den socialistiska framtiden" och Zamjatin beskyldes, nog så olycksbådande, för kontrarevolutionära tendenser. Tidskriften *Konstens liv* frågade sig hur det kunde vara möjligt att "Bulgakover och Zamjatin" fredligt existerade sida vid sida med sant sovjetiska författare.

Att framtiden kunde rymma hotfulla element var den samtida romanläsaren väl bekant med. Zamjatin var inte heller den förste att formulera en dystopi som avsåg hela samhället. Slavisten Richard Stites ser Nikolaj Fjodorov's *En afton år 2217* från 1906 som rena prototypen till *Vi*, då den beskri-

ver en genomreglerad värld där människorna blivit nummer. Men det var Zamjatin's roman som rörde väg för genren internationellt och för verk som Huxleys *Du sköna nya värld*, Boyes *Kallocain* och Orwells

1984. Och den låg rätt i tiden. Just 1924 påtalade filosofen Nikolaj Berdjajev att utopier nu faktiskt kan förverkligas – och att det är något som måste undvikas.

Zamjatin föddes 1884 i ett lärarhem i provinsstaden Lebedjan vid Don men drog till Sankt Petersburg och blev mariningenjör och marxist. På plats i Odessa 1905 upplevde han matrosernas myteri på pansarkryssaren

"Det skulle dröja till Michail Gorbatsjov och glasnost innan Vi kunde publiceras i hemlandet 1988."

Författaren Jevgenij Zamjatin föddes i Ryssland 1884 och dog i Paris 1937.

Potemkin och kände sig som en sann revolutionär. Samtidigt lockade litteraturen. Det stora genombrottet kom 1913 med novellen "Livet på landet".

EFTER OKTOBERREVOLUTIONEN blev han lärare i prosateknik och tog plats i styrelsen för Allryska författarunionen. Men till partiideologernas förfaran hävdade han bestämt att sann litteratur bara kan skapas av "dårar, eremiter, kättare, drömmare, upprorsmän och skeptiker". Själv såg han kätteriet som en lika nödvändig som grundläggande livshållning. I *Vi* fungerar den bibliska paradismyten som intertext, men det är symptomatiskt att sympatierna finns hos "ormen". Det var trots allt den som gjorde människan myndig.

Författarunionen krossades 1929 och ersattes av en partitrogen förening vars ledning, enligt Zamjatin, bestod av författare "vilkas talang låg i partiboken och i en rent militärisk beslutsamhet". Situationen blev så omöjlig att Zamjatin vände sig direkt till Stalin. Han skrev att omständigheterna nu hade utvecklats så att det blivit helt omöjligt för honom att fortsätta skriva, "eftersom allt skapande arbete är otänkbart i den atmosfär av systematisk förföljelse som jag utsätts för, en förföljelse som år för år vuxit

sig allt starkare" (övers. Barbara Lönnqvist).

Zamjatin konstaterar att han dömts till "den litterära döden" och ber Stalin omvandla straffet till utvisning ur Sovjetunionen. Mod alla odds, men tack vare Maksim Gorkij, beviljades han ett års utlandsvistelse. Han och hustrun lämnade landet 1931 för att aldrig återvända.

Drömmen om en karriär i Hollywood upplöstes i intet och som så många andra ryska emigranter hamnade han och hustrun i Frankrike. Det blev ändå filmen som räddade dem ekonomiskt med manuset till Jean Renoirs klassiker *Natthärbärg*et, efter en pjäs av Gorkij, som största framgång. Men redan året därpå, 1937, sade hjärtat stopp. Det skulle dröja till Michail Gorbatjov och glasnost innan *Vi* kunde publiceras i hemlandet 1988. På svenska kom den 1959, i Sven Vallmarks översättning.

Zamjatin har tillskrivits profetiska egenskaper då Den Enda Staten i romanen föregriper 1930-talets skenrättegångar, personkult och krav på konstens uppfostrande renlärlighet. Landets diktator hyllas för sin "ofelbara vishet" och kallas Vägledaren, precis som Stalin blev Ledaren och läraren och Barnens vän. Folk försvinner utan att någon vågar säga något, och portvakterna är säkerhetspolisens, "beskyddarnas", förlängda arm.

>>

DEN ENDA STATEN är en urban, geometrisk värld styrd av matematiska formler och avskärmad från "trädens, fåglarnas och djurens motbjudande tillvaro". Naturen är ett kaos ungefär som i senare sovjetisk litteratur där den ofta skildras som en fiende att betvinga och där den "röda jungfrujorden" ska plöjas, mineraler exploateras och floder regleras. Livet styrs av "Tim-Lagtavlan" som bara lämnar två av dygnets timmar fria. Då, men endast då, kan man dra för gardinerna och ha sex med den man abonnerat på. Bokens berättare, ingenjören och matematikern D-503, är ändå bekymrad över denna frihet och tänker sig att "dygnets alla 86 400 sekunder" snart ska vara intecknade och därigenom förhindra att någon stör "den storslagna Stats-Maskinens gång". Fyra år efter *Vi* sjösattes den första femårsplanen i Sovjet, och vid samma tid ville arkitekter som Nikolaj Kuzmin och Konstantin Melnikov "vetenskapligt organisera vardagslivet" med väldiga kollektivhus styrda av ett detaljreglerat dygnsprogram och med kollektiva sömnlaboratorier.

Liksom Storinkvisitorn i Fjodor Dostojevskijs *Bröderna Karamazov* (1880), som Zamjatin var väl bekant med, ställer Völgöraren lycka mot frihet och hävdar att människan i gemen är alltför svag att bära frihetens börda. Den totalitära visionen presenteras alltså som ren omtanke om folket och förebådar på sitt sätt stalinismens "agitation för lycka". Men Zamjatins poäng är att lycka förutsätter frihet och att total trygghet köps till priset av båda, ungefär som Sigmund Freud 1930 skulle uttrycka det i *Vi vantrivs i kulturen*.

D-503 är en lojal undersåte som prisar Den Enda Staten. Men något måste hända för att generera en berättelse och inte bara stanna vid en beskrivning av en framtida värld. Det som händer är att ingenjören träffar en förföriskt lockande kvinna, I-330, som får hans rationella världsbild att krackelera.

Kärleken, sexualiteten, svartsjukan, fantasin, naturen, det irrationella – faktorn X i matematikens värld – får honom att drabbas av alla de "sjukliga symtom" som antyder att något så atavistiskt och farligt som ett själsliv har aktiverats inom honom. Plötsligt framstår den vildvuxna tillvaron i naturen utanför glasbubblan som lockande, som vore friheten mer värd än tryggheten. Men det går som det måste gå i en dystopi – och som det senare även går i *Kallocain* och 1984. I *Vi* introduceras lobotomin som metod att avlägsna hjärnans fantasicentrum för att skapa fogliga zombies.

Även om Zamjatin anade vissa sidor av vad som väntade var han helt främmande för andra. Den statligt reglerade promiskuitet som råder i *Vi* har inte mycket att göra med stalinismens prydla sexualmoral och här finns ingen antydning om den kitschiga *kleinkunst* som också väntade. Men dystopiens främsta funktion är nu inte att förut säga framtiden, hävdar Brett Cooke i *Human Nature in Utopia* (2002), utan att göra läsaren medveten om vad som utgör det omistligt mänskliga och vad som hotas av det utopiska tänkandet.

DRÖMMEN OM EN *Homo sovjeticus* förutsatte att människan med social ingenjörskonst kan omskapas efter önskad modell. Men vad är priset? En befolkning av levande döda, om vi ska tro Zamjatin. Det perfekta organiserade samhället är, med hans ord, entropins seger över revolutionen. Revolution ska då, påpekar D J Richards i *Zamyatin*. *A Soviet Heretic* (1962), uppfattas i vid bemärkelse som förändring och liv i motsats till entropi, som står för stillastående och död. Det gör att *Vi* inte bara var tänkt som en intern sovjetisk eller socialistisk angelägenhet. Dystopin gäller all samhällsplanering som grundar sig på dogmatiska och abstrakt rationella modeller och alla system som pressar individen att anpassa sig efter påbudna sociala konventioner. Man glömmer lätt att Zamjatin ansåg att även kapitalismen,

"Dystopin gäller all samhällsplanering som grundar sig på dogmatiska modeller."

FOTO: WIKIMEDIA

Jevgenij Zamjatin 1919.

sådan han hade sett den i England, ledde till maskinell standardisering och en robotifiering av människan.

Snarare än att profetera ägnade sig ingenjören Zamjatin åt att extrapolera. Douwe Fokkema konstaterar i *Perfect Worlds* (2002) att han utgick från tendenser i samtiden, som den tidiga maktkoncentrationen under Lenin. Men viktigare var faktiskt de utopiska visioner som formulerades av hans politiskt radikala kolleger. Kathleen Lewis och Harry Weber har i antologin *Zamyatin's We* (1988) övertygande visat hur Zamjatin parodiskt förvandlar de så kallade proletärpoeternas drömmar till mardrömmar. Redan titeln *Vi* kunde han hämta från en rad dikter med det namnet, och en av rörelsens mer framträdande företrädare, Aleksej Gastej, hade 1919 presenterat en utopi som är närmast bisarrt likt Zamjatins dystopi.

GASTEJ, SOM OCKSÅ står bakom begreppet "social ingenjörskonst", tänkte sig en fullständigt mekaniserad och "extremt rationell" framtid där siffror ersatt personnamn och där känslor mättes med manometer istället för att uttryckas i skratt och gråt. Själva tänkandet skulle inte längre vara individuellt utan en psykisk process gemensam för hela den proletära klassen. Entusiastiskt beskrev han hur fabriksvisslan, "enhetens morgonhymn", skulle få miljoner arbetare att utföra samma rörelser vid exakt samma tidpunkt. Zamjatin kunde i stort sett citera honom rakt av när han beskriver livet i Den Enda Staten:

"Varje morgon stiger vi, miljonerna, upp med sexhjulsprecision vid en och samma timme, i en och samma minut. Vid en och

samma timme börjar och slutar vi med miljonsamstämmighet vårt arbete. Och sammansmälta till en enda miljonarmad kropp för vi i en och samma av Lagtavlan fastställda sekund skeden till munnen, beger oss i en och samma sekund ut på promenad, går till hörsalen, till salen för Taylor-gymnastiken och till sångs ...”

Det kanske förvånar att den amerikanske tidsstudiemannen Frederic W Taylor dyker upp i sammanhanget, men som Richard Stites påpekat i *Revolutionary Dreams* (1989) var han och det löpande bandets Henry Ford närmast kultförklarade i det unga Sovjetunionen. Deras principer tänktes genomsyra hela den socialistiska produktionen – och satte dessutom spår inom teatern, där regissören Vsevolod Meyerhold lanserade sin ”biomekanik” för att effektivisera och tidsminimera föreställningarna.

Den vetenskapligt rationella hållningen hindrar inte *Vi*s berättare D-503 från att göra ständiga paralleller mellan Den Enda Staten och kristna föreställningar. Zamjatin var inte ensam om att betrakta socialismen som ett slags sekulär religion, och det tidiga 1900-talets Ryssland var ett eldorado för apokalyptiska och messianska visioner, där ett nytt rike tänktes födas efter en våldsam katastrof. Världskrigets bränder tycktes bekräfta idén och blev den hård ur vilken den nya tidens fågel Fenix skulle lyfta – för somliga som renad ande, för andra som flygmaskin. Symbolister som Valerij Brjusov och Andrej Belyj såg i revolutionen ”de ofödda händelsernas Messias” som skulle bryta inseglet till den nya världen.

Och när Aleksandr Blok i dikten ”De tolv” låter ett dussin rödgardister i ett vintrigt och kaotiskt Petrograd anföras av Kristus blir de till apostlar som ska frälsa mänskligheten med ett nytt evangelium. Hos Sergej Jesjenin stiger Jesusbarnet ner från en ikon för att delta i striderna, där han stupar – nog så symboliskt, då Jesjenin drömde om ett antikapitalistiskt, men föga bolsjevikiskt, närdemokratiskt bondesamhälle i harmoni med Moder Natur.

DET RELIGIÖSA SPRÅKBRUKET slog igenom även hos proletärpoeterna. Aleksej Masjirov-Samobytnik beskrev det framtida kommunistiska samhället som ”Maskinparadiset” och prisade den nye Messias i vars ”muskler av järn hela mänsklighetens gryning finns”. Själve Majakovskij kallade sig den 13:e aposteln och identifierade sig med Kristus som revolutionär och missförstådd, som syndabock och förlösare. Men i *Vi* kommer de kristna referenserna snarare att framstå som en drift med detta kvasireligiösa språkbruk och påvisa bristen på andligt innehåll i Den Enda Staten.

Zamjatin knyter även an till den ryska idéhistoriska tradition och träta som symboliseras av Kristallpalatset, den väldiga byggnaden av järn och glas som restes till världsutställningen i London 1851.

I Nikolaj Tjernysjevskij roman *Vad bör göras?* från 1863 är palatset en sinnebild för framtidens alltigenom rationella och utilitaristiska idealsamhälle. Samma år beskrevs det av Dostojevskij, som liksom Tjernysjevskij beskådat underverket på plats, i *Vinterranteckningar om sommarintryck* – och året därpå dyker det upp i *Anteckningar från underjorden*. Även för honom är palatset en förverkligad idé, en symbol för upplysning och perfektion, en modernitetens magnifika manifestation.

Men det som lockade Tjernysjevskij, och i hans efterföljd Lenin, väckte hos Dostojevskij fasa. Det som för den ene var en dröm om lycka var för den andre en totalitär mardröm. Palatset, resonerar Dostojevskij, gör människan till Gud – och genom att förena förnuft och nödvändighet berövar det oss vår frihet. Själva den utopiska idén korruperar oss. Att rygga inför mänsklighetens möjliga lycka måste ju betyda att man är en dålig människa, även i egna ögon. Det går inte ens att i smyg räcka ut tungan åt palatset.

Gjutjärn och glas blev efter Tjernysjevskij den radikala ryska utopins signum. Futuristen Velimir Chlebnikov profeterade 1915 om bostäder av glas inpassade i fackverk av stål, och i *Buffa-mysteriet* lät Majakovskij 1918 en ny syndaflod dränka borgarna medan

arken tryggt seglar till kommunismens förlovade land med städer av genomskinliga hus. Även i Den Enda Staten är allt av glas – men för Zamjatin blir det en symbol för statens hårda och känslökalla karaktär och för dess totala insyn i undersåtarnas liv.

Glas dominerar även i Aleksandr Bogdanovs populära science fiction-roman *Den röda stjärnan* från 1908, ett verk som Zamjatin uppenbart har läst och tagit intryck av. Berättelsen har kallats den första bolsjevikiska utopin och tar oss till Mars. Där har det vetenskapliga förnuftet segrat i ett slags kommunistiskt paradiset med en planekonomi styrd av Institutet för statistik. De kubformade husen är naturligtvis av glas och metall och precis som i *Vi* bär befolkningen unisexoveraller.

Samtidigt måste sägas att Bogdanov som utopiker är långt ifrån naiv. Kärlek och sexualitet skildras som krafter som inte låter sig styras, och även de rationella marsianerna kan drabbas av existentiell vanda och ta livet av sig. Bogdanov bemödar sig också om att finna en viss balans mellan det kollektiva idealet och behovet av individuell frihet i samband med barnuppföstran och arbetsliv. I *Vi*, liksom hos många av tidens radikala utopiker, är barn annars något som snabbt ska separeras från föräldrarna för kollektiv fostran.

DE SOM ANSÄG att *Vi* misstänkliggjorde de mål den unga Sovjetstaten kämpade för att uppnå hade naturligtvis alldeles rätt. Till det kommer att dystopin som genre rimligen var en styggelse i sig för en regim som sade sig representera en optimistisk anda och ville mobilisera folket att entusiastiskt arbeta för ”den strålande framtiden”. Alltså förbjöds den. Samma öde rönt senare Andrej Platonovs romaner *Tjevengur* (1929) och *Grundgropen* (1930), som med ojämförlig konstnärlig originalitet gör utopins lockelse levande samtidigt som de obarmhärtigt, och med stor sorg, framställer de storstilade framtidsprojekten och de renläriga propagandafraserna som befängda och ihåliga.

Den röda stjärnan fortsatte att komma ut i massupplagor under hela 1920-talet och hyllades av Nikolaj Bucharin som ”en av de bästa socialistiska utopierna”. När femårsplanerna lanserades hänvisade man faktiskt till marsianernas storstilade kanalprojekt som inspirerande förebilder. Men det finns något i Bogdanovs utopi som borde ha bekymrat makthavarna i minst lika hög grad som Zamjatins dystopi, nämligen insikten att naturens resurser är begränsade. Den högteknologiska, socialistiska civilisationen på Mars har skapats till priset av en skövad planet, och för att överleva måste man snabbt hitta nya himlakroppar att exploatera – vilket inte är så lätt. Utopin rymmer alltså fröet till sin egen undergång, och Bogdanov har ingen lösning att erbjuda.

Hans skisserade framtidsprojekt borde alltså ha lett till eftertanke snarare än entusiasm. Och för oss som lever idag, oavsett samhällssystem, framstår marsianernas överlevnadsdilemma onekligen som mer skrämmande aktuellt än det totalitära framtidsscenariot i *Vi*. Paradoxalt nog har alltså Bogdanovs utopi med tiden blivit mer hotfullt verklig än Zamjatins dystopi. Så kan det gå. ✨

ROMARRIKET

Makten att övertyga

De antika historieskrivarna var övertygade om retorikens betydelse, skriver **Martina Björk**.

HAN VAR SIN tids främste atenare, den mest bländande i både ord och handling. Med de orden presenterar historikern Thukydides den store statsmannen Perikles (495–429 f Kr) i sitt verk *Kriget mellan Sparta och Athen*.

Bakgrunden är att Sparta har ställt ultimatum angående ett avtal och nu hotar med krig. Kraven har diskuterats fram och tillbaka i folkförsamlingen. Då pläderar Perikles för en krigsförklaring mot Sparta och dess allierade för att lösa konflikten mellan stadsstaterna. Atenarna, hävdar Perikles, är överlägsna spartanerna på flera områden och behöver inte vara rädda. Förfäderna fattade djärvare beslut, gick i krig med färre resurser och avgick ändå med segern. På samma sätt bör atenarna försvara sig mot sina fiender för att kunna lämna över ett mäktigt Aten till nästa generation.

Perikles tal är flera sidor långt och han får utöva sin talekonst vid flera tillfällen. Under hans tid blomstrade retoriken i Aten och det är naturligt att den ges stort utrymme i verket.

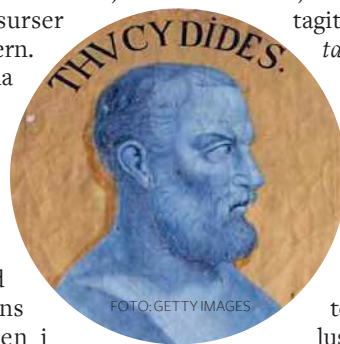
Thukydides (ca 460–400 f Kr), som själv var general i kriget, hade med största sannolikhet hört Perikles tala offentligt. Men det är en sak att referera vad någon sagt, en annan att återge det ordagrant. Författaren redogör inledningsvis för sina metoder och medger att han inte har kunnat citera exakt vad som sades. Att memorera talen ord för ord vore en omöjlighet. Därför, skriver han, har han låtit Perikles och andra talare yttra sig på ett sätt som ter sig rimligt utifrån den aktuella situationen. Även om de inte uttryckte sig just så kvarstår andemeningen, hävdar han.

Resultatet återspeglar alltså inte verkligheten helt men blir åtminstone trovärdigt. Historikerns uppgift att skildra något så sanningsenligt som möjligt har således kombinerats med författarens frihet och inlevelseförmåga. Talen är viktiga, efter-

som läsaren eller åhöraren genom dem förstår bevekelsegrunderna till de beslut och handlingar som har drivit historiens utveckling. Att låta Perikles komma till tals är också ett sätt att porträttera honom, att framställa honom som den Atens starke man han var, bländande i både ord och handling.

Även romerska historieskrivare interfolierar sina texter med tal framförda av militärer och politiker. De gånger jag har läst Livius (59 f Kr–17 e Kr) har jag tänkt att någon borde kartlägga dessa textpartier och skriva om dem. Glädjande nog verkar Magnus Wistrand, professor emeritus i latin, ha slagits av samma tanke och tagit sig an uppgiften i *Romare*

tar till orda (Bokförlaget Daidalos), där han samlar ett urval tal hos romerska historieskrivare. Dessa har han översatt till en svenska så ledig att den känns som om romarna hade det som modersmål. Främst är Livius representerad, men även Caesar, Sallustius och Tacitus.

Thukydides.

I DEN TRETTIOÅTTONDE delen av Livius mastodontverk om Roms historia, *Ab urbe condita*, möter vi fältherren och konsuln för år 189 f Kr, Gnaeus Manlius Vulso. När han tar till orda är det för att egga sina soldater inför ett fälttåg österut mot galaterna. För oss är galaterna kända som mottagare av Pauli brev i Nya testamentet, men för Vulso och hans samtida var de onda gaster från det förflutna. De tillhörde en keltisk stam som romarna kallade *Galli*, galler, som hade intagit Rom tvåhundra år tidigare. Gnaeus Manlius Vulso var själv ättling till Marcus Manlius, som den gången räddade romarna från en gallisk invasion av det heliga Capitolium. Vulso manar nu soldaterna att inte vara rädda för dessa folkvandrande, degenererade galler. Romarna är dem överlägsna på flera områden. Förfäderna lyckades besegra gallerna och rädda Rom åt fram-

En kör av röster

64 Jon Arborelius om Indonesien

Snart en bristvara

66 Germund Hesslow om IQ-mätningar

Omvärderad reaktionär

68 Adam Korpskog om en bortglömd konstnär

Baklänges på händer

70 Klara Klingspor läser Georges Perec

Kulturrådet

71 Bengt Ohlsson om lycka

I korthet

71 Catta Neuding besöker Sergels torg

De romerska historikerna skrev som de gjorde därför att de hade lärt sig av sina grekiska förebilder.

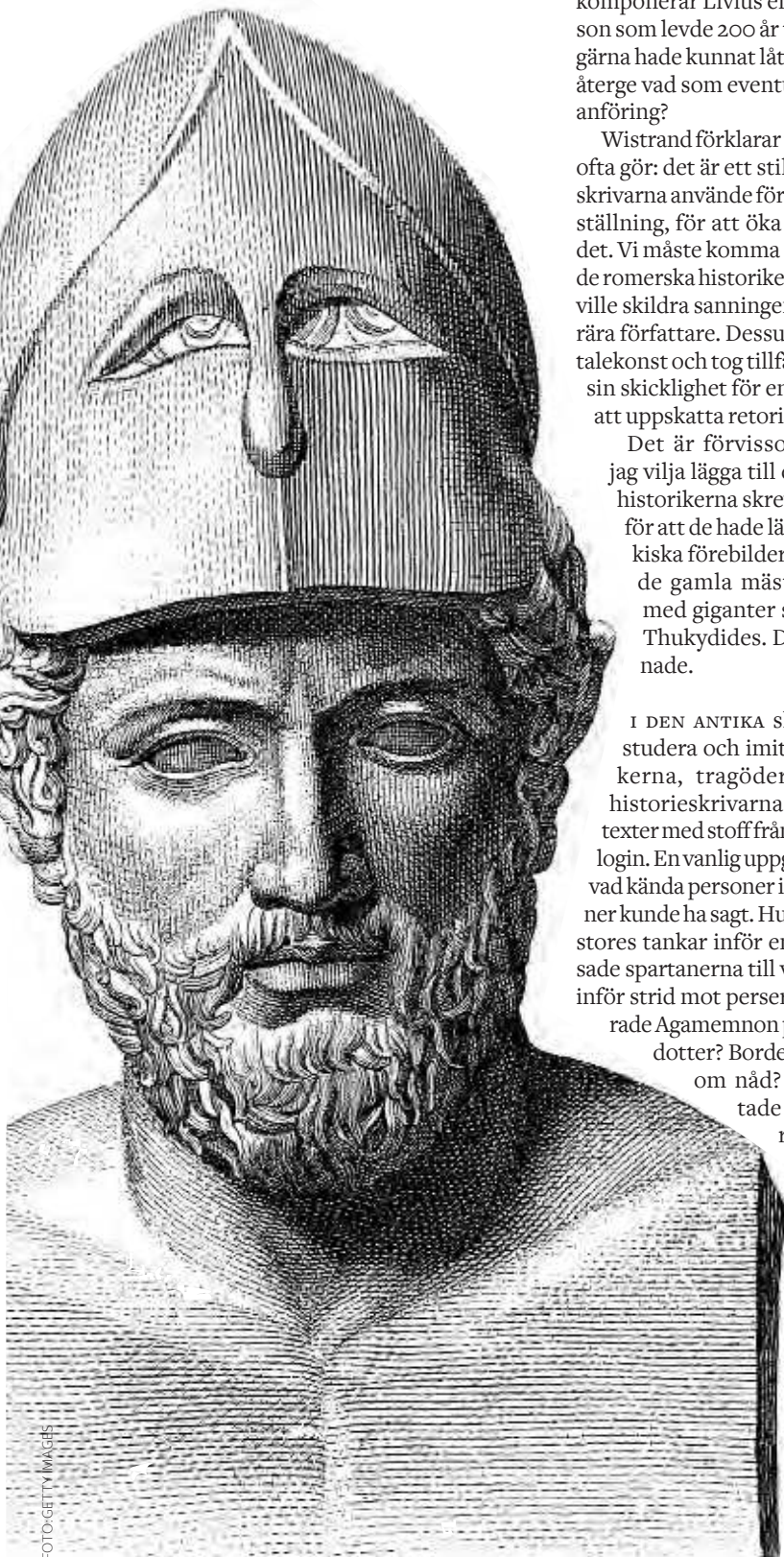

FOTO: GETTY IMAGES

Perikles (495–429 f Kr) var en atensk statsman.

tida generationer. Det kan de också göra.

Livius författar sin romerska historia fyrahundra år efter Thukydidens och låter Vulsos anförande uppvisa likheter i situation och argumentation med Perikles tal. Till skillnad från Thukydidens är dock inte Livius samtida med den han skildrar. Därmed kan han inte lika lätt hävda sanningsanspråk eller ens trovärdighet. Så varför komponerar Livius en monolog åt en person som levde 200 år tidigare, när han lika gärna hade kunnat låta bli eller alternativt återge vad som eventuellt sades i indirekt anföring?

Wistrand förklarar fenomenet som man ofta gör: det är ett stilgrepp som historiekrivarna använde för att ge liv åt sin framställning, för att öka underhållningsvärdet. Vi måste komma ihåg, skriver han, att de romerska historikerna inte i första hand ville skildra sanningen utan var skönlitterära författare. Dessutom var de drillade i talekonst och tog tillfället i akt att uppvisa sin skicklighet för en publik som förstod att uppskatta retoriska färdigheter.

Det är förvisso sant. Dock skulle jag vilja lägga till en sak: de romerska historikerna skrev som de gjorde därför att de hade lärt sig det av sina grekiska förebilder. De ville skriva som de gamla mästarna och mäta sig med giganter som Herodotos och Thukydidens. Det var så de var tränade.

I DEN ANTIKA skolan fick eleverna studera och imitera de grekiska epikerna, tragöderna, lyrikerna och historieskrivarna. De fick formulera texter med stoff från historien och mytologin. En vanlig uppgift var att nedteckna vad kända personer i dramatiska situationer kunde ha sagt. Hurgick Alexander den stores tankar inför en havsöverfärd? Vad sade spartanerna till varandra när de stod inför strid mot perserkungen? Hur reagerade Agamemnon på kravet att offra sin dotter? Borde Cicero be Antonius om nåd? Exempelen är hämtade från den romerske retorikläraren Seneca

den äldre (54 f Kr–39 e Kr). Förhorieskrivningens del blev den här typen av fiktiva tal ett förväntat inslag.

Den som ger sig i kast med en sådan litterär utmaning behöver, enligt läroböckerna, ta hänsyn till talarens bakgrund och egen-

skaper, mottagaren av talet, situationen där det framförs och andra omständigheter som kan vara av betydelse. Talskrivaren måste tänka på att ett tal över samma ämne inte kan se likadant ut om det framförs av olika personer. Cato kan inte låta som Caesar, skriver Quintilianus (ca 35–96 e Kr), en annan romersk retoriklärare. Kanske tänkte Quintilianus på hur Sallustius (86–34 f Kr) gick tillväga när han direkt tillämpade detta i sin bok om Catilinas sammansvärjning mot Cicero.

Sallustius låter där Caesar och Cato den yngre var för sig tala i senaten om hur man bör agera mot Catilina och hans anhängare. Cato föreslår dödsstraff medan Caesar, känd för sin *clementia*, yrkar för mildare straff. Wistrand berättar om hur han som student tog starkt intryck av dessa framställningar och hur han växlade i sympati: ”Efter att ha tagit mig igenom Caesars tal kände jag mig fullkomligt övertygad om att han hade rätt. Men efter att ha läst Catos tal i vilket han yrkade på dödsstraff kände jag mig precis lika övertygad om att hans förslag var det enda riktiga.”

Här berörs en central punkt i den retoriska traditionen: förmågan att se en sak från olika sidor. Det ansågs viktigt att kunna argumentera för och emot samma sak oavsett var man själv stod i frågan. För åhöraren gäller det att sätta sig in i ämnet, värdera olika argument, väga för och emot samt bedöma talarens trovärdighet och därefter komma fram till en standpunkt.

Så hade också denna undervisning sina rötter i demokratins Aten. Det material som användes i den antika skolan utformades just under Perikles tid, av de retoriklärare som samlades i Aten under namnet sofister. En av de första sofisterna hette Protagoras och var, om man får tro Platon, bekant med Perikles. Protagoras formulerade ett mål med sin retoriska undervisning: att lära människor att fatta kloka beslut.

Innan man fattar beslut måste man först göra sig underrättad om vad saken gäller och därefter ägna sig åt omsorgsfulla överväganden. Förnuft måste föregå handling. Just detta är atenarnas styrka, framhåller Perikles i sitt begravningstal över stupade soldater. Stolt hyllar han demokratins diskussionsprocess som det som utmärker Athen framför andra stadstater.

Man kan dock fråga sig om det beslut som fattades efter Perikles första tal var så klokt. Men hur det än är med den saken tycks de antika historieskrivarna vilja visa något annat. Historien drivs inte framåt av materiella förutsättningar som i modern historiesyn eller av ödet eller gudarnas vilja, som i de antika myterna. Historien drivs framåt av dem som är bäst på att övertyga. ✨

President Sukarno i Washington 1956. FOTO: ALAMY

En kör av röster

I en ny bok berättar överlevande vittnen om hur Indonesien blev självständigt efter andra världskriget, skriver **Jon Arborelius**.

EN SVÄRIGHET SOM uppstår vid alla försök att greppa öriket Indonesiens vidsträckthet är vagheten i själva begreppet "ö". Utsträckt över 45 längdgrader, norr och söder om ekvatorn, ligger den indonesiska övärldens alla tusentals öar som en megaloman skärgård. Sandbankar och revlar och atoller dränks eller blottas av tidvattnets ebb och flod. Seismisk aktivitet deformerar kustregioner. Öar metastaserar i gränsen mellan hav och land, och ju noggrannare man mäter en kustlinje, desto längre blir den; ju mer noggrant man räknar öarna, desto större blir antalet. Beroende på hur man räknar uppgår antalet till 13 000, 15 000 eller 18 000. Kanske 6 000 av dem är bebodda. Från öst till väst sträcker öriket ut sig till 5 000 kilometers bredd; om det projicerades över Europa skulle det sträcka sig från västligaste Irland till Kazakstan; lagda över USA skulle öarna sträcka sig ut i Atlanten och Stilla havet hundra mil på var sida och bilda en Förenta staternas skärgård.

Befolkningen är världens fjärde största, där finns världens största muslimska

statsgemenskap. Landet är Sydöstasiens största ekonomi, en ledande exportör av palmolja, gummi och tenn. Och sedan en tid tillbaka även av det nickel som behövs för världens batterier. Ändå är Indonesien en av de stater som på ett förunderligt sätt tycks dold. I väst förbigås landet allt som oftast med tystnad.

Jag reste omkring där under första halvan av 2010-talet, då landet präglades av optimism. Överallt fanns orden "Happy New Year" klottrat på väggarna. Barack Obama, som tillbringade fyra av sina barnsdomsår i Jakarta, fanns avbildad på affischer limmade på väggar och anslagstavlor. Där fanns ingen text, det var bara hans ansikte, som ett sätt att säga: han bodde här, han är vår.

Hela samhället och landet präglades av det slags framåtanda som bara går att uppbåda i en stat där befolkningen är verkligen ung (medelåldern är 31 år). Alla blickar var riktade mot stadig förbättring, inga mot det förgångna. Vem mindes massakern 1965–66, då 100 000-tals människor miste livet och makten förflyttades från

Sukarno till militärledaren Suharto? Nu hade man sedan en tid tillbaka en någorlunda välfungerande demokrati, även om korruptionen var hög. Naturligtvis mindes man någonstans inom sig. Men för den unga befolkning varav majoriteten inte var födda 1965 – och varav många knappt ens kunde minnas något av Suhartos sista tid vid makten innan demokratiseringsprocessen inleddes 1998 – var det bara nutiden som gick att greppa, och framtiden som gick att drömma om.

DAVID VAN REYBROUCK, belgisk historiker och samhällsdebattör, gör i *Revolusi – Indonesiens frigörelse och den moderna världens ursprung* (övers. Joakim Sundström, Natur & Kultur) ett försök att hålla kvar något av minnet. Författaren är för en svenskspråkig publik främst känd för det historiska storverket *Kongo – en historia* (2010, på svenska 2012). På samma sätt som i den superbättade och under flera år researchade *Kongo* letar van Reybrouck i den nya boken upp de sista kvarlevande vittnena. Han hittar dem på ålderdomshem i Jakarta, Surabaya, Yogyakarta, i Haag och Antwerpen och Amsterdam, i Japan och i nepalesiska byar. I en välskriven och omfattande historisk genomgång blir deras vittnesmål en väv och en kör av röster, som håller kvar de enskilda minnena och hindrar dem att förblekna.

Berättelsen fokuseras kring åren strax före, under och efter andra världskriget.

Det är då som Indonesien, efter drygt 300 år av nederländsk kontroll, börjar drömma om självstyre. Landet ockuperas av Japan under kriget. De japanska ockupanterna trycks tillbaka av amerikanska styrkor, och i vakuumet som uppstår efter kejsardömet ovillkorliga kapitulation passar Sukarno, ledare för Partai Nasional Indonesia (PNI) och sedermera den indonesiska republikens förste president, på att proklamera statens självständighet, endast två dagar efter krigsslutet. Under påtryckningar från det egna folket, och med en kvarvarande japansk armé som lovat att varken störa eller understödja processen, sys en flagga ihop i rött och vitt. Fredagen den 17 augusti 1945 står Sukarno framför en folksamling i Jakarta och läser upp den självständighetsförklaring som i sin helhet lyder: "Vi, folket av Indonesien, förklarar härmed Indonesiens självständighet. Ärenden som rör maktöverlåtelsen och dylikt kommer att hanteras snarast möjligt på ett ordnat vis."

ÅREN SOM FÖLJER är en ofta förtigen skamfläck i det moderna Nederländernas historia, ett gytter av lågintensivt krig som förbyts i förhandlingar, vilka i sin tur förbyts i krig. Den europeiska kolonialismen har kollektivt fördömts, men rannsakingarna har varit mer eller mindre djuplodande. Nederländerna hör till de stater där den koloniala historien, i mångt och mycket säkerligen som ett resultat av bristande kunskap, alltjämt ses i huvudsak med blida ögon. I en undersökning från 2019 uppgav endast 6 procent av respondenterna att de skäms för den kolonialistiska historien, och hela 50 procent uppgav att de kände stolthet över det forna imperiet. I andra europeiska länder med jäm-

förbara kolonialistiska historier är skammen påtagligt högre, stoltheten betydligt lägre. Men rösterna som van Reybrouck låter höras i *Revolusi* blottlägger grymheterna som begicks under Nederländernas desperata försök att hålla kvar något som man borde haft förstånd att släppa fritt.

ETT PAR VITTNESMÅL: "Jag satt tre meter ifrån honom. Sex kulor fick han. I den vänstra foten, den högra foten, vänster knä, höger knä, vänster sida av bröstet, höger sida av bröstet." Och: "När vi kom dit såg vi Abubakar Lambogos huvud spetsat på en påle vid ingången till marknaden." Och: "Männen skildes från kvinnorna och barnen. Åtta hus stacks i brand. På morgonen skedde avrättningarna med en pistol. Jag såg en nederländare med en skarp näsa. Fångarna satt på rad. På eftermiddagen sköt de urskillningslöst med kulsprutegeväret." Den nederländska militärledningen arbetar med skräck, förnedring och urskillningslöst våld. Bara efter USA:s och FN:s omsvängningar i frågan lättar man på våldet och börjar röra sig mot en verklig självständighetsprocess, som når fullbordan med Sukarno som president 1949.

Som en definitiv slutpunkt för den indonesiska självständighetssträvan och en startpunkt för "den moderna världens ursprung" står den afro-asiatiska Bandungkonferensen den 18–24 april 1955, initierad av Sukarno och Indiens ledare Nehru, understödda av Maos Kina. Här samlas representanter från 29 asiatiska och afrikanska stater, några nyligen frigjorda från kolonialismen, några alltjämt kämpande för självständighet. Det är den första samlingen av världsledare utan västerländsk inblandning. Här finns mer än

Befolkningen är världens fjärde största, där finns världens största muslimska statsgemenskap.

halva jordens befolkning representerad; ingen av dem är hemmahörande i väst. En fransk skribent omskriver det som tredje världens 14 juli, en Bastiljstormning i en helt annan form, men med samma långtgående subversiva och formerande betydelse för eftervärlden. Betydelsen av konferensen kan svårigen överskattas: det är här de första stegen sker i den omfattande avkolonisering som skjuter fart under sena 1950- och tidiga 60-talet. Ghana deklarerar självständighet 1957, först av de subsahariska kolonierna. Guinea, Tunisien och Marocko följer efter. Algeriet bryter sig loss efter ett mycket blodigt krig. Kenya vinner självständighet; Tanzania, Malawi.

Avkoloniseringsprocessen ses ofta, skriver van Reybrouck, som en kamp mellan två poler, kolonisatören och kolonin. Exempelen är många: Frankrike och Algeriet, Belgien och Kongo, Portugal och Angola. Men bilden är en förenkling, där påverkan koloniserade länder emellan tappas bort. Indonesiens frigörelse är en del av en komplex katalysator som omvälvande Sydostasien, men som också i förlängningen omvälvande hela det globala syd, med Indonesien som ett slags paradoxal antikolonialistisk stormakt. En bortglömd jätte. ✨

Jakarta vid solnedgången.

FOTO: ALAMY

FOTO: SHUTTERSTOCK

Snart en bristvara

Resultaten på IQ-tester ökade under 1900-talet.
Men på senare år har de sjunkit, skriver **Germund Hesslow**.

VID MITTEN AV 1960-talet insåg den amerikanske försvarsministern Robert McNamara att man behövde öka antalet soldater i Vietnam, men för att lyckas med det måste man sänka kraven på nya rekryter. Tidigare hade armén krävt en intelligenskvot (IQ) på drygt 80, men nu slopades det kravet. McNamara antog att bristen på begåvning skulle kunna kompenseras av utbildning. Resultatet blev emellertid en katastrof. De nya soldaterna klarade inte sina uppgifter och dödligheten bland dem var tre gånger så hög som bland de övriga.

Händelsen illustrerar vilken viktig egenskap intelligens faktiskt är. Faktum är att ingen enskild faktor är bättre på att förutsäga sådant som framtida studieresultat, inkomst och framgång i de flesta yrken.

Frågorna om eventuella förändringar av befolkningens IQ har tilldragit sig stort intresse i forskningen. Kritiker av IQ-begreppet har påpekat att genomsnittlig

IQ tycks ha stigit kraftigt under hela 1900-talet. Psykologerna Richard Lynn och James Flynn upptäckte att människor klarade äldre IQ-tester allt bättre och ingen ifrågasätter idag att en konsekvent förbättring av testresultaten verkligen har ägt rum. "Flynn-effekten", som fenomenet kallas, tycktes ge hopp åt alla som i likhet med McNamara trodde att IQ-skilnader kunde tränas eller utbildas bort.

Ökningen har varit mycket stor. IQ är normalfördelat med ett genomsnitt på 100. Ungefär 80 procent av befolkningen ligger mellan 80 och 120. Flynn-effekten har varit så stor att genomsnittlig IQ i USA på 1930-talet, om vi tar siffrorna på allvar, skulle varit så låg som 80. Det är dock en absurd slutsats som borde ha fått varningsklockorna att ringa ljudligt.

Flynn-effekten har studerats intensivt, dock utan att någon enighet uppnåtts om dess orsaker. Flera förklaringar är möjliga.

En är att det handlar om intellektuell stimulans på grund av bättre utbildning eller en kulturell miljö som tränar den typ av tänkande som IQ-tester mäter. Mot detta talar att effekten ses redan hos ganska små barn innan utbildning kan ha haft någon effekt. En annan möjlighet är bättre näring och hälsovård, vilket säkert spelat en roll. Själva storleken på Flynn-effekten talar för att det också finns en brist hos IQ-testerna som gör dem mindre lämpade för jämförelser över tid.

En förbryllande observation är att Flynn-effekten sedan 1990-talet tycks ha upphört. I flera västländer har man kunnat konstatera att IQ nu sjunker, låt vara långsammare än den tidigare ökningen. Dessa två förändringar, den tidigare ökningen och den senare sänkningen, har olika karaktär.

IQ-testerna mäter olika komponenter, eller aspekter av det vi kallar intelli-

gens. Några av dessa kan påverkas en hel del av träning. Självklart är förmågan att lösa enkla beräkningsuppgifter eller att snabbt nämna många ord som börjar på en viss bokstav beroende av skolutbildning. Andra typer av test-uppgifter, till exempel mönsterigenkänning, tros mer bero på en underliggande generell intelligens, den så kallade g-faktorn. Denna tycks vara mer ärftlig än de andra komponenterna. (Om detta kan man läsa i *The Science of Human Intelligence* av Haier, Colom & Hunt eller den korta men ändå innehållsrika *Intelligence. A Very Short Introduction* av Ian Deary).

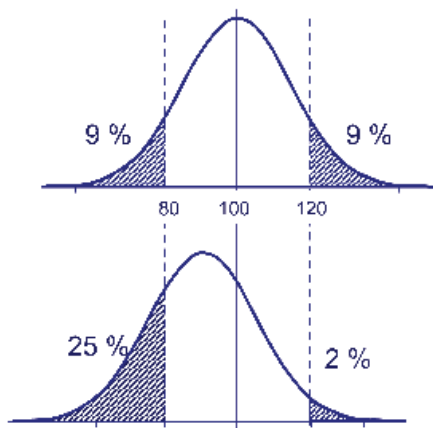
FORSKNING FRÅN SENARE ÅR tyder på att den stigande intelligensen under 1900-talet i huvudsak gäller de förmågor som kan tränas, medan den sjunkande intelligens som nyligen observerats i första hand gäller den generella, ärftliga, intelligensen. Detta betyder att kulturella förändringar, som skolreformer, troligen har mindre betydelse.

Det råder ganska stor enighet bland intelligensforskare om att IQ, särskilt g, återspeglar en verklig egenskap hos hjärnan, men precis vilken är höljt i dunkel. Man vet dock att IQ uppvisar en ganska stark korrelation med hjärnvolum, vissa mönster i hjärnans elektriska aktivitet och med vissa enkla fysiologiska mått, som reaktionstid och förmågan att skilja mellan subtila färgnyanser. Svenska forskare har upptäckt ett oväntat samband mellan IQ och förmågan att reproducera en rytmisk ljudsignal.

IQ har inget starkt samband med någon enskild gen. Med en ny teknik, kallad *genome-wide association studies* (GWAS), har man emellertid identifierat tusentals genvarianter som var för sig har liten effekt, men som tillsammans kan förut-

säga både IQ och studieresultat. GWAS-studier tyder på att en del av förklaringen till den fallande intelligensen under de senaste decennierna är ändrade genfrekvenser. Detta kan bero på att högtintelligenta och högutbildade människor skaffar färre barn.

Det finns en utbredd, men felaktig, föreställning att evolutionära förändringar alltid är mycket långsamma. Några nya gener kan knappast ha uppkommit under vår historia, men betydelsefulla förändringar i frekvenserna av enskilda gen-

Detta händer om IQ sjunker med 10 poäng.

FOTO: WIKIMEDIA

varianter på grund av naturlig selektion har säkerligen förekommit.

Genetiska förändringar som drivkraft bakom historiska förlopp dryftas allt oftare i forskningen. Ett känt exempel är ekonomhistorikern Gregory Clark, som i boken *A Farewell to Alms* (2009) hävdade att den industriella revolutionen inleddes just i Storbritannien vid 1800-talets början på grund av en kultur där människor med egenskaper som bland annat hög intelligens och långsiktighet, fick fler barn än andra. Gener som gynnade dessa egenskaper blev därför allt vanligare.

Genom att dna kan extraheras från länge sedan avlidna människor kan GWAS-tekniken användas för att studera historiska förändringar långt tillbaka i tiden. För närvarande pågår studier av dna-prover från romartiden och ännu längre tillbaka. Vissa forskare tror att vi snart kommer att kunna relatera kulturella upp- och nedgångar till förändringar i genfrekvenser.

EN SPEKULATIV TEORI, som dock är baserad på ett omfattande vetenskapligt underlag, har lanserats av Edward Dutton och Michael Woodley i boken *At Our Wits' End. Why We're Becoming Less Intelligent and What it Means for the Future* (2018). De hävdar att Flynneffekten är illusorisk,

ett resultat av brister i IQ-testerna tillsammans med träningseffekter och att denna har maskerat en underliggande sänkning av den generella intelligensen. När träning och förbättrad hälsa har nått sin maximala effekt börjar den negativa Flynneffekten bli märkbar. Woodley och Dutton hävdar att en sänkning av IQ faktiskt har pågått sedan slutet av 1800-talet. De hänvisar bland annat till mätningar av reaktionstider och färgseende.

Man kan naturligtvis fråga sig om det verkligen har någon betydelse om vår genomsnittliga IQ har gått upp eller ner med några poäng. Svaret är tyvärr att även liten förändring av genomsnittlig IQ kan få dramatiska effekter i ändarna av en normalfördelning. Personer under 80 i IQ utgör knappt en tiondel av befolkningen och är i det moderna industrisamhället beroende av omfattande stöd. Över 120 ligger den mest begåvade tiondelen. Ur denna grupp hämtas flertalet ingenjörer och läkare, liksom ledare inom till exempel näringsliv, forskning, journalistik och kultur. Det är en grupp vi inte kan undvara.

Vad händer om genomsnittlig IQ skulle sjunka med, låt oss säga, 10 poäng? Som framgår av figuren skulle nästan fyra femtedelar av de mest begåvade helt försvinna – utan tvekan en katastrof för samhället. Den grupp som är särskilt beroende av samhällets stöd skulle mer än fördubblas, från en knapp tiondel till en fjärdedel av befolkningen. Man kan tvista om de exakta siffrorna i exemplet, men knappast om slutsatsen att små förändringar i genomsnittet får dramatiska effekter i normalfördelningen ändrar.

IQ-siffror uttrycker naturligtvis inte någon allmän värdering av människor. En hög IQ kommer av en oförtjänt tur i det genetiska lotteriet och garanterar inte andra mänskliga kvaliteter. I samband med Nürnbergrättegångarna IQ-testades de ledande nazisterna vilka nästan alla befanns ligga extremt högt. Intelligenta personer har ofta en väldig förmåga att rationalisera och bortförklara. Man erinrar sig Orwells formulering: "Det finns vissa idéer som är så absurda att bara en intellektuell kan tro på dem." William Buckley skrev en gång att han hellre skulle styras av de första 2 000 namnen i Bostons telefonkatalog än av fakulteten vid Harvard.

Trots att vi varken vill eller bör styras av dem, är vi beroende av intelligenta personer och en fallande IQ skulle få katastrofala effekter. Det är en slutsats baserad på obeveklig matematik som inte kan viftas bort av ideologiska eller känslomässiga skäl. En viktig uppgift är dock att fundera ut en godtagbar strategi för att möta en sådan utveckling. ✨

Forskning från senare år tyder på att den stigande intelligensen under 1900-talet i huvudsak gäller de förmågor som kan tränas, medan den sjunkande intelligens som nyligen observerats i första hand gäller den generella, ärftliga, intelligensen.

Omvärderad reaktionär

Målaren och
hans familj.

FOTO: GETTY

Ignacio Zuloaga hyllades i början av 1900-talet men blev senare bortglömd, skriver **Adam Korpskog**.

EN GRUPP MÄNNISKOR i olika åldrar sitter framför en konstnär, som betraktar de finkladda. Målaren är den baskiske Ignacio Zuloaga (1870–1945). Porträttet heter *Målaren och hans familj* och färdigställdes mitt under brinnande inbördeskrig 1937. Zuloagas hus hade förstörts och familjen vände sig till falangisterna för att få hjälp, framförallt genom sonen Antonio, som sitter på stolen med korsade ben. Nedanför hans fötter finns en schäferhund.

Ignacio Zuloaga är numera nästan bortglömd. Han tillhör 1900-talets stora förlorare, han målade figurativt och berättande i en tid som oupphörligen rörde sig mot formexperiment. Hans konstnärskap förändrades inte nämnvärt från sekelskiftet 1900. Då var Zuloaga å andra sidan en av de mest beundrade på de stora världs-

utställningarna och salongerna runt om i Europa. På hemmaplan i det konservativa Spanien hyllades dock inte Zuloaga förrän mot slutet av sitt liv – av just falangisterna.

Nu har dock Zuloagas konst vaknat till liv igen. I Tyskland vandrade nyligen utställningen *Mythos Spanien* från München till Hamburg. Kanske är den bortglömde konstnären på väg mot en återkomst?

Det var i Paris som Ignacio Zuloaga lärde sig att måla, inte på någon konstakademi, utan vid diverse privatskolor. Han lärde känna betydelsefulla konstnärer ur det franska avantgardet; Toulouse-Lautrec, Edgar Degas och i synnerhet Émile Bernard. Zuloagas konstnärskap genomgick såväl impressionistiska som pointillistiska faser under den här perio-

den. Inspirerad av Bernards resor till Bretagne reste Zuloaga hem till Andalusien och började måla sina typiska motiv ur spanskt folkliv, flamenco och tjurfäktare. I början av 1900-talet blev han världskänd och hyllades som en efterträdare till El Greco, Velazquez och Goya. I sina bästa stunder närmar han sig ett Klimt-skt porträttmåleri i böljande mjuka linjer, med sensuellt lockande kvinnor insvepta i bländande guldmönster.

En vid första anblick hiskeligt kitschig målning kallas *La Gitana*. Den föreställer en förföriskt blickande romsk kvinna, med såväl en puckelryggig betjänt som en gammal dam i släptåg. Broderade parasoll, slöjor i spets; det är i detaljerna Ignacio Zuloagas storhet framträder, hur han fångar en mantels drapering eller en solfjäders gyllene ornamentik. *La Gitana* köptes av den svenske mecenaten och söringen Ernest Thiel.

När konstnären Axel Törneman, ibland

kallad den förste svenske modernisten, befann sig i Paris 1905 var det inte Matisse han hyllade: "Den målare som intresserar mig mest är spanjoren Zuloaga. Han målar brett och stort med en ypperlig karaktäristik." Törneman uppskattade den högt uppdrivna färgskalan.

Andra var skeptiska och såg ett irrbloss, en dagslända. År 1906 ställde Zuloaga ut separat i Stockholm (en utställning anordnad av Thiel) och skribenten Karl Wåhlin noterade: "Han har en frappant förkärlek för allt som lyser och glitrar, för smycken och paljetter, för storblommiga tyger och målade solfjädrar. Han har långt mer av färg än kolorit i sina dukar." Wåhlin avslutar lakoniskt: "Zuloagas konst kan aldrig bli annat än en episod, en roande men snart avslutad tilldragelse."

EFTER MODERNISMENS inträde kom formalistiska konstkritiker som Julius Meier-Graefe och Roger Fry att omdefiniera den europeiska kanon. Det nya och omstörtande i den modernistiskt inspirerade historieskrivningen var plötsligt namn som Matisse, Cézanne och Gauguin. Formen och det visuella underströks. Det finns några ofta citerade rader i en essä av Virginia Woolf: "on or about December 1910 human character changed". Hon syftade på Roger Fry, som hade slagit fast att formen är konstens essens. Sedan organiserade han den första presentationen av Cézanne, Gauguin, Matisse och Picasso i London och etablerade begreppet "postimpressionism" i december 1910. I den efterföljande angloamerikanska historieskrivningen hos Clive Bell – eller

Ignacio Zuloaga (1870–1945).
FOTO: WIKIMEDIA

Han har en frappant förkärlek för allt som lyser och glitrar, för smycken och paljetter.

Alfred Barr, som skapade New York-museet MoMA – fanns avantgardet inte bland salongsmålare som Ignacio Zuloaga. Det som vi idag kallar modernism gjorde kosten till en fråga om form.

Formalismen lanserades även i Spanien av den berömde filosofen José Ortega y Gasset. Han publicerade en serie artiklar 1910, där han gick till hårt angrepp mot

Ignacio Zuloagas alltför nationella folkmotiv – konsten borde enligt honom inte ägna sig åt sociala eller ideologiska ställningstaganden. Den åldrade Zuloaga gjorde det inte heller lätt för sig. År 1937 målade han inte bara sin familj, han ställde sig också frivilligt i propagandans tjänst. Samma år som Picasso målade *Guernica* visade den spanska paviljongen på Venedigbiennalen en serie av Zuloagas bataljmålningar som hyllade Francoregimens seger i inbördeskriget. Sedan dess har konstnärskapet framställt som hopplöst gammalmodigt, för att inte säga reaktionärt.

De italienska futuristerna talade om giktburna akademiker, arkeologiska nekrofiler och koppleriets konstkritiker – att de är kallbrand och likmaskar, en svulst på samhällskroppen. I ett föredrag 1911 förutspådde Umberto Boccioni att det traditionella måleriet inte hade någon plats i framtiden. Han exemplifierar explicit med att världsnamn som John Singer Sargent och Ignacio Zuloaga inte säger någonting om sin tids puls. Gaser i färg skulle istället ersätta måleriet. Bara några år senare bidrog Malevitch och Duchamp till något i den riktningen, liksom Boccionis egna färgorgier med röntgenbilder av ett nattkafés artificiella ljus.

Historiskt kan det ta flera decennier innan bildkonst och litteratur hinner ikapp den tekniska utvecklingen. Det klassiska måleriet har länge betraktats som en död materia, men idag ser nog allt färre det så. Numera är det inte lika lätt att imponera med kubistiska experiment när den digitala AI-konsten når nya höjder. Nu håller formalismen på att förlora sitt grepp om konstvärlden. Både modernism och postmodernism tappar mark, och jag förutspår irrblosset Zuloaga en lysande framtid.

LÅT OSS ÅTERVÄNDA till familjeporträttet från 1937. Liknar inte Zuloagas schäfer den hund som Lotte Laserstein för-evigade i *Kväll över Potsdam* bara några år tidigare? Skillnaden är kanske den ödesmättade Tjechovska känslan. Lasersteins bohemer och intellektuella vändas och väntar, medan Zuloagas verk mer påminner om ett familjedrama ur den förljunga borgerligheten.

Idag görs utställningar som hade varit otänkbara för några decennier sedan. Den nya sakligheten har gjort oväntad comeback, även i Sverige, inte minst genom Göteborgs konstmuseums "Brännpunkt Europa", Laserstein på Moderna museet och senast min egen "Ett nytt ljus – Stefan Johansson" på Thielska Galleriet. Vem vet, nästa gång kanske någon institution vägar visa Zuloagas schäfer? ✨

Utsikt över Toledo.

FOTO: ALAMY

Georges Perec 1978.

FOTO: GETTY IMAGES

Baklänges på händer

Det behövs fler författare som Georges Perec – men vem ska läsa dem? Det undrar **Klara Klingspor**.

VARJE FÖRFATTARSKAP värt namnet kan liknas vid en brottsutredning. Vad gör att somliga skriver kargt som en stäpp och andra är maniska samlare i vars rum man svårigen kan röra sig? Är frågan ens väsentlig? Naturligtvis.

Georges Perecs (1936–1982) litterära gärningsmannaprofil är på ytan ingen sinekur: född i Paris 1936; polsk-judiskt arv; fadern stupad vid fronten; modern försvunnen i Förintelseläger; uppväxt hos släktingar; yrkesverksam som neurofysiologisk forskningsbibliotekarie; korsordskonstruktör; död 1982 i lungcancer. Och däremellan förnekad av auktoriteten Roland Barthes, som inte begrep något av Perecs magnum opus, *Livet en bruksanvisning*. Men inverkar biografiska spår på konstens dna egentligen? Sannolikheten för att livet utgör material för produktionen är svag.

Perec själv hävdade att hans förflutna hade kallnat. I *Kondottiären* (översättning Fredrik Rönnbäck, Modernista) ges goda skäl att tro honom. Romanen pekar i alla avseenden framåt. Det verk som 1960 skulle

ha blivit hans debut refuserades och det dröjde till 2012 innan boken gavs ut i hemlandet.

Handlingen är okomplicerad; konstförfalskaren Gaspard Winckler dräper sin uppdragsgivare Anatole Madera efter att förgäves ha försökt kopiera ett verk av 1400-talsmålaren Antonello da Messina: *Le Condottiere*. Någon tydlig drivfäder bakom mordet framträder inte, men tydlighet är inte Perecs metod. Textens två plan av inre rättgång och existentiellt förhör tornar upp sig likt en futuristisk apparat i vilken hela värld-

Perec förknippas ofrånkomligen med Oulipo, en rörelse sprungen ur 1960-talets högmodernism och experimentbenägenhet.

den har matats in. Den står till exempel inte Luigi Russolos oljudsmaskiner efter. Dessa var ägnade att skapa en diletterants musik och på samma sätt orkestrerar Perec sin text som om den är mänsklighetens första, ja rentav den ursprungliga.

För att få grepp om de konstnärliga motiven bör man veta något om tiden. Perec förknippas ofrånkomligen med Oulipo, en rörelse sprungen ur 1960-talets högmodernism och experimentbenägenhet. För Oulipo – en fransk akronym som överförd till svenska blir ”verkstad för potentiell litteratur” – var hävdvunnen ordning fienden framför andra. Denna avoghet kan i förstona feltolkas som skämtlynne då rörelsens funktionssätt består i att finna regelbundenheter för skapandet. Oulipoanernas läsare måste låta sig bedras till förmån för projektet, de måste föras baklänges på händer i Lustiga husets rörliga trappa. Särskilt bekvämt är det inte.

ETT BÄTTRE ORD än *skapandet* är förresten *skapelsen*, ty Oulipos medlemmar satte sig i sinnet att vara demiurger. Som när Perecs vän och Oulipokollega, den amerikanske författaren Harry Matthews, blev så led vid misstankarna om att han skulle vara CIA-agent att han beslöt att låtsas vara det – en teater som föranledde ett helt knippe underrättelsetjänster att önska röja honom ur vägen. Fantasin som bevis för verkligheten alltså.

I våra dagar av docerande autofiktion och kontraproduktiva sanningsbegär, där allt som stavas psykosocialt mervärde närmast blivit hallstämplad norm, behövs nya Georges Perecs – men vem ska läsa dem? Med jämna mellanrum spås hans genombrott i Sverige. Det kommer aldrig att ske. Estetiska förtjänster, de som är sig själva nog, möter om inte avsky, så åtminstone en oförstående skepsis. Synen på skönlitteratur har fått vad metafysiken kallar en ontologisk privation. Tinget har inte upphört att existera, men det saknar sitt egentliga vara.

Perec finner perfektionen fasansfull, han bryter därför upp den med ett infernaliskt, intellektuellt spex, insmugna citat och försvunna bokstäver. Därigenom bildar defekterna fulländningen. Kvalitet uppstår ur avsiktliga fel.

Om felen i *Kondottiären* kan vi inte veta mer än att de finns där. Vem eller vad som har dött är inte klarlagt – inte egentligen. Visst är Madera bragd om livet, men det står långt större saker på spel när Gaspard Winckler i en passage utbrister: ”Jag hade velat vara alla för att slutligen inte vara någon.” Replikens hade kunnat vara Perecs egen. Bara det utgör fog nog för tvivel.

Utredningens gåta har inte fått sitt svar och kanhända är det just det som är dess lösning. ✱

Svårt skildra lycka

SVÄRIGHETERNA ATT SKILDRA tillståndet "lycka" i litterär form är omvittnade.

Ärendet tycks fylla oss med misstro. Det är som att höra någon berätta om sin alltigenom lyckade semester. Vi vet ju att den fullständiga lyckan inte finns, lika lite som den fullständiga olyckan, åtminstone intresserar det oss inte. Vi söker oss till konsten för att möta det som är motstridigt och förvirrande, eller "strimmigt", som psykologerna säger.

Salman Rushdies senaste bok *Kniv* åskådliggör svårigheterna på ett sätt som gör lite ont, eftersom hans syfte är så uppriktigt och sympatiskt, ja, hela han verkar vara en hyvens kille, smart och självvironisk. Även i de mörkaste stunderna ligger den aldrig långt borta, den där krassa, "brittiska" kvickheten som vi känner igen från Richard Curtis filmer.

Rushdie berättar rakt upp och ner – och skenbart famlande – om hur han för två år sen överfölls av en knivbeväpnad och ung fanatiker utanför Buffalo.

Det såg illa ut för honom. Vi får följa med till akutens larm och sjukgymnastikens monotona övningar. Det är en hudnära skildring av kroppens sinnrika maskineri, och hur snubblig vardagen kan bli när vissa komponenter trasas sönder.

Under läsningen vänder jag mig till min fru och avkräver henne ett löfte. Om jag någonsin drabbas av en svår sjukdom, räddas tillbaka till livet och sen känner att jag måste berätta om min skakande sejour i dödens väntrum – snälla, skjut mig med en bedövningspil. Gör vad som helst. Men låt mig inte på några villkor gå vidare med projektet.

Utförliga redogörelser för ingrepp, strålningar och rehabiliteringar är tyvärr inte ens särskilt intressanta när de kommer från närstående.

Kniv innehåller också ett försök att i fiktiv intervjuform dissekera gärningsmannen, frilägga hans skäl till att störta upp på scenen den där vackra höstdagen och försöka hugga ihjäl en författare han verkade ha vag kännedom om. Men svaret rinner mellan Rushdies fingrar, om det nu fanns något. Och här blir hans bok intressantast.

Sen har vi det där med lyckan.

Rushdie trodde inte att han skulle möta kärleken igen, men så dök Eliza upp, och han förlorar sig i gnistorna som slog runt deras första möte, dräpligheterna och tillfälligheterna som alla älskande tycker sig se, relationens skapelseberättelse som de hjälps åt att fläta och som bevisar att de var ämnade för varandra.

Det är högst mänskligt – och oändligt tröttsamt att läsa om.

För att inte tala om hur det blir när Rushdie ska introducera hela Elizans släkt och framhålla hur begåvade och speciella alla är ("hennes bror Adam är en begåvad bildkonstnär och författare till en serieroman (*Washington White*); hennes lillasyster Melissa har haft framgångar i finansvärlden".)

Eliza är förstås den mest begåvade av dem alla. Hon filmar Rushdie med sin telefon under läkningsprocessen och det dröjer inte länge innan de börjar undra om de inte borde klippa ihop materialet och visa det för allmänheten ...

Här smyger det sig in något klaustrofobiskt över läsningen, som när någon under ett samtal ställer sig så nära att man känner hans kvalmiga andedräkt.

Salman Rushdie är otvivelaktigt lycklig, och har alla skäl att vara det. Lycklig över att vara vid liv, att leva med en kvinna som han älskar och som älskar honom tillbaka. Men när vi är riktigt lyckliga vill vi inte vara någon annanstans än i lyckan, vi vill definitivt inte sätta oss med penna och papper och sätta ord på den. Om vi ändå försöker, som Rushdie, skorrar det falskt. Först när lyckan blir komplicerad och "strimmigt" känner vi ett behov av att fundera över orsakerna därtill. Först då kan det bli litteratur. ✨

I korthet En oväntad insikt

En oväntad, men märkligt nog välkommen, tanke slår mig en tidig morgon på Sergels torg i Stockholm: "Människan kan, och bör, inte räkna med att få leva tills hon blir gammal."

Vi är ett sällskap som har samlats vid trapporna till Plattan klockan åtta på morgonen en helt vanlig onsdag för att besöka Parkteaterns satsning På *Sergels torg*. Varje onsdag kan stockholmarna börja dagen med att lyssna på musik i en halvtimme mitt i City. Byggarbetarna, som är ett konstant inslag i stadsbilden, tar en paus då. Stressade människor på väg till jobbet saktar ner stegen ett ögonblick och lyssnar. Och vi är några få som har privilegiet att faktiskt sitta på trasmattor på stentrapporna och lyssna.

Just den här morgonen vet vi inte vad vi ska se. Förra veckan var det opera, den här veckan har vi inte ens tittat på programmet. Vi möts av Nils Närman Svenssons trio, som sjunger visor med lätt revolutionära drag. Inget jag vanligtvis hade tilltalats av. Men ändå – det är något i mötet mellan det sorgsna dragspelet, den morgontrötta staden där solen speglas i tusentals fönster, sångarens glada stämma och sångerna från 1970-talets Chile som slår an en sträng i mig. Människor förtrycktes på allvar. De blev inte kränkta av fel ordval utan det var skarpt läge, liv eller död.

Sångaren berättar om Victor Jara, vars visor har översatts till svenska och framförts av Cornelis Vreeswijk. Jara var en poet och politisk aktivist som arresterades, torterades och slutligen mördades 1973. Jaras lik kastades ut på gatan i Santiago till varning för andra. Men hans sånger lever. Det är dem vi lyssnar på, drygt 50 år senare.

Var Jara beredd på att hans poesi, hans musik, skulle leda till hans död? Kanske, kanske inte. Måhända ångrade han sig när han greps. Eller tyckte han att det var ett rimligt pris att betala för att slåss för sin frihet.

Även om Jaras musik används i politiken finns det existentiella dimensioner i den. I dagens väst har vi glömt att vi är ett undantag. En medellivslängd på över 80 år har inte varit många folk förunnade genom historien. ✨

Catta Neuding

Bengt Ohlsson

Detta nummers recensioner:

Lena Kåreland finner ny kunskap; **Blanche Sande** svettas; **Göran Frankel** blickar mot skyn; **Anders Mathlein** undersöker vardagens smörjmedel; **Magnus P Ängsal** minns matchernas match; **Eddy Nehls** gör det enkelt för sig; **Mats O Svensson** upptäcker en skribent; **Patrik Lindenfors** blir anti-anti; **Karin Henriksson** hör inget gnäll.

Surrealismen ständigt aktuell

André Bretons rörelse fyller 100 år i höst. Surrealismen innebar ett nytt sätt att betrakta världen, djupt präglad av första världskrigets blodbad, skriver Lena Kåreland.

KULTURHISTORIA

Surrealismen, en modernistisk och internationellt spridd rörelse som omfattar de flesta estetiska områden – konst, litteratur, film, musik, teater och filosofi – hade sin början och sin kulmen under mellankrigstiden och anses av många i stort sett ha upphört 1969. Dess rötter finner man dels hos Freud, vars föreställningar om drömmarna och det undermedvetna surrealisterna övertog,

dels i dadaismen vars upptåg och provokationer man följde upp och vidareutvecklade. Såväl surrealismen som dadaismen var övertygade om det undermedvetnas roll för det konstnärliga skapandet. Men för surrealisterna var också drömmen och magin viktiga vägar till kunskap. Poeten blev en magiker med kraft att förändra livet och världen och därmed även omskapa människan.

Surrealismen lanserades hösten 1924 i *Manifeste du surréalisme*, författat av André Breton, rörelsens grundare och idégivare. Breton var poet och essäist

och hade i unga år ägnat sig åt medicinstudier och deltagit i första världskriget. Fram till sin död 1966 fungerade han som rörelsens ibland ganska diktatoriske ledare. Hans pondus och utstrålning gjorde att han alltid var omgiven av en skara trogna anhängare, men konflikter av skilda slag blossade lätt upp. Anhängare kunde snabbt bli fiender och lämna sin dogmatiska ledare, såvida de inte blev uteslutna och helt sonika kördes på porten. Surrealismen, som väckt både beundran och hat, är inte i första hand en skola, en doktrin eller en estetisk inriktning. Den

Minnets envishet av Salvador Dalí: Förenar dröm och verklighet.

FOTO: ALAMY

>>

handlar istället om ett nytt sätt att iakttä världen, om nya metoder att få grepp om tillvaron genom att befria sig från de konventioner som präglat vårt seende och vår uppfattning. Det rör sig kort sagt om en särskild attityd till livet.

Efter första världskrigets slut hade man förlorat tilltron till den civilisation som stod bakom masslakten av unga män på slagfältet. Man såg med förakt på samtiden med dess kanoner och falska idealism – ett dödsdömt samhälle, vars vetenskap och kultur endast förtjänade ett stort hånskratt. När surrealismen fick sitt genomslag på 1920-talet svarade den mot behov som då var av särskild aktualitet. Hur skulle man hantera vanmakten efter första världskriget? Fyra år av lidande, dödande och förstörelse hade lett till stor skepsis inför samhällets makthavare.

Breton var liksom andra ledande surrealisterna som Louis Aragon, Paul Éluard och Philippe Soupault djupt märkta av krigets fasor. Deras nihilism var lika stor som deras avståndstagande från det samhälle som gladeligen skickat dem i döden. Likaså hade det hos dem utvecklats en misstro mot själva språket som framstod som ett otillräckligt kommunikationsmedel.

Éluard, surrealismens kanske främste poet, talade om ”det mördande språket” och ville i sitt skrivande nå fram till ”ett renodlat språk, det som talas av mannen på gatan, av den vise, av kvinnan, av barnet och den sinnessjuka”. Tidigare krav på harmoni och balans gällde inte längre, istället deformerades satser och ord och fogades in i nya sammanhang. Idealet var ett språk med närhet till tingen och till det primärt mänskliga. Enligt Tris-

tan Tzara, Dadas banerförare med rötter i Rumänien, var orden från begynnelsen blinda, och det nutida språket var fullt av ”ruttna, osunda och malätta ord”.

Dadaismen, som uppstått på Café Voltaire i Zürich 1916, var i likhet med surrealismen en proteströrelse, sprungnen ur krigets vansinne. Det var Tzara som introducerade Dada i Frankrike, och vid sin ankomst till den franska huvudstaden 1920 blev han mottagen nästan som en Messias eller åtminstone som en ny Rimbaud. Alla system och principer hade han skjutit i sank. ”Jag är emot systemen, det mest acceptabla systemet är att av principskäl inte ha något”, hade han deklarerat i *Monsieur Antipyrines manifest* (1916). Dadaismen, som gjorde rent hus med alla traditionella värden, passade som hand i handske för surrealisterna, och det finns de som menar att surrealismen är den franska varianten av dada. Under en kort period, fram till 1923, arbetade dadaister och surrealisterna i Paris sida vid sida, och Breton deltog i flera dadaistiska upptåg tillsammans med bland andra Tzara. Under några år sjöed det av dadaistisk yra och lekfullhet i den franska huvudstaden. Med dada lyftes betydelsen av leken, uppträdandet inför publik och improviserandet fram. ”Vi är cirkusdirektörer och visslar i marknadernas vindar”, framhöll Tzara. Det direkta och spontana skapande som dadaismen propagerade för låg även väl i linje med den automatiska skriften som kom att bli ett av surrealismens främsta kännetecken.

Men Tzara och Breton blev snart oense och hamnade i konflikt med varandra. Breton ansåg att Tzara var för oseriös,

då han inte ville delta i en internationell surrealistisk konferens. På flera, ganska ojusta sätt, angrep han den rumänske poeten och det som han uppfattade som dadas alltför destruktiva och skandalomsusade agerande. Skandaler var i och för sig inte något främmande för surrealismen men skulle de ha något berättigande, måste de enligt Breton ha ett syfte och någon form av innehåll. Han valde därför i början av 1920-talet att gå sin egen väg. Enligt somliga av surrealismens historieskrivare var det ett genidrag av Breton att lämna dada och efterkrigsstämningarna för att göra en nystart. Det gav möjligheter till nya kunskaper och upptäckter av nya områden såsom det undermedvetna, drömmarna, det underbara, galenskapen, hypnosen och hallucinatoriska tillstånd av skilda slag. Likaså gjordes omvärderingar som lyfte fram nya dimensioner i exempelvis darskap och vansinne. Här doldes menade man en viktig källa till kreativt skapande.

Lyriken är tveklöst den litterära surrealismens mest betydande genre. Mycket skrevs i provokativt syfte, i protest mot det bestående. Men den surrealistiska dikten handlade emellertid inte bara om revolt. Den uttryckte även en önskan att göra mänskligheten bättre, ge livet en djupare glädje. I linje härmed ägde en förändring av diktarrollen rum. Författaren steg ned från sin piedestal. Han var inte längre, som under den romantiska eran, extraordinär utan stod i jämbredd med alla människor. Tidigare högstämda anspråk skruvades ner och det vardagliga blev därigenom betydelsefullt.

En näsduk som faller till marken kan för poeten vara en hävstång med vilken han lyfter en hel värld, skriver 1917 Guillaume Apollinaire, en poet som betraktades nästan som en gud. Han skadades nästan av ett granatsplitter i första världskriget och avled 1918 i spanska sjukan. Det var för övrigt Apollinaire som anses ha myntat begreppet surrealism, då han betecknade sin pjäs *Les Mamelles de Térésias* (1917) som just surrealistisk. En stor del av lyriken hade en politisk dimension och många poeter inbjöd i demokratisk anda läsarna att delta i det revolutionära verket. I *Dictionnaire abrégé du surréalisme*, utgivet 1938 av Breton i samarbete med Éluard, står det under uppslagsordet ”poésie”: ”poesin blir inte kött och blod förrän i det ögonblick då den blir ömsesidig”. Vid en surrealistutställning i London 1936, framhöll Éluard vikten av att radera alla elfenbens-torn och istället lyfta fram de tankar som är gemensamma för alla människor. Poesi kan göras av alla, inte bara av en, dekla-

Surrealister i grupp, från vänster: Tristan Tzara, Paul Éluard, André Breton, Jean Arp, Salvador Dalí, Yves Tanguy, Max Ernst, René Crevel, Man Ray.

”Såväl surrealismen som dadaismen var övertygade om det undermedvetnas roll för det konstnärliga skapandet. Men för surrealisterna var också drömmen och magin viktiga vägar till kunskap.”

rerade Breton. Och Tristan Tzara gick ett steg längre och hävdade att man kan vara poet utan att någonsin ha skrivit en rad.

Surrealismen anses ha upphört i och med Bretons bortgång, men det finns också bedömare som hävdar att den ännu inte är definitivt slut och således skulle

kunna ses som den mest långlivade av alla modernistiska rörelser. Tydligt är emellertid att den alltjämt väcker ett betydande intresse. I den franska tidskriften *Lire magazine* som i april 2024 gav ut ett infallsrikt specialnummer om rörelsen ges exempel på hur den satt spår också under 2000-talet. Bland annat nämns den

franske filmskaparen Quentin Dupieux och hans film *Daaaaaail!* från 2023, en hyllning till surrealismen och främst till den surrealistiske konstnären Salvador Dalí. Dupieux har både skrivit manus och svarat för regi, och filmen, en komedi, visades första gången 2023 utom tävlan vid den internationella filmfestivalen i Venedig. Om Quentins film ska ses som en surrealistisk skapelse kan möjligen diskuteras, men den levandegör en av surrealismens giganter inom konsten. Dalis gåtfulla målningar där smältande klockor målas fram vid sidan av surrealistiska drömvisioner, rika på sexuella anspelningar, upphör inte att fascinera. Som få har Dalí lyckats förena oförenliga tillstånd. Dröm och verklighet knyts samman till ett slags öververklighet, till den ”surrealitet” som Breton efterlyste i sina teoretiska skrifter. Dalis eftermäle har dock delvis fläckats av hans positiva hållning till både Franco och Hitler.

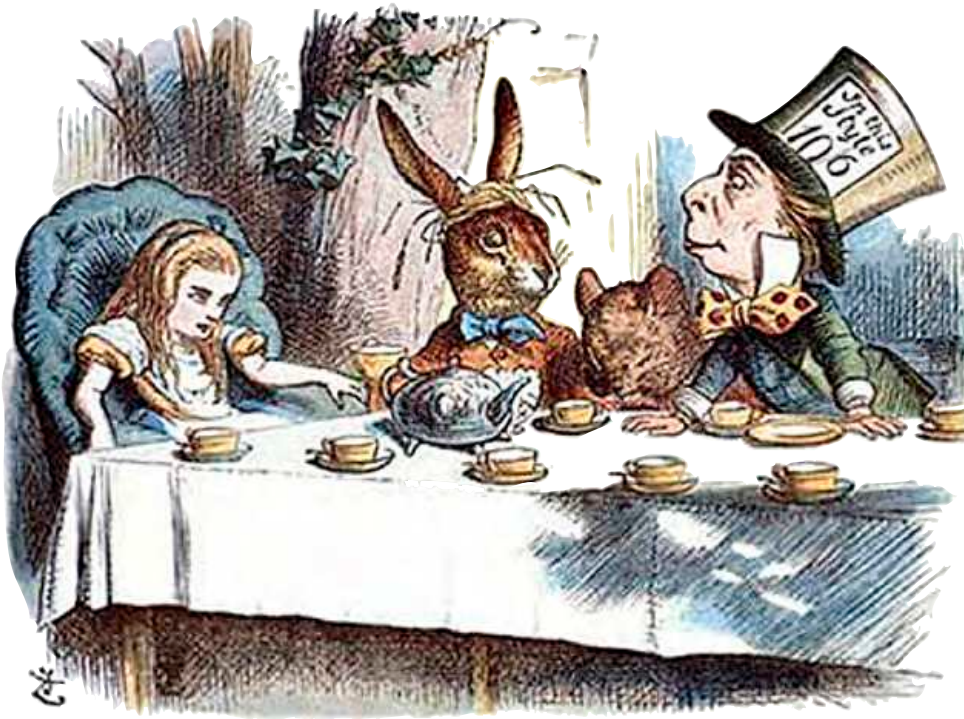
Ännu ett tecken på surrealismens aktualitet är utställningen ”Surréalisme au féminin?” som 2023 arrangerades i Paris på Musée de Montmartre. Den riktar ljuset mot kvinnornas roll inom surrealismen, och den innehållsrika katalogen med samma titel (redigerad av Alix Agret och Dominique Païni, 2023) är en guldgruva att ösa ur för den som vill veta mer om surrealismens kvinnor, främst konstnärer verksamma utanför Frankrikes gränser. Kvinnliga surrealisterna är överhuvudtaget ett betydligt mindre utforskat ämne än den företrädesvis manligt dominerade surrealismen i Frankrike under 1920- och 1930-talen. Men under 2000-talet har det både arrangerats utställningar och getts ut böcker om tidigare relativt bortglömda kvinnor inom surrealismen. Ett exempel är just ”Surréalisme au féminin?”. Den innehållsrika katalogen ger en god uppfattning om rörelsens mångsidighet och internationella spridning. De kvinnor, hemmahörande i framförallt Storbritannien, Belgien och Skandinavien, som studeras uppvisar ett högst varierat förhållningssätt till surrealismens idéer och historia. De kunde vara verksamma såväl som målare och skulptörer som fotografer.

Till Storbritannien kom surrealismen sent, även om man där anser sig ha viktiga föregångare i William Blake och Lewis Carroll. Av de många danska kvinnor som arbetade i surrealismens anda begav sig flera till Frankrike där några även kom i kontakt med Breton och kretsen kring honom, bland andra konstnären Rita Kernn-Larsen och skulptören Sonja Ferlov Mancoba. Ett kapitel i boken ägnas kvinnliga fotografer såsom den intressanta men länge förbisedda Claude Cahun, som stod Breton nära. I ett annat avsnitt >>

Claude Cahun är pseudonym för den franska fotografen och författaren Lucy Renée Mathilde Schwob (1894–1954).

FOTO: ALAMY

Alice i Underlandet
av Lewis Carroll –
en viktig föregångare
till surrealismen.

ILLUSTRATION: JOHN TENNIEL/
ALAMY

specialstuderas hur några konstnärer använt sig av myten om Apollon och Dafne, exempelvis Meret Oppenheim.

Patricia Allmer, professor vid University of Edinburgh, har i flera viktiga verk uppmärksammat surrealismen – bland annat har hon skrivit om konstnären René Magritte – men framförallt har hon behandlat kvinnliga surrealist. I *Intersections. Women Artists/Surrealism Modernist* (Manchester University Press, 2016) ger hon en bred analys av ett antal kvinnliga konstnärer. I en annan studie, *Lee Miller. Photography, Surrealism, and Beyond*, kan Allmer med hjälp av tidigare okänt arkivmaterial ge en ny och mångsidig presentation av den amerikanska fotografen Lee Miller och belysa hennes komplexa relation inte bara till surrealismen utan även till avantgardet i USA. Miller, som inledde sin karriär som fotomodell för att sedan själv ställa sig bakom kameran, är framförallt känd för de bilder hon tog under andra världskriget.

De ovan nämnda skrifterna bildar en motvikt till den stora mängd studier och avhandlingar som dokumenterat främst manliga surrealistiska verk under surrealismens tidiga decennier. Ett pionjärverk i den genren är Maurice Nadeaus *Historie du surréalisme*, skrivet under andra världskriget, publicerat 1945, utgivet i flera nyutgåvor och en ofta återkommande referens i andra studier om surrealismen. Det har blivit något av ett standardverk, en klassiker som alltid finns tillgänglig i den franska bokhandeln. En av de senaste utgåvorna från 2016 med ett klargörande efterord av Alain Joubert

kan ses som en postum hyllning till verkets tre år tidigare bortgångne författare. Nadeau, litteraturkritiker, förläggare och trotskist, som föddes 1911 och dog 2013, hade själv kontakt med Breton. Han skildrar rörelsens utveckling kronologiskt och inleder följaktligen med ett avsnitt om de historiska rötterna.

Perioden 1923–1925, då surrealismen grundläggs benämner Nadeau "la période héroïque". Han följer sedan rörelsen fram till andra världskrigets utbrott, och åren 1930–1939 ger han benämningen "Autonomie du surréalisme". Nadeau betonar särskilt de kollektiva dragen i surrealismen och uppehåller sig därför gärna vid kollektiva manifestationer såsom tidsskrifter, traktat, teoretiska och politiska debatter. Enligt Nadeau går det att urskilja två utvecklingslinjer inom surrealismen: å ena sidan den politiska och revolutionära och å den andra sidan den som utforskar de krafter som finns dolda i det undermedvetna, krafter som bäst kan nås genom den ocensurerade automatiska skriften.

Dessa motsatta strömningar kan dock ibland flyta samman, vilket många surrealistiska författare är exempel på. Hos exempelvis Breton löper det politiska inte sällan parallellt med intresset för det undermedvetna. Poeten kan blanda handling och dröm, förena det yttre med det inre och behålla evigheten i ögonblicket. Så formulerar Breton det i *Les vases communicans* (1932). I *Le message automatique* (1933) hävdar han att ett av rörelsens viktigaste kännetecken är proklamerandet av den totala jämlikheten mellan människor. Det till-

tagande politiska intresset förde Breton och surrealistgruppen närmare marxismen och kommunismen, och tillsammans med Aragon och Éluard anslöt han sig 1927 till det franska kommunistpartiet men lämnade det fem år senare. Aragon som var aktiv i kampen mot fascismen var däremot blind för förtrycket och förföljelserna i Stalins Sovjetunionen. Först efter Stalins död 1953 och Ungernrevolten 1956 uttalade han kritik mot Sovjetmakten och dess terror. Éluard hade ett komplicerat förhållande till kommunismen, som han lämnade på 1930-talet för att 1942 ånyo ansluta sig till partiet. Under andra världskriget var han motståndsmann och satt också i koncentrationsläger. Han avled 1952.

Mellan Breton och Éluard föreligger en intressant brevväxling, en diger volym på närmare 500 sidor med titeln *André Breton & Paul Éluard. Correspondance 1919–1938*. Brev som presenteras och kommenteras av en framstående kännare av surrealismen, Étienne-Alain Hubert, tydliggör hur nära Breton och Éluard stod varandra. Vi tilläts komma de båda brevskrivarna tätt inpå livet i deras mycket öppenhetiga brev, där de dryftar allt: vardagliga förtret och glädjeämnen, förälskelser, besvikelser, sorger och förstås litteratur och skrivande. Brevsamlingens främsta förtjänst är trots allt den belysning den ger av surrealismens händelserika historia under nästan 20 år. Att Breton och Éluard skrev så flitigt till varandra beror på den lungtuberkulos som Éluard led av och som

tvingade honom att periodvis vistas på sanatorier. Även denna vänskap upphörde emellertid i likhet med så många andra av Bretons relationer. Denna gång är det dock Éluard som 1936 bryter kontakten av politiska skäl. Men ett fåtal brev utväxlades även under de två följande åren.

Spänningarna och kriserna inom surrealismen var särskilt märkbara under det sena 1920-talet. Till en början hade Breton tillsammans med Aragon och Soupault bildat ett slags triumvirat. De grundade tillsammans 1919 tidskriften *Littérature*, där de första automatiska skrifterna publicerades. Men Aragon kände sig utanför och upplevde Breton mer som en rival än som en samarbetspartner. Motsättningarna i gruppen blev alltmer kännbara och förhållandet till kommunismen var laddat. Aragon bröt till sist definitivt med Breton, som riktat skarp kritik mot romanen *Le paysan à Paris* (1926, på svenska *Bonden i Paris*, 1956). Där ger Aragon en högst originell skildring av Paris. Han beskriver den franska huvudstaden som ett laboratorium för en modern mytologi, där bensinpumparna och annonspelarna bildar statyer i den moderna stadens tempel. Men då romanen huvudsakligen är realistisk och inte en automatiskt skriven text föll den inte Breton i smaken.

Det är enligt Breton poesin, inte romanen, som bäst kan uttrycka rörelsens idéer och öppna vägen till det undermedvetna. Det hindrade inte att han själv gav ut en roman, *Nadja* (1928), ibland betecknad som essä. Det är en delvis självbiografisk skildring, episodiskt upplagd, om författarens förhållande till en kvinna och parets flyktiga möten och vandringar i Paris under nio dagar. Också Soupault skrev en roman, *Les dernières nuits de Paris* (1928, på svenska *Sista*

ovan nämnde Nadeaus studie om surrealismens historia är Foucaults verk en vetenskaplig studie och som titeln understryker tar hon upp en period som tidigare inte blivit så ingående studerad. Foucaults brett upplagda och rikt illustrerade arbete är bitvis skrivet i dialog med Nadeau, med vilken hon inte alltid är enig. Det kan delvis bero på att hon kunnat använda ett avsevärt mer omfattande material som inte var tillgängligt när Nadeau skrev sitt verk. Foucault går framförallt i polemik med Nadeau ifråga om tidpunkten för surrealismens upphörande. Denne anser att rörelsen inte lyckades överleva andra världskriget utan upplöstes i samband med att Breton och hans anhängare valde att gå i exil och lämna Frankrike för USA. Enligt Nadeau blev surrealismen mer och mer en litterär skola och förlorade den revolutionära radikalismen från de första decennierna. Foucault lyfter fram en del misstolkningar och felaktigheter i Nadeaus resonemang. Även Breton och andra surrealisterna var på vissa punkter kritiska mot Nadeaus historieskrivning och visade på åtskilliga luckor i hans arbete.

Enligt Foucault förändrades surrealismen i takt med de historiska förhållandena. Efter krigsslutet 1945 stod surrealisterna inför en paradox: dels att ta hand om arvet efter sina föregångare, som nu var berömda och erkända, dels att frigöra sig från dem och det gamla för att kunna gå vidare. Hon hävdar att surrealismen inte dog, utan att den istället gick in i en ny fas. Den hade bli-

visionen i Kuba och inte minst majrevolutionen i Frankrike.

Det finns onekligen paradoxer i den surrealistiska rörelsen. Den startade med en önskan om tabula rasa, med en attack mot döda kulturformer och det livlöst stereotypa och en längtan efter frihet från tvång av alla slag. Ganska snart intog den en alltmer diktatorisk hållning. Ledaren Breton uttalade det ena fördömandet efter det andra och många uteslöts ur rörelsen. Den tidigare så hyllade friheten och revoltandan föreföll inte längre så viktig. Men nog tycks surrealismen ha sin aktualitet även i vår mörka tid. I en värld med maktmissbruk, en värld där språket förvanskas och sanningen misshandlas i olika trollfabriker kan det sannerligen finnas behov av – om inte revolt – så protest och förnyelse. Visst kan en önskan att få börja om från scratch te sig både tilltalande och lockande? ✨

Lena Kåreland

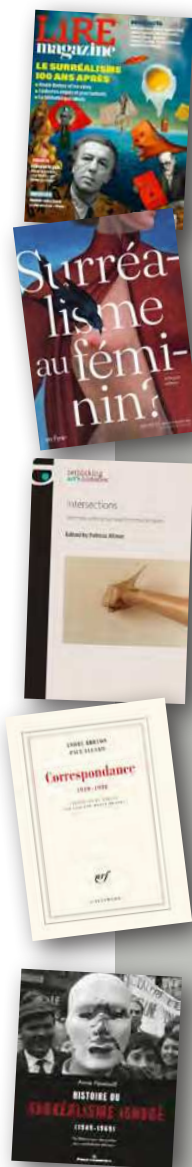
”Hos exempelvis Breton löper det politiska inte sällan parallellt med intresset för det undermedvetna.”

nätterna i Paris, 2016) som räknas som en klassiker inom surrealismen. Han tolkade även William Blake till franska och hävdade i en essä att Blake förebådade den litterära surrealismen.

Men hur utvecklades och förändrades då surrealismen efter 1945? Där om ger bland andra Anne Foucault, forskare i konsthistoria vid universitetet i Nanterre, Paris, besked. I *Histoire du surréalisme ignoré. Du déshonneur des poètes au "surréalisme éternel"* behandlar hon rörelsens utveckling under perioden 1945–1969. Till skillnad från den

vit en respekterad rörelse som gavs utrymme i läroböcker och litteraturhistoriska verk.

Samtidigt tvingades den under de två decennier som Foucault analyserar inta nya positioner såväl estetiskt som politiskt och förhålla sig till tidens nya riktningar som existentialismen, lettrismen och situationismen samt till politiska händelser som avkoloniseringen, Algerietkriget, revo-

LIRE MAGAZINE

April 2024

SURRÉALISME AU FÉMININ?

ALIX AGRET OCH DOMINIQUE PAÏNI (RED)
Utställningskatalog
2023

INTERSECTIONS WOMEN ARTISTS/ SURREALISM/ MODERNISM

PATRICIA ALLMER
Manchester
University Press 2016

ANDRÉ BRETON & PAUL ÉLUARD CORRESPONDANCE 1919–1938

ÉTIENNE-ALAIN HUBERT (RED)
Gallimard 2019

HISTOIRE DU SURRÉALISME IGNORÉ (1945–1969) DU DÉSHONNEUR DES POÈTES AU "SURRÉALISME ÉTERNEL"

ANNE FOUCAULT
Hermann
Éditeurs 2022

Efter eldklotet:
Svampmolnet.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Värmedöden

KRIG

O m en atombomb på ett megaton träffar Pentagon – eller vilken annan byggnad som helst – följs den inledande ljusblixten av ett eldklot, 1,7 kilometer i diameter och fyra gånger så varmt som solens medelpunkt. Det är en temperatur vid vilken metaller inte smälter utan förångas och människor förkolnas på bråkdelar av en sekund.

Sedan reser sig eldklotet uppåt i ett olycksbådande svampmoln och luften omkring sugas in mot platsen för Pentagons försvinnande och sliter med sig allt som inte sitter fast förankrat. De människor som haft den tvivelaktiga turen att överleva själva explosionen får huden bortbränd från kroppen. Inom mindre än

två minuter är över en miljon människor döda eller döende. ”Nu börjar infernot”, skriver Annie Jacobsen.

Scenariot inleder hennes bok *Nuclear War. A Scenario*. Den är skriven som ett actionfilmmanus där den ultimata katastrofen rullas ut minut för minut, ibland sekund för sekund. Perfekt för den som vill få en riktigt obehaglig berättelse utan att behöva befatta sig med kriminalromaner. Skillnaden är förstås att *Nuclear War* bygger på ett omfattande intervju-material med höga militära ledare, professorer, kärnvapeningenjörer, en före detta försvarsminister och en chef för USA:s Secret Service, organisationen som ansvarar för presidentens livvaktsskydd. Och att den saknar minsta tillstymmelse till lyckligt slut.

Syftet är att illustrera svagheten i nukleär avskräckning. Sedan kalla kri-

gets dagar är den rådande kärnvapendoktrinen att länder som har kapacitet att förintä en motståndare även efter att de själva blivit attackerade, inte kommer att attackeras. Det ligger helt enkelt inte i den potentiella angriparens intresse. Det kallas *mutual assured destruction*, förkortat MAD: ömsesidigt garanterad förstörelse. För att ytterligare öka risken för den som överväger ett kärnvapenangrepp har länder som USA den uttalade principen att avfira vedergällningen redan när inkommande missiler dyker upp på radarn – innan de ens hunnit träffa sitt mål.

Hittills har MAD-doktrinen fungerat utmärkt. Problemet, menar Jacobsen, är att det räcker att den misslyckas en enda gång för att katastrofen ska vara ett faktum. Skulle någon trots allt avfira ett kärnvapen leder MAD-doktrinen istället till ett fullskaligt förintelsekrig mellan – åtminstone – de båda involverade staterna.

Ett tredje världskrig med kärnvapen skulle resultera i minst två mil-

jarder döda, skriver Jacobsen. Men i hennes scenario, där över tusen svampmoln till slut reser sig över norra halvklotet, skulle inte mer än spillror av mänskligheten överleva. Om ens det. De som inte förkolnas omedelbart drabbas av strålsjuka, ett mycket plågsamt sätt att dö. Sedan kommer atomvintern, där ett tjockt lager partiklar från explosionerna och efterföljande bränder stänger ute solen och sänker jordens temperatur till en permanent vinter. Grödor kan inte

ka döta. Dels har vår listiga art uppfunnit fler och fler sätt att utplåna sig själv, vilket gör kärnvapenhotet mindre unikt. Dels är det möjligt att det har varit nära ögat så många gånger att vi invaggats i en falsk säkerhet. Atomkriget utbröt varken under Kubakrisen 1962 eller under de frostiga supermaktsrelationerna vid 1980-talets början, så varför skulle det utbryta nu?

Ett tänkbart svar på frågan är att Nordkorea numera har kärnvapen. I Jacobsens

moln som tecken på en nära förestående attack.

Om Jacobsen har rätt innebär MAD-doktrinen att vi ständigt står på randen till en katastrof. Men hon lämnar den centrala frågan obesvarad. Vad är egentligen alternativet?

Det finns egentligen tre saker man kan göra med kärnvapen. Avfyr dem och iscensätta den största katastrofen i mänsklighetens historia (för att inte tala om alla andra livsformer). Behålla dem i avskräckande syfte så att andra inte ska våga avfyr sina kärnvapen. Eller avveckla dem i hopp om att ovannämnda paranoidea och fatalistiska världsledare ska följa efter – men riskera att de istället passar på att gå till attack.

”Är det någon gång man förtjänar att slippa pliktskyldig optimism, så är det när man sysslar med kärnvapenapokalypsen.”

växa och djur hittar ingen mat. Och när solen väl återvänder är den dödlig, eftersom kärnvapenapokalypsen dessutom har bränt hål i stora delar av ozonlagret. Små grupper av människor skulle kanske överleva, men om de överhuvudtaget kan fortplanta sig kommer avkomman att vara ”genetiskt komprometterad”. Som Nikita Chrusjtjov lär ha sagt: ”Överlevarna kommer att avundas de döda.”

På 1960-talet sjöng satirikern Tom Lehrer att tredje världskriget kommer att vara över på en och en halv timme. Jacobson är mindre optimistisk; i hennes scenario är det över på bara 72 minuter.

Nuclear War har fått en hel del medial uppmärksamhet. Framgången är begriplig, inte bara med tanke på det publikfriande formatet. Jacobsen blåser liv i ett ämne som länge varit gans-

scenario är det just Nordkoreas ledare som trycker på den röda knappen. Hon går inte närmare in på varför, men återkommer flera gånger till paranoia och fatalism bland samtida världsledare.

Men framförallt är själva systemet för avskräckning alltför volatilt, menar hon. MAD-doktrinen upphör att fungera så fort den första missilen har avfyrats, och blir istället en planetär självförstörelsedoktrin. I *Nuclear War* har USA:s president bara minuter på sig att välja mellan att svara med samma mynt eller låta bli. Vad det skulle få för konsekvenser om USA inte svarade på en sådan attack går Jacobsen inte heller närmare in på, men en värld där Nordkorea – och för den delen andra kärnvapenmakter – drar slutsatsen att de kan komma undan med atomvapenattacker är ingen lockande tanke.

Spränger USA istället Nordkorea sönder och samman är hotet inte över för den sakens skull. Även Nordkorea har bestyckade ubåtar som smyger runt i världshaven för att kunna fortsätta kriget även om resten av landet blivit utplånat. Och så finns risken att fler länder dras in i kriget. I Jacobsens scenario misstolkar Ryssland USA:s svar på den nordkoreanska attacken som en attack mot Ryssland och svarar på samma sätt: *launch on warning*.

Den sortens missförstånd har varit nära ögat tidigare, och då har det inte ens rört sig om faktiska missiler. Under kalla kriget lyckades de båda supermakternas varningssystem missuppfatta både en solstorm, månen, datorfel och solstrålar reflekterade mot

Att Jacobsen inte förespråkar alternativ ett är uppenbart. Att alternativ två är en livsfarlig strategi är själva poängen i *Nuclear War*. Då återstår nedrustning, men trots det pacifistiska anslaget tar hon inte uttalat ställning för det heller. Kanske vill hon inte förlora MÖP-segmentet bland läsarna. Kanske är orsaken att de argument hon anför mot MAD och *launch on warning* lika gärna kan anföras mot nedrustning. Om Nordkoreas ledare skulle vara beredd att angripa ett land som enligt rådande doktrin skulle svara med att utplåna Nordkorea, så skulle vederbörande förstås vara minst lika redo att gå till attack om det kunde ske utan vedergällning. Att motståndarna rustade ner vore ingen garanti för att paranoian hos honom, eller någon annan världsledare, skulle släppa. Och även om någon sorts *deus ex machina* plötsligt fick alla kärnvapenmakter att samtidigt avveckla sina arsenaler, är förstås den överhängande faran att någon av dem i framtiden kommer på andra tankar. Kunskapen om hur man tillverkar atombomber går inte att trola bort.

Jacobsens oförmåga att erbjuda något realistiskt alternativ skulle kunna tolkas som en svaghet. I själva verket är det att föredra. Hellre en bok som blixtbelyser ett olösligt problem, än en bok som landar i tio hurtiga åtgärdsförslag utan bäring på verkligheten. Är det någon gång man förtjänar att slippa pliktskyldig optimism, så är det när man sysslar med kärnvapenapokalypsen. ✨

Blanche Sande

NUCLEAR WAR
A SCENARIO
ANNIE JACOBSEN
Dutton 2024

**Rocket Man:
Är det han
som trycker
på knappen?**

FOTO: WIKIMEDIA

Stjärnskott

MILITÄRHISTORIA

Hur vore det med lite fred på jorden genom att låta alla avreagera sig sina frustrationer ute i rymden? Mäktiga slagskepp à la Star Wars kunde ju med dödsstrålar pulvrисera varandra av hjärtans lust därute i den stora tomheten. Tyvärr är det tvärtom: en konflikt i rymden skulle säkert kunna utlösa krig på jorden. Och sanningen är att man inte ens behöver militarisera rymden med krigsmaskiner. Blotta tanken på att göra det räcker för att skapa oro och destabilisera ingångna försvarsavtal. Rymdvapen har en psykologisk eldkraft.

Detta illustreras klart av Aaron Batemans studie *Weapons in Space. Technology, Politics, and the Rise and Fall of the Strategic Defense Initiative*. SDI (Det strategiska försvarsinitiativet) presenterades för allmänheten av Ronald Reagan i ett tal den 23 mars 1984. Tanken var att utveckla och utplacera rymdbaserade vapen som skulle eliminera sovjetiska interkontinentala missiler i händelse av en kärnvapenattack. Klassiska antiballistiska missiler baserade på land eller till havs skulle förrinta inkommande missiler i ett relativt sent skede. Poängen med SDI var att man skulle kunna möta dem mycket tidigare. Men ingen visste hur ett sådant för-

svarssystem i realiteten skulle se ut.

I folkmun blev SDI känt som ”stjärnornas krig”. Man associerade inte bara till raketer med stridsspetsar utan också till mycket exotiska vapen som rymdbaserade lasrar. Och det fanns folk även inom försvaret som hängav sig åt häftiga drömmar om kraftfulla lasrar som fick sin energi från kontrollerade kärnsprängningar. Medborgare som stödde SDI bildade en intresseorganisation med det tjusiga namnet High Frontier; här fanns många romantiker som drömde mer om upptäcktsfärder och kolonisering av världsrymden än om nya vapen.

Internationellt väckte SDI helt andra känslor. Spänningen mellan supermakterna ökade snabbt. Den dåvarande sovjetiska ledaren Jurij Andropov anklagade USA för att försöka skaffa sig kapacitet att slå till först mot sovjetiska strategiska styrkor. ”Sovjetunionen kommer inte att tillåta USA att vinna militär överlägsenhet”, fastslog han.

USA:s allierade i Nato var också oroad. De såg i SDI ett tecken på att USA satte sina egna säkerhetsintressen i första hand och engagerade sig mindre i försvaret av Europa. De europeiska ambitionerna i rymden var begränsade. Men en nation stack ut: Frankrike. Fransmännen eftersträvade ett autonomt rymdprogram redan på de Gaulles tid. Man insåg dock att de egna resurserna var för små

och verkade för ett kollektivt europeiskt rymdprogram. Den europeiska rymdorganisationen ESA uppstod som en följd av dessa strävanden.

Bara några månader efter Reagans tal till nationen lades ett förslag om vapenkontroll i rymden fram av den franska delegationen i FN. Man ville förbjuda antisatellit-vapen och utplacering av vapen i rymden. Margaret Thatcher hängde en månad senare på om nödvändigheten av en sådan vapenkontroll. ”Rymden skulle kunna förvandlas till en ny och fruktansvärd krigsskådeplats”, hävdade hon. Reagan insåg att SDI måste internationaliseras. Det skulle inte bara lugna de europeiska bundsförvanterna utan kanske också tysta den inhemska kritiken mot projektet. Sålunda erbjöd man partnerskap i den forskning och utveckling som SDI skulle kräva.

Dittills hade USA varit njuget med tekniköverföring till européerna. Nu hoppades de senare på lättnader. Det uppstod till och med ett visst rävspel eftersom eventuella avtal diskuterades bilateralt. Vem roffade åt sig mest av kakan? Aaron Batemans granskning visar att ingen gjorde det. Tekniköverföringen var minimal och kontrakten föga lukrativa. Inte minst i Storbritannien var besvikelsen stor, eftersom man menade sig ha en särskild status visavi USA.

Reagan ogillade när man kallade SDI ”stjärnornas krig”. För honom var SDI ett fredsprojekt; fullt utbyggt skulle rymdförsvaret göra slut på terrorbalansen och leda till en nedmonter-

ring av kärnvapnen. Han föreslog till och med att SDI skulle utvecklas i samarbete med ryssarna, något som skrämde slag på många inom hans egen administration. Många tillhörde "Sputnik-generationen". De hade inte glömt chocken när ryssarna sände upp världens första rymdsatellit och var rädda för att på nytt överrumplas.

I sin framställning fokuserar Bateman på alla de politiska, byråkratiska och militära fraktioner i USA som var oense om värdet av SDI-projektet. Det blir ibland för mycket och ganska förvirrande trots författarens försök att sammanfatta denna debatt i slutet av varje kapitel. Dessutom behandlas de teknologiska aspekterna rätt styvmoderligt. I underrubriken Technology, Politics, and the Rise and Fall of the Strategic Defense Initiative kunde man lika gärna ha strukit Technology och ändå haft en vettig täckning av innehållet. Men till framställningens förtjänster hör att Bateman mycket tydligt visar hur militariserad rymden har varit både före och efter SDI.

Under den tidiga "rymdkapplöpningen" framställdes gärna rymdfärder som ett fredsprojekt. 1967 skapades OST, Outer Space Treaty, som ratificerades av de flesta nationerna, inklusive USA och Sovjetunionen. Fördraget fastslog att rymden är allas vår arvedel och att det är förbjudet att placera ut massförstörelsevapen där. Det var rädslan för att kärnvapen skulle användas i rymden som fick stormakterna att skriva på.

"För Reagan var SDI ett fredsprojekt; fullt utbyggt skulle rymdförsvaret göra slut på terrorbalansen och leda till en nedmontering av kärnvapnen."

Star Peace: En amerikansk och en sovjetisk rymdmodul möts kärvtänligt.

FOTO: TT

OST hade inget att säga om övervakning från satelliter. Sådant skulle kunna tolkas som en fredlig aktivitet för att verifiera att ingångna avtal följdes och för att förebygga eventuella blixttackor.

Men den poäng Bateman ständigt återkommer till är att det är svårt att skilja mellan militär och civil användning av satelliter; en spaningssatellit skulle på samma gång kunna vara en stridsledningscentral. Och inte någon gång vare sig före eller efter SDI kunde man i exempelvis SALT- eller ABM-fördragen begränsa och reglera anti-satellitvapen – trots att man insåg att de satelliter som övervakade avfyringsanläggningarna för interkontinentala ballistiska missiler i ett krigsläge skulle slås ut först av allt.

Sekretessen kring allt som rörde rymden var hög och ovissheten om vad den andra sidan kunde och inte kunde göra var stor. När Richard Nixon och Leonid Brezjnev träffades i Kreml 1972 för att skriva under ABM-avtalet uttryckte Nixon en förhoppning om att de båda stormakterna skulle samarbeta i utforskningen av yttre rymden och att det skulle bidra till en avspänning. Några år senare skulle leende astronauter och kosmonauter skaka hand med varandra sedan en Apollo- och en Soyuz-modul dockat med varandra. Det såg ut som om rymden verkligen var en plats för avspänning. Men bakom kulisserna pågick något annat. Nixon skar kraftigt ned

anslagen till det civila rymdprogrammet. Närhelst Nasa sökte nya pengar tvingades man alltid åberopa militära fördelar.

Det stod tidigt klart att SDI krävde en enorm infrastruktur för att skjuta upp alla de komponenter som behövde placeras ut i rymden. Dessutom skulle systemet bli extremt sårbart. Det skulle också kräva decennier av forsknings- och utvecklingsarbete. Icke desto mindre måste Reagans efterträdare George Bush och Bill Clinton förhålla sig till SDI. Det skedde med stora åthävor men i realiteten med allt svalare intresse. Efter Sovjetunionens sammanbrott kändes SDI inte längre så angeläget. SDI dog i det tysta när Clinton 1993 döpte om programmet till "Ballistic Missile Defense Organisation" för att det inte längre skulle associeras med Reagans rymdbaserade missilförsvar. Samtidigt minskades anslagen till spaningssatelliterna.

Men det militära intresset för rymden dog inte med SDI. För i den post-sovjetiska världen dök mot USA fientligt sinnade stater i Nordafrika, Mellanöstern och Asien upp, och flera hade tillgång till missiler. Redan 1991 fick världen en demonstration av vad man kunde uppnå med rymdteknologi. Det var då USA och dess allierade drog igång Operation Ökenstorm som på kort tid jagade Saddam Husseins trupper ut ur Kuwait. Kryssningsrobotar precisionsstyrda av satelliter spelade en så viktig roll på slagfältet att den amerikanske flygvapengeneralen Merrill McPeak döpte Operation Ökenstorm till "det första rymdkriget". Det blev uppenbart för såväl Moskva som Peking att rymdens roll i militära sammanhang inte gick att negligera.

Var världen sådan den tedde sig när SDI planerades, en mer otrugg plats än idag? Jag tror faktiskt det finns anledning att vara oroligare nu. Det finns fler stater med rymdambitioner än på Reagans tid och kostnaderna som på den tiden var – om vitsen tillåts – astronomiska har sjunkit betydligt.

Antisatellitvapnen som var en så svår nöt att knäcka i vapenkontrollförhandlingar under senare hälften av 1900-talet därför att man inte visste hur det skulle kunna påverka redan existerande fördrag, är nu något som många har tillgång till och fler kommer att skaffa sig. USA, Ryssland, Kina och Indien har redan öppet demonstrerat detta genom att skjuta ner egna satelliter.

Amerikanerna och indierna valde satelliter i lägre banor medan kineserna och ryssarna inte var lika försiktiga. De sprängde satelliter högre upp, vilket har lett till en ökning av cirkulerande rymdskrot. Särskilt dramatiskt blev

>>

Desert storm: Det första rymdkriget.

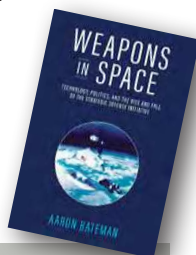
FOTO: TT

det den 14 november 2021 när ryssarna sprängde en uttjänt satellit från Sovjet-epoken. När tusentals bitar spreds i nya omloppsbanor gick larmet på den internationella rymdstationen ISS. Astronauter och kosmonauter avbröt omedelbart sitt arbete och tog skydd i en särskild modul.

Den första stridsåtgärden när Ukraina angreps var att störa satellitkommunikationerna. Redan timmarna före de första stridshandlingarna hackades tusentals jordbaserade modem till en kommunikationssatellit tillhörande Viasat. Det skapade oreda för ukrainska myndigheter – och påverkade faktiskt också ett stort antal tyska vindkraftverk!

Aaron Bateman hävdar att SDI inte var ett teknologiskt misslyckande. SDI var inte som många föreställde sig ett enda program utan snarare ett paraply spänt över ett stort antal forskningsprojekt. Det är svårt att bilda sig en egen uppfattning om det eftersom framställningen handlar så mycket om politik och så lite om forskning och utveckling. En sak är dock klar: rymdens militarisering har fortsatt med eller utan SDI. ✖

Göran Frankel

WEAPONS IN SPACE
TECHNOLOGY, POLITICS,
AND THE RISE AND FALL
OF THE STRATEGIC
DEFENSE INITIATIVE
AARON BATEMAN
The MIT Press 2024

Lögner och halvsanningar:
Lyckolivet på sociala medier.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Vi är alla lögnare

PSYKOLOGI

Minns du första gången du insåg att någon hade ljugit för dig? Beroende på sammanhanget kan det ha framstått som en lustighet – eller också ha öppnat en avgrund.

Och det skulle visa sig att lögnen är invävd i tillvaron, livet igenom är vi omvärvda av små och stora lögnar, välmenande eller illasinnade, bagatellartade eller omvälvande. Alla ljuger, men uppgifterna om frekvens skiljer sig mycket åt beroende på vilka studier man väljer att ta för rättvisande. De flesta lögnar passerar mer eller mindre oreflekterat – ”bussen var försenad” – som smörjmedel i vardagen. Tonåringar tycks vara den enskilda grupp som ljuger mest, vilket möjligen bottnar i att kombinationen av självöverskattning, inkompetens och brist på konse-

kvenstänkande ofta försätter dem i situationer som de måste slingra sig ur.

Vita lögnar och svepskäl är allmänt accepterade, medan intrikat konstruerad vilseledning i stor skala kan förändra världens gång. Det är två ytterligheter i ett spektrum av o- och halvsanningar som också innefattar exempelvis smicker, hyckleri, mened, statistik, propaganda, hyllningstal, bidragsfusk, bildmanipulation, romansbedrägerier av sol-och-vår-typ, reklam, föreställning, plagiering och skattesmitning – för att inte tala om lyckolivet som bredds ut i sociala medier parallellt med trollfabrikens potentiellt omstörtande giftigheter. Fake news, ”alternativa fakta” och sanningsrelativism sprids globalt på ett ögonblick, AI-genererade lögnar skräddarsys för sin publik. Det är inte lätt att hålla huvudet kallt och vara källkritisk på detta gungfly i ett konturlöst skymningsland.

I åtskilliga yrken förväntas man vid behov förtiga, förvanska eller tala mot bättre vetande i uppdragsgivarens intresse. Den kampanjmakare eller presstalesper-

son som sätter sanningen främst blir inte gammal på sin post.

Vi kan komma att tro på det vi själva påstår om bara osanningen upprepas tillräckligt ofta, och då är frågan om det fortfarande är en lögn i egentlig mening. För att något ska definieras som lögn måste det finnas ett uppsåt att bibringa mottagaren en förvrängd eller felaktig verklighetsuppfattning, alltså vara medvetet vilseledande. En aldrig så urspårad konspirationsteorier eller flammande predikant som tror på sina påståenden ljugar inte.

En lögnare måste ha gott minne för att hålla ihop sin historia, och den som avslöjas får svårt med trovärdigheten i framtiden. Det är sensmoralen i den 2 500 år gamla fabeln om vallpojken som på skoj ropade "Vargen kommer!" Att upptäcka att man blivit vilseledd av lögnare väcker inte bara ilska eller besvikelse, det kan också föda skam och självförakt för att man låtit sig manipuleras. En till synes banal lögn kan fästa för livet.

"Jag minns första gången min mor ljög för mig", skriver psykologiprofessorn Geoffrey Beattie i boken *Lies, Lying and Liars. A Psychological Analysis*. Det tillfället – när modern inte långt efter faderns död förnekade för lille Geoffrey att hon hade en

"Klart är i alla fall att lögn kräver komplexa kognitiva färdigheter."

man på besök – kom att få djupgående konsekvenser för sonen, kanske till den grad att det stakade ut hans yrkesbana.

I sin bok vill han justera perspektivet i analysen av lögn och ljugande. De flesta studier baseras på olika former av beteen-
devetenskapliga försök där deltagarna utsätts för frestelsen att bete sig bedrägligt eller får agera offer för andras lögnaktighet, men där saknas oftast det sammanhang som avgör vardagsljugandets sociala och psykologiska konsekvenser. Det glapet är en huvudsak för Beattie, som menar att lögnaren sällan kan eller vill förstå vart vilseledandet kan föra. Han varnar eftertryckligt för att dra slutsatser utifrån experiment i slutna miljöer. "Lögnare skadar människor", skriver han. "Att bli avslöjad kan vara förödande. Att bli lurad kan också vara förödande."

Scenen med modern (till vilken boken för övrigt är dedicerad) är inte det enda exemplet från hans eget liv. Boken visar sig vara en egenartad, oerhört mångordig och detaljspäckad hybrid av självbiografi och analys av en lång rad aspekter av lögn och lögnare. Beattie vill visa hur lögnen deformerar, samtidigt som den är en ofrånkomlig del av livet.

Barndomens första trevande ljug, patologiska lögnare, altruistiska lögnare, rationaliseringar, folkförförare, vardagslögnare; anekdoter som sväller ut till noveller och utförliga exempel ur verkligheten i mängd gör boken svårforcerad, men den räddas delvis av Beatties infallsvinklar, gedigna

kunskap och referenser till tidigare forskning. Bland annat har han ingående studerat kroppsspråkets och gesternas betydelse för förmedlande av icke-verbala lögnare. Till det citerar och analyserar han historiens kallhamrade lögnare, från Machiavelli till Donald Trump, vars vanligaste fras är den starkt trovärdighetssänkande "believe me!" Bara Hitlers antisemitism och tro på propagandans och den stora lögnens kraft illustreras med ett tjugotal längre citat ur *Mein Kampf*.

Beattie kommer från enkla förhållanden i Belfast och beskriver sin anpassning i uppträdande och tal under studieåren vid Cambridge som ett slags social förställning besläktad med lögnen. Också självbedrägeriet räknas hit, en av de vanligaste och mest försåtliga formerna av osanning som vi omedvetet tillgriper för att legitimera våra handlingar, lindra kognitiv dissonans och lyckas se verkligheten på ett sätt som passar våra syften.

Lögnen – "att avsiktligt vilseleda någon genom att presentera falsk information som sann" – är ett ständigt närvarande fenomen som Beattie dissekerar ned i minsta beståndsdel, men mångordigheten tenderar att skymma snarare än att klargöra.

Klart är i alla fall att lögn kräver komplexa kognitiva färdigheter – att föreställa sig motpartens tankar, hålla den alternativa sanningen i huvudet, inte försäga sig – vilket små barn som har svårt att skilja mellan

Otrohet har en förgiftande effekt.

FOTO:ADOBESTOCK

>>

Lögnedetektor: Men fungerar den?

FOTO: ALAMY

verklighet och fantasi inte behärskar. Först vid ungefär fem års ålder kan de förstå hur andra tänker och därmed försöka rucka omgivningens verklighetsuppfattning – vilket kan ses som ett led i mognadsprocessen. Somliga, som sociobiologen Robert Trivers, anser att även spädbarn till exempel kan fejka gråt för att få mammans uppmärksamhet. Beattie redogör för Charles Darwins observationer av sonen William Erasmus som visade sig kunna ljuga med viss trovärdighet redan vid två och ett halvt års ålder. Och det var inte sprunget ur rädsla, bestraffningar förekom inte i det Darwins hemmet.

Att bli utsatt för en lögn kan upplevas som kränkande, men det kan också vara så pass obehagligt att konfrontera lögnaren att man hellre tiger still om inte alltför mycket står på spel.

Lögnares samvetsbetänkligheter tycks avta med vanan, men på ett djupare plan kan man förmoda att otrohet, svekfullhet och lögn har en eroderande, förgiftande effekt och gör något med självbilden. Osanningar har olika moralisk halt, och avståndet till måltavlan för lögnen är betydelsefull. Skattefiffel drabbar ett diffust "samhälle" och är något annat än att ljuga för sina barn eller sin partner.

De flesta föredrar att om möjligt förtiga sanningen framför att uttala en lögn, dels därför att det är lättare och inte kräver särskilda strategier, dels därför att det framstår som mindre klandervärt.

Vänskap bygger i grunden på tillit och välvilja och tål knappast att den ena parten avslöjas med en lögn av betydelse. Svek i kärleksförhållanden och äktenskap har sina egna gåtfulla mekanismer. Här kan man se att personer som aldrig skulle förföra bedrägligt inom andra områden i livet är kapabla att lura och bedra den som står allra närmast. Hjärtat har sina skäl som för-

ståndet aldrig kan fatta, som det heter.

Vår benägenhet att hålla för sant det vi vill tro utnyttjas inte minst av så kallade romansbedragare, ofta i fall där det är uppenbart för alla utom för offret att det är fråga om en samvetslöst riggad fälla. "Ifall min flicka svär, att hon är sann,/Så tror jag henne, fast jag vet att hon ljugar", skriver Shakespeare i sonett 138.

Man kan förstås hävda att kärlek, sanning och lögn är en oupplösligt förenad treenighet, vilket den amerikanske filosofiprofessorn Clancy Martin utvecklade i boken *Love and Lies. And Why You Can't Have One Without the Other*. Kärlek är det enda som kan lindra vår existentiella ensamhet, och det är ett misstag att tro att sanning är en förutsättning för sann kärlek. Självbedrägeriet, menar Martin, är det mänskliga psykets starkaste kraft.

Och vem skulle stå ut i ett samhälle där alla ständigt talar sanning? Vem vill ha en kollega eller vän som aldrig håller inne med en åsikt eller ett omdöme?

Att tillämpa Immanuel Kants stränga sanningskrav som förkastar varje dubbeltydighet och fördold mening vore en grov käpp i det sociala hjulet. Ärliga svar också på frågor som "Ser jag tjock ut i den här?" eller "Har ni lust att komma på middag på lördag?" skulle i onödan försvåra eller ödelägga många mellanmänskliga relationer.

Här menar Beattie att även till synes oskyldiga lögnare kan få konsekvenser på sikt. Om jag senare inser att jag verkligen ser tjock ut i det här plagget, men att du vilseledde mig att tro att så inte var fallet, så skapar också det en förtroendespricka. Har du lurat mig att göra mig till åtlöje?

Men visst finns det tillfällen då lögnen

kan sägas inte bara vara berättigad utan rent av påkallad. Att ljuga för att skydda flyktingar när diktaturens säkerhetstjänst knackar på, att genom försåt avslöja svåra missförhållanden eller friser verkligheten för att underlätta för en döende att uthärda den sista tiden – vem opponerar sig mot det? Sådana frågor diskuterade Sissela Bok på 1970-talet i avhandlingen *Att ljuga. Moraliska val i offentligt och enskilt liv*.

Alla ljugar då och då, ibland avsiktligt, ofta oreflekterat. De små vardagslögnerna är nästan omöjliga att avslöja, men det är överhuvudtaget svårt att beslä en målmedveten lögnare med osanning. Det finns inga tydliga, typiska tecken, även den som talar sanning kan svetstas och flacka med blicken, också den som ljugar kan se motparten stint i ögonen, och att lögnedetektorer – polygrafer – används inom bland annat den amerikanska armén betyder inte att det finns vetenskapliga belägg för att de fungerar.

Hitlers tro på den grova lögnen har sin motpol i den försåtliga, subtila och nästan omärkliga glidningen på sanningen som ändå kan få vidsträckta konsekvenser. Författaren V S Naipaul hade förstätt det där när han konstaterade att "om man säger något om en person till hans vänner kan man få honom att göra det man säger att han ämnar". ❀

Anders Mathlein

LIES, LYING AND LIARS
A PSYCHOLOGICAL
ANALYSIS
GEOFFREY BEATTIE
Routledge 2024

Tyskland mot Tyskland

SPORT

Sommaren 1974 är Matthias Brandt en 12-årig pojke i Bonn. Han spelar fotboll i trädgården och följer full av beundran för mittfältaren Günter Netzer årets fotbolls-VM på västtysk mark. Han

är inte vilken tysk pojke som helst. Han är yngste sonen till Willy Brandt, den socialdemokratiska partiledaren som nyligen tvingats lämna posten som förbundskansler till följd av en spionskandal. Medan Matthias följer det västtyska lagets väg till guld sitter fadern på sitt arbetsrum och kedjeröker med pannan veckad i fåror över politiska problem.

Flera fotbolls-VM som Tyskland vunnit har sina givna inramningar. Guld 1954 förknippas med undret i Bern och Västtysklands återkomst efter de mörka åren, triumfen 1990 med den sista västtyska gyllene generationen med Brehme, Matthäus och Klinsmann. VM 2014 minns man utöver guld för Tysklands nedmangling av hemmalaget Brasilien i semifinalen med 7-1. >>

"För första och sista gången i historien ställdes de tyska staternas herrlandslag mot varandra. Hur skulle supportrarna agera på läktaren? Skulle de ropa 'Deutschland'?"

Historisk match: När Tyskland mötte det andra Tyskland 1974.

FOTO: TT

När VM stundade 1974 var Tyskland ett delat land, muren stod sedan nästan halvtannat årtionde. Willy Brandts avspänningspolitik hade mynnat ut i ett ömsesidigt erkännande från de tyska staterna. Det spektakulära som skedde inför VM var nu att grupplottningen gav ett möte mellan Västtyskland och DDR på Volksparkstadion i Hamburg. För första och sista gången i historien ställdes de tyska staternas herrlandslag mot varandra. Hur skulle supportrarna agera på läktaren? Skulle de ropa "Deutschland"? Hur såg DDR på den grannstat som man fram till nyligen uppfattat som en tillfällig anomaly på den gemensamma tyska nationskroppen? Hur skulle västtyska myndigheter hantera hotet från vänsterterrorister, av vilka några fick stöd från den östtyska regimen?

Alla dessa omständigheter är som gjorda för en djupdykning i tysk-tyska förhållanden och mentaliteter kring märkesåret 1974. Och en sådan har sportjournalisten Ronald Reng gjort

ut 50 år efter den historiska matchen och lagom till årets fotbolls-EM på tysk mark.

Boken igenom får vi följa de båda VM-truppen, inkvarterade i varsitt läger långt från mästerskapets arenor – Västtysklands därför att polisen till varje pris ville undvika en repris på terrormassakern under München-OS två år tidigare, DDR:s därför att DDR var DDR. De privilegierade spelarna som tillfälligtvis fått lämna det socialistiska mönstersamhället skulle inte komma i kontakt med för många västtyskar och få smak på friheten bortom muren. En tur till shoppingstråket i Hamburg blev det likväl. Vad spelarna köpte? Äkta jeans, en västerländskt dekadent vara som motarbetades av det statsbärande partiets koryféer innan de gav upp för ungdomens modepreferenser på 1980-talet och började tillverka egna. Just jeans hörde till de vanligaste varorna som västtyskar skickade till släktingar i DDR och som utresande östtyskar köpte med sig hem. Jeansbyxans ställning i Öst-

tyskland är bara en av alla små kultur- och vardagshistoriska detaljer som Ronald Rengs bok är mycket rik på.

Den upproriska stämningen i det västtyska laget spelar också en viktig roll. Spelare hotade att lämna. De hade sämre betalt än spelare från andra länder och förvägrades umgänge med sina familjer. Västtysklands fortsatta medverkan var allvarligt hotad, den krisartade "natten i Malente" blev mytomspunnen. Till sist nåddes en kompromiss, EM-matcherna kunde rulla på. Men där fanns också spänningar mellan spelarna Wolfgang Overath, Günter Netzer och Bernd Hölsen. Overath var första valet för tränaren Helmut Schön. Var det inte dags att byta in Hölsen?

I en för författaren typisk manöver skickar Reng in Eckard Henscheid från sidan. Denne undergroundförfattare hade några år tidigare publicerat den tidstypiska nyckelromanen *Die Voll-idioten*, som också var en hyllning till Hölsen. Lagom till VM lyckades han

1974 blev Västtyskland världsmästare i fotboll.

FOTO: GETTY

”Mer än en bok om fotboll är 1974 en skildring av sportens betydelse för en rad människor på och utanför planen.”

smuggla in en text på *Frankfurter Allgemeine Zeitungs* kultursida om sin favoritspelare när den mäktige kulturchefen Marcel Reich-Ranicki var tillfälligt borta. Sport på prestigetidningens kultursida? Otänkbart i en tid då idrott och kultur stoppades i separata fack: ”De grundläggande känslorna som litteraturen ägnar sig åt – hjältemod, passion, solidaritet, ärelystnad – dominerar också i sporttävlingar, men där är de mycket enklare, ytligare, direktare. Det som litteraturen erbjuder läsaren finner man på arenorna utan förställning, utan intellekt, alltigenom okomplicerat”, hävdade Reich-Ranicki. Tidningen bad läsarna om ursäkt för att fotbollen fick så stor plats i rapporteringen. Men VM 1974 var också det allra första att slå sig in på ordinarie plats i tv-tablåerna. Ronald Rengs skildring av VM-året åskådliggör många sådana brytningar mellan gammalt och nytt. Elitfotbollen var på väg att profesjonaliseras och medialiseras. Man får intrycket av en övergångstid.

Startsignalen för matchen ljuder först på sidan 151. Den refereras bit för bit i partier insprängda i kapitel med fantasifulla titlar som ”Spelets outhärdligt vackra oberäknelighet” och ”Den korsfäste Karl Marx”. Volksparkstadions läktare dominerades av västtyska supportrar i den 60 000 man starka publiken. På plats fanns 1 500 betrodda DDR-medborgare som valts ut att besöka det kapitalistiska Västtyskland för att stötta landslaget. Övervakade av medföljande Stasi-funktionärer hade de att utföra en välregisserad föreställning med DDR-vimplar och förutbestämda supporteramsor. De utsända reportrarna hade instruerats att skriva om DDR:s landslag, inte om det tyska landslaget. Med det ömsesidiga erkännandet skulle DDR sörja för sitt eget nationsbygge, inte sträva efter återförening. Förbundsrepubliken Tyskland var ett annat land, därtill ett imperialistiskt sådant, deklarerade Honecker i januari 1972.

När DDR:s nationalsång ljöd över arenan var den i enlighet med de nya påbuden helt instrumental. Texttrader om ett enat Tyskland lämpade sig inte för DDR:s nya *nation building*. Spelarna skulle heller inte fraternisera med sina västtyska motståndare. De bytte visserligen matchtröjor efteråt men inte på planen, synliga tecken på tysk-tysk förbrödring var inte önskvärda. Förenades

gjorde spelarna dock i en liten detalj, en mycket tidstypisk sådan: de bar nästan alla samma halvlånga, slarviga frisyren.

I Västtyskland utgick man från att matchen skulle bli en promenadseger. Men redan från start överraskade de östtyska mannarna med offensiv kraft. Matchen böljade fram och tillbaka till minut 77 då Jürgen Sparwasser slog in 1–0 till DDR. Sedan fanns ingen återvändo för det västtyska landslaget trots att Günter Netzer bytts in i andra halvlek. Katastrofen var ett faktum. När den västtyske tränaren Helmut Schön deppade ihop och låste in sig på hotellrummet i Malente fick lagkapten Franz Beckenbauer bestyra lagets omgruppering till nästa högkvarter.

För Västtyskland slutade turneringen väl trots närbrännan i Hamburg. Man gick segrande ur finalen mot Nederländerna men titelvinsten lämnade en besk eftersmak. Till segermiddagen var spelarnas hustrur inte välkomna. Bråk uppstod. Flera spelare lämnade banketten, några valde besviket att avsluta sin västtyska landslagskarriär.

Mer än en bok om fotboll är 1974 en skildring av sportens betydelse för en rad människor på och utanför planen, var de befann sig under mästerskapet, vad matchen betydde för dem och hur livet skulle gestalta sig. Här finns den västtyska kommunisten Doris Gercke som agerade guide åt DDR-spelarna i Hamburg och sedermera blev uppbumen kriminalförfattare, vidare den fängslade RAF-terroristen Klaus Jünschke som från sin cell lyssnade till plitarnas hängivna utbrott när dessa följde matchen, den östtyska skådespelaren Jutta Wachowiak som uppförde en milt regimkritisk pjäs på Deutsches Theater i Östberlin under matchkvällen, och pojken André Krüger som brann för Australiens landslag och med tiden blev fotbollsstatistiker med australisk fotboll som specialitet. Allihop är levnadsöden som var och en hade räckt till en egen bok.

Det mest rörande porträttet är kanske det av Matthias Brandt. När VM spelades 1974 var han inte riktigt medveten om att det fanns två tyska landslag. Det blev han och med honom många fotbollstokiga ynglingar varse först den sommaren. Matthias

Brandt skulle senare bli firad skådespelare, känd från tv-succén *Babylon Berlin*, och även författare. När Ronald Reng samtalar med honom i vuxen ålder ringar han in en betydelsefull likhet mellan teater och fotboll: ”Fotbollsspelare och skådespelare befinner sig mellan två världar innan de kliver ut: inte längre i den ena världen, och ännu inte i den andra.” Man kunde lägga till: dramatiken, ovissheten, känslans kastvindar.

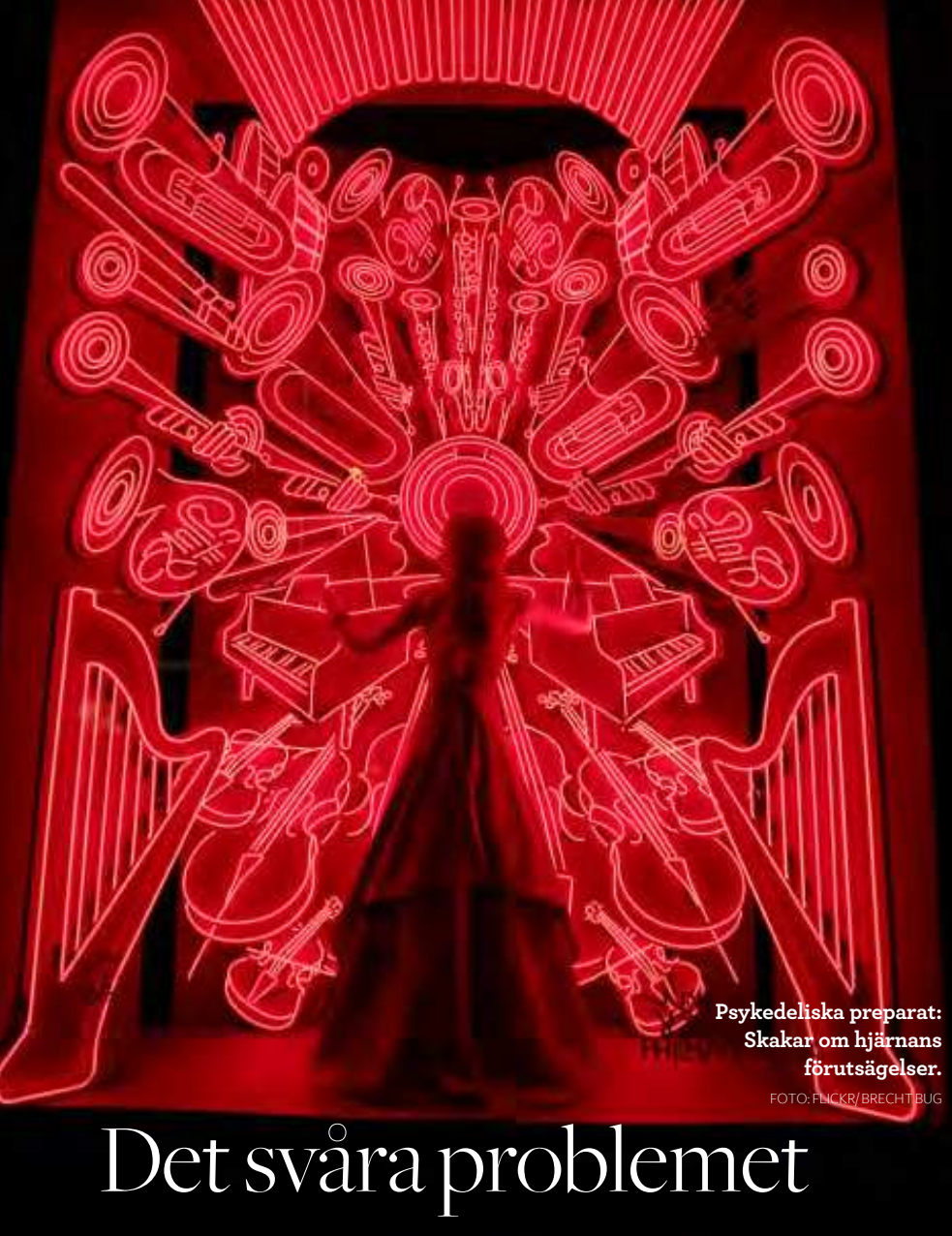
Ronald Rengs bok avancerar sakta och systematiskt. Det är många passningar från sidan, många omstarter och bollar som skickas tillbaka. Till sist går Ronald Reng ändå i mål med vad som måste beskrivas som en arbetsseger av journalistiskt fotarbete. Man påminns hur annorlunda elitfotbollen var för 50 år sedan. Spelarna var knappast heltidsprofessionella. Tillvaron var anspråkslös, väsensskild från jetsetlivet som dagens toppspelare lever. Transfer till utlandet sågs ibland med oblika ögon. Günter Netzer hade flyttat till Real Madrid året före VM, det var inte populärt i den västtyska tränarstaben. Man kan nostalgiskt frammana en tid då fotbollen inte kretsade lika mycket kring pengar. Samtidigt har sporten nu på ett annat sätt än då sin givna plats i samhället och behöver inte motivera sin relevans.

Man kan skriva om fotboll och samhälle på olika sätt. I svensk press möter man ibland en pretentiös varmluftsjargong, som när *Dagens Nyheter*s kulturchef meddelade att Kylian Mbappés brutna näsa var en symbol för kampen mot högerextremism (18/6 -24). Ronald Reng har hittat balansen. Han skriver om fotbollen som finns i samhället, speglar samhället, griper in i människors liv, utan att tillskriva den dolda betydelse. Då kan man se i historiens ljus vad som gjorde matchen mellan DDR och Västtyskland unik och minnesvärd. Under ett kort historiskt ögonblick knöts ett band mellan länderna bortom kalla krigets tvedräkt, 16 år innan den verkliga återföreningen skedde. ✧

Magnus P Ängsal

**1974
EINE DEUTSCHE
BEGEGNUNG
ALS DIE GESCHICHTE
OST UND WEST
ZUSAMMENBRACHTE
RONALD RENG
Piper Verlag 2024**

Det svåra problemet

FILOSOFI

Vad är vi för ena, egentligen, vi "moderna" människor? Vi som bebor moderniteten. Och som på samma gång som vi blivit så nitiska med hygien har gjort vår värld smutsigare – och giftigare – än den någonsin varit.

Vad är medvetandet och vad innebär det egentligen att ha ett medvetande? Hur uppstår och utvecklas förståelsen för oss själva och världen vi lever i? Den här typen av frågor har visat sig svåra att besvara och kanske är det just därför som medvetandefrågan har fångat världshistoriens tänkare sedan antiken. Även om den franske 1600-talsfilosofen René Descartes menade att han hade löst problemet – genom att skilja själen från kroppen och identifiera tallkottsskörteln som ett slags relä för informationsutbytet mellan den icke-fysiska själen och kroppens materia – råder det långt ifrån konsensus

inom vetenskapen om hur man ska besvara frågan.

Inom medvetandefilosofin talar man om *det svåra problemet*, The Hard Problem of Consciousness, som handlar om oförenligheten mellan det faktum att vi människor har subjektiva upplevelser av livet och världen samtidigt som verkligheten antas vara möjlig att reducera till materiella samband, det vill säga: att allt kan förklaras av fysiken. Problemet formulerades av den australiska filosofen David Chalmers, som skiljer det hårda problemet från det han ser som vissa "lätta" problem: till exempel skillnaden mellan vakenhet och sömn och hur den medvetna kontrollen över vårt beteende fungerar. Kognitionsfilosofen Andy Clark, verksam vid University of Sussex, som arbetat med Chalmers, presenterar i boken *The Experience Machine. How Our Minds Predicts and Shape Reality*, en intressant teori om hur man kan förstå medvetandet, som löser många av de problem som tidigare förklaringar varit behäftade med.

Clark har tangerat ämnet i sina tidigare böcker. I *Natural-Born Cyborgs* driver han tesen att det som skiljer oss människor från andra arter är vår förmåga att inte bara använda teknik utan dessutom fullt ut införliva olika typer av verktyg, inte bara i vårt tänkande utan även i vårt medvetande. Den mänskliga hjärnans plastiska natur verkar ha en fallenhet att sömlöst införliva icke-biologiska element, vilket får oss att tänka och känna genom teknologierna vi använder i vardagen. Medvetandet blir med detta sätt att se på saken inte isolerat till hjärnan, det blir istället en konsekvens av interaktion mellan en lång rad olika aspekter av det mänskliga varat. Clark betraktar följaktligen medvetandet, inte som en fråga om antingen materia eller icke-fysiska kvaliteter, utan mer som ett slags kontinuum där det viktiga är det som händer i mellanrummen. I boken *Supersizing the Mind* utvecklar han sina tankar om distribuerat medvetande genom att visa hur våra tankar och vårt förnuft är bundna till kroppen och våra vanor, men även till våra sociala kontakter och kulturen vi lever i, liksom till tekniken vi omger oss med.

I sin nya bok bygger Clark vidare på resultaten av tidigare arbeten och presenterar en ny och högtintressant teori om medvetandet som adresserar det svåra problemet. Hjärnan är enligt Clark å ena sidan ett slags gissningsgenerator som ständigt försöker förutsäga vad som ska hända och å andra sidan ett utvärderingsinstrument, vilket utmanar den allmänna uppfattningen om att hjärnan uteslutande processar inkommande information. Problemet med en sådan syn på hjärnan, som Clark benämner "den smarta kameran", är att den förklaringsmodellen kräver så stora mängder data att inte ens världens mest komplexa struktur, den mänskliga hjärnan, äger nog med processorkraft. Om man istället tänker sig att hjärnan med stöd i tidigare erfarenheter och tillgängliga kunskaper *förutsäger* vad som kommer att hända och utformar ständigt uppdaterade och kontinuerligt modifierade handlingsplaner med ledning av hur väl bilderna stämmer överens med verkligheten, får man tillgång till en mycket mer ekonomisk förklaringsmodell för hur människan upplever och förhåller sig till världen.

Enligt Clark producerar hjärnan ständigt nya bilder av verkligheten som sedan testas mot densamma för att avgöra vilka handlingsalternativ som är lämpligast. Den här förklaringsmodellen benämner Clark: "prediktiv bearbetning", och eftersom det är en teori som kräver färre hjälp-hypoteser än den gängse (smart kamera) finns det i enlighet med principen

som brukar benämnas Ockhams rakkniv, mycket som talar för modellen. En hel del talar dessutom för att Clarks förklaring vederlägger synen på medvetandet som något man kan ladda upp på nätet för att på det sättet leva vidare i evighet, vilket är en idé som slagit rot i och som präglar delar av tänkandet om vad det innebär att vara människa idag. Intressant nog är just det en tanke som Chalmers är inne på i sin senaste bok om virtuella världar, vilket blir en illustration av hur människans grundläggande uppfattningar styr tänkandet.

Clark argumenterar med utgångspunkt i en lång rad empiriska exempel och olika tankeövningar för att medvetandet och det mänskliga varat i världen varken handlar om stimuli-respons eller om bearbetning av information. Teorin om prediktiv bearbetning talar för att det som gör det svåra problemet svårt handlar mer om grundantagandena som problemet bygger på än på problemet i sig. Med utgångspunkt i Clarks sätt att förstå medvetandet är det alltså premisserna för det svåra problemet som gör det olösligt. Man skulle med andra ord kunna säga att Clark inte "löser" problemet utan *upplöser* det genom att betrakta medvetandet som ett slags balansgång, som något som uppstår i oscillationen mellan yttre och inre signaler och genom att hjärnan är en proaktiv agent i den tillblivelseprocess som gör oss till dem vi är, eller snarare uppfattar oss som.

Genom att förstå kroppen som ett slags medlare och medvetandet som en relation mellan kunskapen om verkligheten och verkligheten i sig, kan Clark även sägas upplösa den sorgliga konflikten mellan positivisterna och poststrukturalisterna. När frågan om kunskapens karaktär (om den är mer eller mindre relativ eller absolut) diskuteras byggs de olika resonemangen ofta på oförenliga premisser, vilket liknar det hårda problemet om medvetandet. Clarks tankar kan hur som helst användas som utgångspunkt för konstruktiva diskussioner om vårt medvetandes roll i skapandet av kunskap, vilket vore välkommet eftersom debatterna om sanningens natur tyvärr ofta liknar eviga skyttegravskrig mellan olika läger som försvarar sina ståndpunkter med hjärteblodet och därför aldrig möts med argument och bättre förståelse som mål, vilket lägger hämsko på kunskapsutvecklingen.

Teorin om prediktiv bearbetning diskuteras i relation till en lång rad empiriska exempel. Och ett högaktuellt fenomen som Clark uppehåller sig vid är depression, som enligt teorin om prediktiv bearbetning bör förstås som en logisk reaktion på den dissonans som uppstår mellan prediktioner som inte fungerar och världen som den deprimerade bebor, vilket öppnar för helt nya behandlingsmetoder. Clark diskuterar till exempel användandet av psykedeliska preparat och förklarar hur de påverkar hjärnans prediktioner genom att skaka om och ge perspektiv på invanda upplevelser och tankesätt, vilket skapar förutsättningar för nya sätt att tänka och agera. Han visar hur en väl fungerande hjärna hela tiden, både medvetet och omedvetet, övar sig på att göra bättre förutsägelser. Mycket talar alltså för att vi har möjlighet att ta kontroll, inte bara över hur vi upplever verkligheten, utan även indirekt i alla fall, över hur vår förståelse för verkligheten formas.

Vårt aktiva medvetande kan dock spela oss spratt och göra livet svårt, som i fallet med depression. Prediktionerna kan fastna i destruktiva loopar som bekräftar våra värsta farhågor och förstärker fördomar. Därför räcker det inte att bli bättre på att göra prediktioner, förmågan att relatera bilderna som styr våra tankar och vårt handlande till världen vi lever i behöver också utvecklas. En av bokens viktigaste poänger är insikten om att det går att lära sig hacka det prediktiva maskineriet. Clark förklarar med utgångspunkt i smärtpatienters erfarenheter och med hjälp av teorin om medvetandet på vilket sätt och varför placebo fungerar. Även kraften i meditationsövningar diskuteras. Vi har länge vetat att dessa tekniker fungerar, men Clark hjälper oss att förstå hur och varför, vilket är värdefull kunskap.

Det spelar en avgörande roll vilka förväntningar vi har, eftersom dessa utgör grunden för kartorna som hjärnan orienterar sig i terrängen med. Vi blir nämligen, med Clarks sätt att se på medvetandet och den mänskliga kroppen samt proteserna som kopplas ihop med den, kontinuerligt till i möten med våra inre bilder, andra människor och deras tankar samt informationen vi översköjs med. Mänskligt

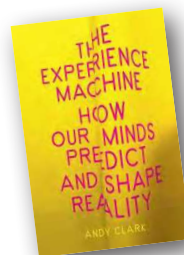
handlande förstås på det här sättet som en process som delvis är omedveten, vilket är en tanke som skulle kunna användas i diskussioner om ett annat svårt problem, nämligen fri vilja. Möjligen är det även där själva definitionen och grundpremisserna som gör frågan så svår att förstå. Kanske handlar det inte om antingen eller, utan snarare om ett kontinuum? Genom att undersöka och tillägna oss bättre förståelse för hur hjärnan predicerar och hur prediktionerna justeras i mötet med verkligheten talar mycket för att vi kommer att kunna bygga upp en bättre förståelse, inte bara för vad medvetandet är utan även hur det uppstår och hur relationen mellan våra kroppar och kontexterna de ingår i ser ut.

The Experience Machine är inte en populärvetenskaplig bok som informerar om de senaste rönen från forskningsfronten. Clark bjuder in läsaren till ett samtal om medvetandet och förklarar teorin om prediktiv bearbetning samt ger oss verktyg som kan användas för att tänka bättre om sådant som vi till vardags tenderar att glömma bort eller ta för givet, trots att det formar oss och faktiskt går att påverka.

När vi går in i en tidsålder av smarta telefoner, ständig uppkoppling, tankestyrda proteser och en alltmer intensiv informationshantering, blir gränsen mellan hjärnan och omgivningen alltmer otidlig, vilket gör teknologin till en helt central aspekt av människans självupplevelse och tänkande.

Boken avslutas därför med uppmaningen att vi bör vara noga med vilka tekniker vi använder och vilka system vi skapar för att hantera samhället och förvalta den värld vi lever i, vilket är värt att ta på allvar, inte minst när frågan om artificiell intelligens och generativ AI diskuteras. ✨

Eddy Nehls

THE EXPERIENCE MACHINE
HOW OUR MINDS PREDICTS
AND SHAPE REALITY
 ANDY CLARK
 Pantheon Books 2023

"Man skulle med andra ord kunna säga att Clark inte 'löser' problemet utan upplöser det genom att betrakta medvetandet som ett slags balansgång."

Franz Kafka i skrivartagen:
"Jag består av litteratur."

Renare än livet

LITTERATUR

I år har det gått ett sekel sedan Franz Kafka dog på ett sanatorium utanför Wien, hundra år sedan han bad vännen Max Brod att bränna alla hans kvarlämnade manuskript, dagböcker och brev. Kafkas död är väl ingenting att fira – men kanske Brods vägran att tillmötesgå vännens sista önskan.

Detta jubileumsår är fullt med teaterpjäser, utställningar, läsningar, diskussioner med mera runt om på kontinenten. På tyska publika service-kanalen ARD visas just nu *Kafka*, en underhållande miniserie i sex delar, skriven av författaren Daniel Kehlmann, där den schweiziska skådespelaren Joel Basman spelar en kongenial Kafka. En vitsig, skrattande, ironisk Kafka, en särpling som njutningsfullt kokette-

rar över verkliga eller inbillade misslyckanden och tillkortakommanden. SVT har redan köpt rättigheterna. På bio går den något sötsliskiga *Liebe gegen alle Widerstände* om Kafkas sista kärleksrelation med Dora Diamant, en film som vill visa att Kafka minsann också kunde älska.

Noterbart är att det till jubileet inte kommer ut några större levnadsteckningar eller biografier. Det kommer nog att dröja innan någon vågar utmana Rainer Stach, som påbörjade arbetet med sin stora Kafkabiografi 1996 (tre volymer utgivna under perioden 2002–2014). Däremot kommer det en hel del andra böcker: *I Kafkas Familie. Ein Fotoalbum* (Wagenbach-Verlag) samlar cirka hundra fotografier varav en majoritet är tidigare opublicerade och stammar från ättlingar till Kafkas systrar. *I Auf Kafkas Spuren* (Wallenstein Verlag) samlas litteratur-

vetaren Hartmut Binders uppsatser och essäer om Kafka i en tusensidig volym. Och i Sverige publicerar Wahlström & Widstrand författaren Cecilia Hanssons *Kafkalungan* i augusti.

Men den mest omtalade utgivningen, i alla fall från tysk horisont, är nog germanisten och filosofen Rüdiger Safranskis *Kafka. Um sein Leben schreiben*. Efter en serie biografier över Tysklands stora diktare och filosofer, som Hoffmann, Schopenhauer, Heidegger, Nietzsche, Goethe, Schiller och Hölderlin har Safranski nu tagit sig an den Pragfödda, tysk-judiska författaren Kafka. Det är en av 1900-talet mest lästa och beundrade författare, någon många försökt att efterlikna men ingen kunnat mäta sig med. En stjärna bland svårmodiga gymnasister, en favorit på fenomenet BokTok och hos litteraturvetenskapliga exegeter. Det finns nu oräkneliga hyllmeter med biografier, vetenskapliga studier och essäer om en författare vars fullbordade verk ryms i några tunna volymer. Det har sagts förut, men Franz Kafka riskerar att försvinna i alla läsningar av honom.

Safranskis bok har ingen ambition att Suppenbara Kafka på nytt för oss. Istället säger han sig vilja följa ett enda spår i Kafkas liv och verk – skrivandet i sig, det vill säga kampen med att skriva och kampen för att få skriva. Det är egentligen det mest närliggande spåret, menar Safranski, när det kommer till en författare som levde för litteraturen. "Jag har inte litterärt intresse utan består av litteratur, jag är inget annat och kan inte vara något annat", som det heter i ett berömt brev till fästmön Felice Bauer. Citatet syftade inte till att intressera henne. Det var en varning. Att skriva var för Kafka ingen sidosyssla och ingen hobby. Skrivandet var hans liv, i alla fall såg han det själv så, och utan litteraturen skulle han falla ihop som ett tomt skal. Felice var tvungen att begripa detta för att få klart för sig vem hon skulle gifta sig med. Men bröllopet blev, som bekant, aldrig av.

Kafka var nämligen rädd för att familjelivet och äktenskapet skulle sluka upp honom helt. Att det skulle förvandla honom till en "genomsnittsmänniska". Skrivandet måste hela tiden försvaras mot allt som hotade det. Samtidigt längtade Kafka också efter detta liv som han i Flauberts efterföljd menade var det enda sanna livet.

Med var detta liv ens möjligt för Kafka? Safranski tar upp Kafkas berömda brev till fadern, det som han aldrig skickade. Där utvecklade Kafka teorin att fadern hade ockuperat områdena äktenskap och familjebildning och alltså gjort dessa till ett slags tabu för sonen. Den enda faders-

fria domänen var skrivandet. Det var en utväg från faderns väldiga skugga, det enda området där fadern saknade makt. Därför alltså, menar Safranski, flydde Kafka till den skrivandes existens. Blott där var han fri från den faderliga övermakten.

Men, frågar Safranski i nästa andetag: Var det verkligen så? Var skrivandet bara en utväg från familjelivet, eller var önskan att skriva så stark hos Kafka att han på allvar inte kunde hänge sig åt ett familjeliv? Och hur kom det sig att han förblev anställd som jurist vid Arbetarnas olycksfallsförsäkring ända fram till sin död om han offrade sitt privatliv för skrivandet?

Stora delar av Safranskis studie vigs åt denna problematik – Kafkas, för att uttrycka det med samtida ord, *work/life balance*. Kafka längtar hela tiden till den ensamhet han behöver för att skriva, samtidigt som ensamheten, när han väl får den, blir till betryckande. Och arbetet behövde han för att inte bli finansiellt beroende av skrivandet eller av sina föräldrar. Han ville leva för litteraturen men inte av litteraturen. Den enda gången Kafka på allvar övervägde att ge sig fullkomligt hän åt litteraturen var under första världskriget. Han planerade att säga upp sig från sin tjänst i Prag och flytta till Berlin och gifta sig med Felice. Kafkas förläggare Kurt Wolff gav honom utsikten om att ett liv som författare på heltid kunde bli möjligt. Planerna gick om intet när Kafka 1917 började hosta blod, och senare fick diagnosen tuberkulos, och relationen med Felice Bauer bröts slutgiltigt.

Tjänsten vid Arbetarnas olycksfallsförsäkring valde Kafka på grund av de förmånliga arbetstiderna. Mellan 8 och 14 befann han sig på kontoret. Efter middag, en tupplur, promenader och besök, satt

han under kvällarna och ibland långt in på småtimmarna och skrev. Ändå led han av sin dubbelexistens, de två yrkena: skrivandet och kontorsarbetet.

Men, det är inte så att kontorsarbetet var helt improduktivt – helt uppenbart hämtade författaren inspiration från den labyrintiska byråkratin till sina romaner och noveller – liksom också kärlekshistorierna var produktiva för författarskapet. Under de perioder han befann sig i en intensiv brevväxling var han också som mest litterärt produktiv. Kafka skickade ett, två brev om dagen och krävde av Felice att hon skulle notera allt som försiggick i hennes vardag. De franska filosoferna Gilles Deleuze och Felix Guattari kallade detta i boken *Kafka för en mindre litteratur* för hans vampyrism: breven var små fladdermöss som den anemiska Kafka skickade ut för att hämta in blod.

Skrivandet skedde aldrig i ett ensamhetens vakuum även om det var dit Kafka längtade, eftersom det bara är där han trodde att skriften kunde uppstå. Ensamheten var aldrig tillräckligt ensam: "Inte ens natten är tillräckligt mycket natt." När skrivandet lyckades honom var han lycklig. Safranski tecknar en författare som bara kände sig stark och levande i skriften – utanför den upplevde han existensen som full av begränsningar. Eller som Safranski formulerar det: "Att skriva, och bara skriva, frigjorde krafter som han annars kände sig avskuren från."

Skriften var renare än livet, och den sanna skriften var "för Kafka ett upphöjt, intensifierat liv". Kafka skrev i ett flöde, de noveller han var mest nöjd med skrev han under en natt, eller som med "Domen" under en lång tågresä. När han skrev de sista raderna tänkte han på "en

stark ejakulation". Korrigeringar gjordes bara i omedelbar närhet av skrivakten och bara mycket sällan återvände han till manuskript för att ändra och rätta.

Det var när Kafka kunde "ge sig hän åt den oförutsägbara och okontrollerbara skrivprocessen, när han kan låta sig drivas in i de labyrintiska världarna på kontor och vindar i *Processen* eller in i de spretiga berättelserna, avstickarna och omvägarna på den oändliga vägen till *Slottet*" som hans skrivande kom till sin fullaste rätt, påpekar Safranski.

Efter att han skrev "Domen" förundrades han över hur berättelsen vecklade ut sig framför honom. Att den på sätt och vis skrev sig själv. Kafka planerade inte. Han jobbade inte med *plots*, inte med någon disposition eller exposé. Hantverk föraktade han: de litterära texterna hände mer än de gjordes. Problemet var bara att skrivprocessen avbröts när flödet avstannade. *Amerika* till exempel, förklarade han för Felice, hade glidit honom ur händerna, texten hade besegrat honom. Paradoxen Kafka är att han kunde skriva världshistoriens största litteratur, men aldrig färdigställa en roman.

Safranski håller sig mestadels inom sitt spår, men gör också ett gäng utvecklingar till väldokumenterade Kafkatrakter. Det svåra förhållandet till familjen och till fadern, hans intresse för jiddisch och de östeuropeiska judarna, skuldkänslorna, sjukdomarna och kärleksrelationerna. Det och att Safranski arbetar sig kronologiskt fram i författarskapet gör att *Kafka. Um sein Leben schreiben* lämpar sig som introduktion till författarskapet, ja, den framträder emellanåt nästan som en biografi i kortformat.

Intressantare för den som redan har fördjupat sig i Kafkalitteraturen är de läsningar Safranski gör av Kafkas noveller och romaner utifrån problemkomplexet skrivandet. Den vaga skulden i *Processen* där ingen konkret anklagelse artikuleras tolkar Safranski som att det är i skrivandet som skulden ligger: Kafka kände en gnagande skuld när han inte skrev, och när han väl skrev kände han skuld för att han försummade livet. Kafkas novell om jägaren Gracchus läser Safranski som en privat mytologisk figur: jägaren är Kafka själv – den levande döda vars livsgnista bara tänds till under nätterna han sitter böjd över anteckningsblocket, men vars skrivande samtidigt lägger hinder för *det sanna livet* med äktenskap och med barn.

Slottet i romanen med samma namn, står inte för Gud, Safranski menar att vi istället borde läsa det som skrivandet. Att erövra skriften och leva i skriften var Kafkas mål, på samma sätt som det är K:s

>>

Kampen med att skriva: en av Kafkas teckningar.

FOTO: TT

mål att erövra och leva i slottet. Slottet vars mystiska makt ständigt protokollför och dokumenterar, som skickar ut brev och skrivelser, blir i Safranskis tolkning en motpol mot Kafkas egentliga skrivande. Där det ena står för ett maktens språk som håller fast och fixerar världen, som gör identiteter stabila, siktar Kafka på det motsatta: att bevara den egna obeständigheten, det imaginäras oändliga möjligheter och jagets mångtydighet.

Och just denna öppenhet, denna obestämthet där ett slott aldrig får tydliga konturer och en anklagelse aldrig artikuleras är vad som fascinerar så mycket hos Kafka. Kanske handlar dessa två ting om skrivandet, kanske inte. Safranskis Kafka-bok bjuder på insikter men inga uppenbarelser. Gott så, läsvärd är den i alla fall. 🌸

Mats O Svensson

KAFKA
UM SEIN LEBEN
SCHREIBEN
RÜDIGER SAFRANSKI
Hanser Verlag 2024

Halleluja: Somliga menar att antirasismen har blivit en sekt.

FOTO: ALAMY

Antirasism

SAMHÄLLE

Efter slaveriets avskaffande och 1960-talets medborgarrättsrörelse har väl USA kommit en bra bit på väg mot ett mer rättvist samhälle? Svaret på den frågan beror på vem man frågar.

Martin Luther King formulerade 1963 sin framtidsvision med ord som blivit bevingade. "Jag har en dröm, att mina fyra små barn en dag ska få leva i ett land där de inte blir dömda efter färgen på sin hud utan efter sin inre karaktär." I hans drömda framtid skulle hudfärgen vara betydelselös.

Många av dagens antirasister har en annan agenda. De arbetar *identitetspolitiskt* och inriktar sig på *strukturell* rasism – rasism som finns inbyggd i samhällets själva konstruktion. Istället för att bortse från ras vill de fokusera på den. För att Martin Luther Kings barns barn ska få det bättre, menar de, bör man arbeta bort strukturella begränsningar och lyfta svartas status som grupp.

De här båda sätten att bekämpa diskriminering löper som en röd tråd genom historien. Dels att diskrimineringsgrunden inte ska spela någon roll, dels att den förfördelade gruppens villkor ska bli bättre. Över tid har det visat sig att olika grupper har olika behov och rättigheter. Därför har det utvecklats separata konventioner för kvinnor, barn, mot slaveri etcetera. Det är av den anledningen flera partier i riksdagen har kvinnoförbund, trots att de samtidigt menar att kön inte ska spela någon roll. Det är ingen motsättning i detta, båda angreppssätten behövs. Visionen är ett jämlikt samhälle men det krävs specifika åtgärder för att komma dit.

Fast vem är jag att skriva om rasism? Om jag fyllde i ett formulär skulle jag kunna checka av i princip hela listan för någon som är *privilegierad*. Jag är vit, »

som religion

man, välutbildad, medelålders, heterosexuell och lång.

Att avfärda mina åsikter utifrån min hudfärg vore dock att döma mig efter min hudfärg – är inte det också en form av rasism? Många menar att det behövs mer än så. Dels måste det existera något slags ojämlik maktrelation. Dels behöver rasismen vara institutionaliserad. I västvärlden har vita historiskt haft mer makt än svarta, så när den institutionella rasismen förfördelar någon så är det svarta, inte vita. Till sist behöver rasism inte ha något med ras att göra, utan kan vara kopplad till exempelvis religion. Muslimer som grupp ses som ”rasifierade” i Sverige – de ses som ”andra” av majoritetsbefolkningen och behandlas därför sämre. Jag tillhör ingen sådan utsatt grupp.

Det här är, lite förenklat, *kritisk rasteori*. Tanken är att ras inte enbart har med biologi att göra utan är en socialt konstruerad kategorisering som används förtryckande. I tongivande antirasistiska böcker som Ibram X. Kendis *How to Be an Antiracist* och Robin DiAngelos *White Fragility* kan författarna med utgångspunkt i denna teori visa upp en bild av ett USA genomsyrat av rasism, med aningslösa vita som förstärker och försvårar antirasismen och allmänt är i vägen.

Ibram X. Kendi menar att rasism inte är något enskilda onda personer gör mot andra utan ett strukturellt problem. Många människor, menar han, agerar omedvetet rasistiskt genom att upprätthålla systemet och för att vi inte förstår problemet. Vi kan dock vakna upp och se det med hjälp av utbildning. Antingen är du rasist eller antirasist, hävdar Kendi – det finns inget mittemellan. Bättre då att välja den goda sidan?

Dock blir många vita förnärmade när den egna delaktigheten i problemet pekas ut, påpekar Robin Diangelo. Vi går direkt över till att fokusera på oss själva istället för på problemet. Utbrott som ”Jag är väl för fan inte rasist!” tar uppmärksamheten från den strukturella rasismen och är exempel på *vit skörhet* – att vi är mer måna om att själva inte framstå som onda än att rätta till de strukturella problem som faktiskt existerar. Särskilt jobbigt verkar det vara att dessa problem i mycket handlar om att se våra egna vita privilegier. Diangelo föreslår att vi istället för att ifrågasätta kritik av vår egen rasism bör säga: ”Jag uppskattar din feedback.”

Här studsar många förmodligen till. Hur man reagerar har väl rimligtvis att göra med vad som sagts? Nej, menar

Diangelo. Om en rasifierad person tar risken att dela med sig av sin upplevelse av att ha blivit behandlad rasistiskt bör man sitta ner och lyssna, inte gå i försvarsställning. Den olust som detta kan framkalla, att bli anklagad men inte få försvara sig, tillhör lärandeprocessen. Det kan man bekräfta för den vittnande personen genom att till exempel säga: ”Vit bekvämlighet bibehåller rasistisk status quo, så obehag är nödvändigt och viktigt.” Den som befunnit sig i underläge hela livet är sårbar när hen påpekar orättvisor, så just då är det inte läge för något annat än att lyssna, är tanken.

Det här är en av de saker som John McWorther kritiserar i sin bok *Woke Racism*, där han menar att detta är en metod för de nya antirasisterna att fri-skriva sig från kritik. McWorther är själv svart och tycker att metoden att undanbe sig motargument är förminskande för svarta. Antirasistiska utsagor tål väl att kritiserar och diskuteras som vilka utsagor som helst? Om de inte gör det har vi verkliga problem. Han menar vidare att tanken att svarta personer som pratar om rasism inte tål att ifrågasättas är en form av rasism i sig själv. Enligt McWorther är den nya antirasismen exempel på en sorts *välviljans rasism*, ett synsätt som tvingar på svarta en undergiven offerroll.

Martin Luther King: Hans dröm var färglös.

FOTO: ALAMY

”Här finns en historia som väntar på att bli skriven; hur (vissa inom) vänstern gick från att vara kulturradikala till att bli moralister.”

McWorther är en stark kritiker av kritisk rasteori. Det märks inte minst i titeln *Woke Racism*. ”Woke” är en term som ursprungligen användes av personer som menade sig ha vaknat upp till medvetenhet om orättvisor vad gäller till exempel ras och kön, samt sociala orättvisor. Numera verkar begreppet mest användas ironiskt eller som skällsord, och man menar då att personer som är ”woke” mest är pretentiösa bessonwissrar som förläst sig på sin enda teori och stämplar andra åsikter som icke godkända.

Kritisk rasteori ger en tolkningsram som när man väl har lärt sig den gör att man ser rasism överallt. Feminism kan fungera likadant, men detsamma gäller faktiskt också evolutionsbiologi och nationalekonomi. Personer som förläst sig på populärversionen av evolutionsteorin ser konkurrens mellan män och dominanshierarkier precis överallt. Har man bara lärt sig en teori är det lätt att bli monoman. Man ser mer än de som är helt utan tolkningsram, men har skaffat sig ett väldigt ensidigt tolkningsraster.

Det här visar sig inte sällan i diskussioner om kön, om vem som är ”kvinna” och vem som är ”man”. Ord är förvisso mänskliga konstruktioner, så vi kan lägga in vilken betydelse vi vill i dem. Men om de ska beskriva verkligheten bör de väl ha något slags koppling till denna? Biologiskt är frågan lätt att besvara: definitionsmässigt är den med små könsceller (spermier/pollen) man och den med stora (ägg/fröämne) kvinna. Men det hjälper oss inte mycket, för det är oftast kroppen som helhet man vill beskriva korrekt – inte minst i sportsammanhang. Och kropp och könsceller hänger inte alltid samman. Ett förslag från en del av dem som arbetar för transpersoners lika rättigheter är att begreppen bör grunda sig på *könsidentitet* – vilket kön personen själv upplever sig ha. På så sätt, menar man, kan man bättre säkerställa transpersoners rättigheter.

Det här är en svår diskussion om ett känsligt ämne som bör skötas med respekt och finess – och genom att prata med dem det gäller. På dagens internet har detta visat sig vara ouppnåeligt. Debattklimatet kring frågor som ras och kön är ofta under all kritik. Här kommer Diangelos uppmaning tillbaka. Bör inte de som är del av den förtryckande strukturen (vita heterosexuella män) bara

vara tysta och lyssna på dem som bär på den levda erfarenheten att vara utsatt? Eller i alla fall märka sina åsikter med en varning – en *trigger warning*?

Förr i tiden var det kulturkonservativa på högerkanten som ville stänga ute människor med ”problematiskska” åsikter från offentligheten. Siewert Öholms ”debatt” om hårdrockstexter och sågklingor i grenen i ”Svar Direkt” är ökad (han bad senare om ursäkt), liksom diskussionen om texter med sexuellt innehåll i amerikansk musik som resulterade i den märkning som finns idag (*Parental Advisory Explicit Content*). Nu är det alltså istället personer på vänstersidan som vill sålla bort misshagliga åsikter eller märka dem med *trigger warnings*. Här finns en historia som väntar på att bli skriven; hur (vissa inom) vänstern gick från att vara kulturradikala till att bli moralister.

McWorther menar att tanken att tvinga fram åsiktsrenhet och stoppa diskussion är direkt skadlig. Det här sättet att arbeta menar han har gett upphov till en antirasistisk rörelse som fungerar som en religion. Det finns en arvssynd (det amerikanska slaveriet), heliga böcker (Kendis och Diangelos böcker), renande ritualer (att knäböja inför svarta och be om förlåtelse), dogmer man måste hålla fast vid trots att de inte verkar stämma (rasismen har inte minskat i USA, trots att svarta och vita till skillnad från förr får bada i samma pooler), en församling där man kan möta andra som också sett ljuset, och – förstås – missionsverksamhet.

McWorther ägnar en del av boken åt att argumentera för att identitetsantirasismen inte är som en religion, utan faktiskt är en religion. Det är väl inte den mest övertygande delen av boken, om man säger så. Men McWorther menar att jämförelsen är solklar, att båda grupperna är frälsta och har bundit sig vid bisarra sanningspåståenden utan grund i verkligheten. Och sådana människor går inte att resonera med.

Hans råd till dem som vill arbeta mot rasism men inte köper kritisk rasteori är därför att inte ens försöka diskutera med de nya antirasisterna. Strunta i *the woke mob*, runda den och gå vidare. Eftersom de bara är ute efter renlighet så bör vettiga antirasister arbeta med andra istället.

McWorthers poäng att argument som används inom den nya antirasismen är religionsliknande, landar tungt i verkligheten. Den amerikanska rasismen har bevisligen minskat (svarta och vita får till exempel gifta sig med varandra), trots aktivisternas ivriga förnekande. Det är ju faktiskt förminskande – rasistiskt! – gentemot svarta att påstå att de inte tål motargument (på det sätt Diangelos formulerar sig).

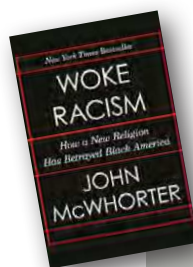
Men boken *Woke Racism* är inte den definitiva uppgörelsen med det John McWorther kallar den rasistiska antirasismen. Visst, det är stundtals underhållande läsning, men författaren är litet för förtjust i sina egna blommigt synonymrika formuleringar. De knivskarpar argument som skulle behövts försvinner i tendensiösa utbrott. Till slut blir det bara samma dissande av *the woke mob* som man kan möta på sociala medier, fast skrivet med ett vackrare språk och av en svart person.

Just att McWorther är svart har gjort att han fått utstå en hel del tillmälen i sociala medier – Uncle Tom och *sellout* tillhör de vanligare – mer antirasistisk än så är inte den nya antirasismen. Det vore dock fel att säga att han blivit kancellerad – han publicerar artiklar i många tidningar och förekommer flitigt i debattprogram och olika poddar. Men som för att bekräfta hans teser försöker man verkligen skriva ut honom ur diskussionen. *Washington Posts* recensent menade till exempel att ”den här boken kommer att vara en trivsamt godnattsaga för den sortens Vita person som letar efter en magisk Svart person som berättar för dem det de vill höra”.

Jag kan tyvärr inte rekommendera *Woke Racism*, men heller inte *White Fragility* eller *How to Be an Antiracist*. Inte för att ämnena inte skulle vara aktuella – rasism förekommer oenkligen och behöver bekämpas. Inte heller för att böckerna är illa skrivna, utan för att de är motsägelsefulla och blandar bra argument med dåliga på ett sätt som fördärvar helheten. Det är synd och skam att diskussionen om antirasism hamnat här; hur dåliga argument har kommit i vägen för en god sak.

Eller så är det min vita skörhet som talar. ❄

Patrik Lindenfors

WOKE RACISM
HOW A NEW RELIGION HAS BETRAYED BLACK AMERICA
JOHN MCWORTHER
Portfolio Penguin 2021

Vinnarskallen Nancy Pelosi satsar nu på ny häst.

FOTO: GETTY IMAGES

Viljan till makt

POLITIK

Makt. Det är drivkraften i all politik, även den amerikanska, men denna vilja till makt dränks ofta i patriotiska klyschor och rött-vitt-blått flaggviftande. Nu har en av den moderna erans mesta maktspelare, Nancy Pelosi, utkommit med boken *The Art of Power*. Och allra viktigast i denna konst är vetenskapen att man måste vinna för att få makt. Fler än en har hört henne muttra "No whining, just winning".

Nancy Pelosi är den hittills mäktigaste kvinnan i USA:s historia i egenskap av talman i fyra kongressperioder eller totalt åtta år. Kanske kan Pelosis manipulationer bakom kulisserna sommaren 2024 göra att den demokratiska vicepresidenten Kamala Harris vinner presidentvalet och därmed petar ner henne själv ett snäpp i rangordningen.

I vad som ter sig som en verbal epilog till boken har Nancy Pelosi berättat öppet om varför hon hänsynslöst ledde en kampanj för att få den sittande presidenten Joe Biden att avstå från försöket att besegra Donald Trump en andra gång. Detta trots att Pelosi i likhet med andra

Demokrater beundrar Biden för allt han har åstadkommit och att hon tvingades offra en halvsekel lång vänskap med partikamraten.

Först var det Pelosis infernaliska kommentar i en tv-intervju i kanalen MSNBC om att "vi kommer att följa vilket beslut han än fattar", fastän Biden själv hade bedyrat att han kvarstod som kandidat. Sedan var det ryktena om att Pelosi hade ringt upp honom med budskapet att han inte kunde vinna i novembervalet och dessutom skulle sänka partiets kandidater till kongressen. I en intervju vred hon om kniven lite till – med repliken att hon inte var så imponerad av Bidens kampanj.

Den nu 84-åriga Nancy Pelosi är en späd kvinna, alltid med skyhöga klackar och kläder i fräcka färger. I årtionden har hon vid det här laget hånats och hatats som en världsfrånvänd San Francisco-liberal som tolererar allt som i vissa ögon inte kan eller får tolereras. Hon valdes in i kongressen 1987 (i ett fyllnadsväl) med två hjärtefrågor: att ta tag i hiv/aids-problemet och att stärka barnens rätt. Det var först i slutet av 1990-talet, när partiet hade förlorat fyra val i rad, som hon bestämde sig "för att det var dags att Demokraterna skulle börja vinna för vårt land och för våra barn", och därmed dags

för henne att söka sig dit man kan utöva makten, som ledare och talman. Det hjälpte dock att hon som Demokraternas mesta penningmagnet haft en del tacksamhetsskulder att inlösa.

Mer än någon annan på mycket länge lyckades Nancy Pelosi ena det spretiga demokratiska partiblocket, något som med ett amerikanskt bevingat ord liknas vid att valla katter, *herding cats*. Hur? Jo, med sin katolska tro, järnvilja, envishet, disciplin och huvudräkning. Själv uppger hon att det har skett tack vare humor och mat – I'm Italian – men att hon aldrig har tubbat någon att rösta mot sitt samvete. Dock är det högst tveksamt om alla verkligen håller med om det senare. Det gjorde i alla fall inte en katolsk ledamot som klagade på att hon hade mobiliserat en kardinal för att övertyga honom att rösta för en vårdreform. "Jag har elefanthud", noterar hon. I ett annat sammanhang poängterade hon att en politiker inte alltid kan få saker uträttade och samtidigt vara populär.

Boken inleds med våld. Pelosi har döpt första kapitlet till "Ledarskapets pris". I gryningen den 28 oktober 2022 väcktes hon av säkerhetspersonal som meddelade att en man hade brutit sig in i parat

”I en intervju vred hon om kniven lite till – med repliken att hon inte var så imponerad av Bidens kampanj.”

Pelosis bostad i San Francisco och skadat Paul Pelosi mycket allvarligt. ”Jag trodde inte att min familj skulle bli en måltavla, särskilt inte i vårt hem”, skriver hon med överlevarens vanda.

Det näst sista kapitlet, ”Ledarskap i kristider”, skildrar stormningen av Kaptolium, som hade inträffat nästan två år tidigare, den 6 januari 2021. Utsagan ”Mitt svar är att jag var högst medveten om hur farlig Donald Trump är” vittnar om varför hon kunde hålla sig så lugn under den dramatiska dagen. En tv stod på med talet där Trump agiterade inför sina lojala MAGA-anhängare, som var redo att tåga mot kongressbyggnaden. Hon sade till sin stab: ”Om han kommer hit ska jag knocka honom. För olaga intrång på kongressens område.”

Bara minuter före klockslaget vid 13 när resultatet i presidentvalet skulle certifieras i representanthuset krossade beväpnade skaror fönster och dörrar för att slå sig in. Pelosi rycktes iväg från själva talmansstolen av kongresspolis för transport till basen Fort McNair på andra sidan Potomacfloden.

Skildringen är nervig och dryper av förakt mot Trump. Det fortsätter på många sidor i boken och i ovan nämnda verbala revidering med hennes envisa målsättning: Trump ska inte få tillbaka presidentmakten. Hans anhängare var ute efter hennes skalp och hon beskriver blodet, glassplittret och stan-ken de lämnade efter sig, av avföring, pepparspray och rökbomber. Hon ger en eloge till dåvarande vicepresidenten Mike Pence för hans mod då och senare, fram till klockan 4 på morgonen den 7 januari när han presiderar över certifieringen som fastslog att den 46:e presidenten skulle heta Joe Biden.

I övrigt ägnar Pelosi det mesta av bokens utrymme åt tre olika händelseförlöpp – Irakkriget, som hon var emot för att George W Bushs, vicepresident Cheneys och försvarsminister Rumsfelds argument inte höll (och hon fick med sig nästan hälften av sin flock), finanskrisen med den hotande bilindustrikollapsen och bolånebubblan, som hon skyller på giriga bankirer samt det mödosamma lotsandet av Barack Obamas sjukvårdsreform genom kongressen. På köpet får läsaren inblickar i det politiska vardagslivet, till exempel att den som har kallat till ett möte bestämmer dagordningen, och språkbruket där ett ärende är ”fast

i utskottet”, och där ”allmän läsning av förslaget” är obligatorisk.

Känslorna som Pelosi förmedlar till representanthuset kan lämpligast kallas *love*, kärlek, eller samma kärlek som Biden ger uttryck för när det gäller senaten efter sina 36 år i den församlingen. För henne är huset den tyngre kammaren, eftersom ledamöterna är mer utsatta i och med att de bara sitter på två år. Hon är besk mot såväl presidenter som senatorer, särskilt då Joe Biden och Barack Obama, som har haft båda rollerna och därför fjäskade mer för de 100 i senaten än att oroa sig över hur svårt det kan vara att få ihop 218 röster i huset.

Bland hennes erkännanden av snö-

**Stormningen den 6 januari:
Man var ute efter
elosis skalp.**

FOTO: TT

da realiteter märks ett antal konstateranden av att man inte kan gå till votering om man inte först har säkrat en majoritet. I övrigt lyser självsäkerheten fram och Pelosi säger framt att ingen annan vet så mycket om nationell säkerhet som hon efter sina många år i underrättelseutskottet och som medlem i den klick på åtta personer som får ta del av det allra hemligaste från Vita huset.

Den bakgrunden märks i synnerhet i kommentarerna om Kina. Nancy Pelosi vägrade att lyssna på varningar om att hennes resa till Taiwan 2022 äventyrade de amerikansk-kinesiska relationerna. ”Jag har försökt hålla de kinesiska autokraterna ansvariga”, särskilt för religiöst och etniskt förtryck och för behandlingen av invånare i Hongkong och Tibet, skriver hon. Här kommer ett ”vi” med i resonemang- et, ett ”vi” som torde avse hela det amerikanska ledarskikt som brydde sig mer om profiler och låga priser än om mänskliga rättigheter. Hon har inte vikit en tum från sin egen övertygelse och har kämpat emot Peking i årtal.

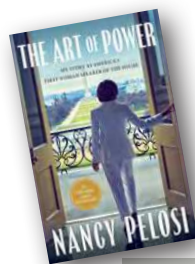
Stor litteratur är *The Art of Power* inte, Snarast får man en känsla av att Nancy Pelosi har dikterat för någon, och detta bekräftas mellan raderna i ett flera sidor långt tack. Men, alla kan naturligtvis inte vara Barack Obama, Theodore Roosevelt eller Ulysses S Grant, politiker som alla författade djuplodande självbiografier. Å andra sidan inleds just tackorden med konstaterandet att detta inte är en memoarbok med ”hela historien” om hur hon gick från att vara hemmafru med fem barn till att bli kongressledamot och sedan husets talman.

I så fall kanske Nancy Pelosi skulle ha varit tvungen att ta upp det som kritiker med annan ideologisk färg efterlyser. Den listan är lång: de egna valförlusterna 2010 och 2022, skadegörelsen under upplöpp i flera städer i samband med Black

Lives Matter-protesterna, attentatet där en vänsterextremist öppnade eld och inpiskaren i republikanska blocket, Steve Scalise, skadades allvarligt (denne får däremot en känga för passivitet under 6 januari-stormningen). Därtill utlämnas kärnavtalet med Iran och specialåklagaren Robert Muellers utredning av Trumps eventuella ryska kopplingar, som dominerade nyhetsflödet så länge.

Nancy Pelosi skrev en annan bok för några år sedan, även den med ordet makt i titeln, *Know Your Power*. Likaså har en av hennes döttrar, Christine, gett ut en bok om sin mor som maktbarn. Men för att få en mer fullständig bild av den förra talmannens liv får man gå till två – kvinnliga, ingen överraskning kanske – politikreportrars biografier, Molly Balls *Pelosi*, och Susan Pages *Madam Speaker. Nancy Pelosi and the Lessons of Power* (ja, där kom ordet igen). Båda är positiva och utgår från Nancy Pelosis uppväxt i Baltimore. Hennes mor, Annunciata, var känd som Big Nancy och hennes far Thomas d'Alesandro som mäktig borgmästare och kongressledamot. Det var i denna så kallade Baltimoremaskin och via tungviktare i kongressen, som alla vinnlade sig om personliga relationer till väljarna, som hon lärde sig konsten att vinna. ✨

Karin Henriksson

THE ART OF POWER
MY STORY AS AMERICA'S
FIRST WOMAN SPEAKER
OF THE HOUSE
NANCY PELOSI
Simon & Schuster 2024

Katarina Barrling

Uppsalapendeln – ett kulturarv värt att rädda

JÄRNVÄGAR ÄR PÅ det hela taget överskattade. I vart fall när det gäller att resa.

Så sa privatdetektiven Ture Sventon i en av Åke Holmbergs berättelser. På den tiden var ironin i kommentaren uppenbar. Men idag skulle den förmodligen flyga över huvudet på alla läsare yngre än 50 – de som inte minns den tid då tåget gick som tåget. Dagens förseningar och inställda tåg gör att citatet snarare framstår som en beskrivning av verkligheten.

Ture Sventon verkade i en tid då SJ stod för Statens Järnvägar – inte, som nu, den svårgenomträngliga bolagsformen aktiebolaget SJ AB. Under SJ:s glansår var generaldirektören Erik Upmark så känd att han kunde omnämnas i en Hasseåtage-sketch, och inte utan värme. En tid så avlägsen att den känns närmare Krita, än nådens år 2024.

En mer storskalig påminnelse om de inställda tågen fick många presumtiva tågpassagerare under sommarens sista skäl-vande dagar, då aktiebolaget SJ AB högstämt meddelade att inte bara avgångarna, utan några av tågen kommer att ställas in för tid och evighet. Bland annat vad som beskrivits som Svea rikes mest tätbefolkade tågagnar: Uppsalapendeln, det tåg som ungefär två gånger i timmen från respektive stad dagligen pendlar mellan Uppsala och Stockholm. De utgör en förlustaffär, och sådana kan förstås inte ett statligt aktiebolag hänge sig åt.

Möjligen är det bara världskrigen som förorsakat större rubriker i Uppsalas lokala nyhetskanaler än beskedet om Uppsalapendelns förestående död. Löpsedlarna fylldes av upprördhet. Det kommunala styret var upprört; den kommunala oppositionen var upprörd; resenärerna var upprörda; professorerna var upprörda; grannkommunerna var upprörda; riksdagsledamöterna var upprörda; näringslivet var upprört – ja, fränsett aktiebolaget SJ AB, vill säga.

Med tanke på hur packade tågen mellan Uppsala och Stockholm brukar vara i rusningstid kan man förstå uppståndelsen – även om det går en hel del andra tåg mellan de två städerna, bland annat genom det regionala Mälardalstrafiks försorg.

Men även Mälardalstågen var upprörda – framförallt på grund av att konkurrenten aktiebolaget SJ AB hävdade att

det regionala aktiebolaget nu skulle täcka upp för det statliga aktiebolagets inställda avgångar. Det är *hjäpnadsväckande* utbrast Mälartågens vd upprört. Det var onekligen enklare på Generaldirektör Upmarks tid, då järnvägarna tillhörde staten – i singular. Och tågen inte drevs i form av aktiebolag som ska verka på marknads-mässig grund.

TRO NU INTE att denna text är ett lokalpatriotiskt inlägg – i alla fall inte bara. Få saker representerar modern civilisation bättre än tåget. Uppsalapendeln är bara ett exempel på den civilisatoriska tyngd som ligger i vagnar på räls. Lika upprörda som 1800-talet var när mänskligheten började köra på denna räls, lika upprörd är 2000-talet när det inte längre går. Möjligen anar vi här ännu ett tecken på den västerländska civilisationens förestående undergång.

Fallet påminner om att tåg inte bara är ett transportmedel utan kulturarv, i Uppsalapendelns fall i klass med Orphei Drängar, Pelle Svanslös och sångaren Owe Thörnqvist. Möjligen är detta tåg det enda inslaget i svensk infrastruktur som bli-

”Möjligen har bara världskrigen förorsakat större rubriker.”

vit uppmärksammat av en fransk filosof. Salig Michel Foucault tog under sin vistelse i Uppsala då och då Uppsalapendeln hem efter ett bättre teaterbesök i huvudstaden. Belåtet kunde han konstatera att vagnarna var fulla (!) av berusade studenter. Han gav till och med tågsträckan ett namn: *La soulographe* – fyllefesten.

Foucaults betraktelse gällde under berusningstid. Under den gråare rusningstiden är berusningsgraden lägre. Då fylls pendeln av de många ämbetsmän och tjänstemän som flitigt arbetar vid rikets departement och myndigheter. Möjligen är Uppsalapendeln därmed det närmaste Statens Järnvägar som Sverige fortfarande kommer?

Med sina nedsuttna fätöljer, slitna golv och gnisslande vagnar, minner den även på andra sätt om det gamla SJ, då vagnsfönstren gick att öppna och kupédörrarna gick att stänga. Då man till och med – berusad eller ej – kunde ta sig ett glas vatten under resan. Ett kulturarv värt att värda. Men uppenbarligen av någon annan än aktiebolaget SJ AB. ✨

Johan Hakelius politisk chefredaktör

Spännande skilsmässor är ovanliga

HUR MÅNGA SKILSMÄSSOR håller för en bra berättelse?

Vissa gör det förstås. Jag minns en som kulminerade som en riktig sängkammarkomedi. En småvuxen, ganska färgig men uppenbarligen ständigt kåt man, hör nyckeln i ytterdörren när han gymnastiserar med älskarinnan i hennes säng.

Vad göra?

Han är inte så småvuxen att han kan gömma sig under täcket. Det är för högt för att hoppa genom fönstret, något som under alla omständigheter är svårt att komma undan med. Nakna medelålders män smälter inte in i omgivningen på en vanlig, tätbebyggd gata.

Men det finns garderobser.

Ja, ni kan lista ut resten själva.

Det var den sortens drama som försvann ur kulturproduktionen med pilsnerfilmerna, med möjligt undantag för sommarföreställningarna på Fredriksdalsteatern. Inom några veckor var äktenskapet över. De forna makarna verkar ha hämtat sig och är, så vitt en betraktare kan bedöma, endast marginellt anorlunda till sätt och karaktär än de var innan det började slås i dörrarna i sängkammarfarsen.

Men hur många skilsmässor håller den festliga nivån?

Bergmans *Scener ur ett äktenskap* har haft en renässans de senaste åren. För fem år sedan kom *Marriage Story*, med Scarlett Johansson och Adam Driver och tydliga referenser till Bergmans tv-serie. För tre år sedan kom en amerikansk nyfilmatisering. Det är en gammal sanning av det där slaget som ingen kollar, att tv-serien fick skilsmässorna att skjuta i höjden i Sverige. Att ett förenklat skilsmässosörfarande klubbades igenom i riksdagen vid samma tid spelade antagligen större roll. Men, visst, kön på familjerådgivningen i Stockholm gick från tre veckor till tre månader.

Det där långsamt malande, gnetigt ambivalenta, gnälligt elaka och ångerfullt burdusa sammanbrottet av äktenskapet som Bergman gestaltade ligger nog närmare de flesta faktiska skilsmässor. Fast, förstås, de flesta skilsmässor sker inte mellan Erland Josephson och Liv Ullmann, med Ingmar Bergman som manusförfattare. De är antagligen mindre välformulerade. Men även om snittskilsmässan hade rapp dialog, skulle vi verkligen vara så intresserade av att följa berättelsen i dag?

»Folk trötnar, helt enkelt.«

Jag tvivlar. Att skådisar och regissörer vill buga sig för Bergman begriper man, men de nya versionerna av *Scener ur ett äktenskap* har inte blivit några stora succéer. När Bergman gjorde originalet såg han, som så ofta, till att ligga alldeles rätt i tiden. Det var fortfarande skandalöst att vältra sig i privatlivet på det här sättet, men samtidigt precis rätt tid att baktala familjen och äktenskapet. Vinst i båda ändarna, alltså: épater la bourgeoisie och pluspoäng hos radikalerna.

Men i dag? När antihjälten är standardhjälten och cynismen normalläget? Bergman känns

väldigt mycket 1973.

Skilsmässor är nog, numera, sällan intressanta berättelser för några, annat än de direkt inblandade. Om ens för dem. De är bara ytterligare en av vardagens alla banala händelser, utan någon spännande orsaksskedja att blottlägga och analysera.

Folk trötnar, helt enkelt.

Detta, förstås, apropå Tobias Billströms plötsliga avhopp.

På ytan verkar det så spännande. Varför gjorde han så? Varför på det sättet? Vad i all världen har hänt? Vilka djupa konflikter är det vi har missat? Efter en veckas »analyser« är ingen klokare. Inte ens de som ägnar dagar åt att ringa runt till varje upptänklighet källa i och omkring Regeringskansliet har egentligen något att berätta. Förutom att något måste ha hänt.

Och kanske har någon knäckt gåtan och levererat en saftig berättelse när ni läser detta. Kanske i Fokus, till och med.

Men, å andra sidan, måste något verkligen ha hänt? Tänk om det inte finns en historia? Tänk om han bara tröttnade? ■

Följ Johan Hakelius blogg på Fokus.se

Vill du ta del av mer journalistik från Fokus?

Skaffa en prenumeration. Just nu får du
3 månader (12 nr) för **198 kr.** Du sparar **870 kr!**

Läs mer och ta del av erbjudandet
Skanna QR-koden
eller svara på fokus.se/axess

FOKUS

Årets bok om USA!

Omistlig läsning för den som vill
förstå vad som händer i USA.

Och därmed för världen.